

ALMA MIDŽIĆ, EMINA VELJOVIĆ I NINA KREŠEVLJAKOVIĆ

DOLINE RIJEKA KRUŠČICE I NERETVICE

• mogući razvojni pravci u skladu s zaštitom prirode •

FONDACIJA ATELJE ZA DRUŠTVENE PROMJENE - ACT

Sadržaj

Uvod.....	5
Zaštita prirode u Bosni i Hercegovini.....	7
Zakonski okvir u Bosni i Hercegovini.....	7
Bosna i Hercegovina.....	7
Federacija BiH.....	8
Republika Srpska.....	9
Studije slučaja.....	12
Kruščica.....	12
Kruščica: geografski, ekološki i biološki aspekti	12
Kruščica: historijski, socijalni i politički aspekti.....	13
Bitka za rijeku Kruščicu: “Hrabre žene Kruščice”- novi ekološki pokret lokalne zajednice	14
Kruščica kao zaštićeni pejzaž.....	16
Uočeni problemi i razvojne aspiracije lokalne zajednice na području zaštićenog pejzaža/krajolika planine Kruščice	19
Analiza upitnika - razvojne aspiracije lokalne zajednice na području zaštićenog pejzaža/krajolika planine Kruščice.....	21
Upitnik za stručnu javnost.....	21
Upitnik za mještane.....	22
Kruščica u narednih 5 godina: Prijedlozi održivog razvoja.....	23
Primjer dobre prakse - Slovenija	25
Pejzažni park Kolpa.....	26
Neretvica	28
Neretvica: geografski, ekološki i biološki aspekti	28
Neretvica: kulturno-historijski i socijalni aspekti	29
Pravna bitka za rijeku Neretvicu.....	29
Neretvica kao zaštićeni pejzaž.....	31
Razvojne aspiracije lokalne zajednice	36
Neretvica u narednih 5 godina: prijedlozi održivog razvoja	37
Koraci za proglašenjem doline rijeke Neretvice zaštićenim pejzažom	38
Alternativni razvojni pravci za zajednice u dolinama rijeka Kruščice i Neretvice	39
Dolina Kruščice.....	39
Presjek stanja.....	39
Ključni identificirani problemi	41
Pregled postojeće infrastrukture za razvoj turističke ponude	43
Ključne informacije iz strateških dokumenata vezane za identifikovane probleme i	

utvrđene prioritete zajednice doline Kruščice	44
Prostorni plan Srednjobosanski kanton/ Kanton središnja Bosna (SBK/KSB Kantona)	44
Prostorni plan posebnog obilježja zaštićenog pejzaža/krajolika planine Kruščica	45
Istraživanja	48
Zaštita i unaprjeđenje okoliša	49
Strategije.....	49
Strategija razvoja Srednjobosanskog kantona za period 2021. – 2027. (decembar 2020)	49
Strategija razvoja Općine Vitez, 2014.–2020.god. Vitez, svibanj-lipanj 2014.	51
Primjer dobre prakse – Pejzažni park Kolpa.....	52
Preporuke	54
Dolina Neretvice.....	64
Presjek stanja.....	64
Ključne informacije iz strateških dokumenata vezane za identifikovane probleme i prioritete zajednice doline Neretvice	69
Klima.....	69
Korištenje voda.....	70
Vodosnabdijevanje	70
Sistemi odvođenja otpadnih voda.....	70
Šume.....	71
Ljekovito bilje, gljivarenje i pčelarstvo	71
Poljoprivreda, voćarstvo i stočarstvo	71
Ribogojstvo	73
Turizam	73
Sport	73
Okoliš.....	73
Odvoz smeća i upravljanje otpadom.....	74
Javna rasvjeta	74
Istraživanja	74
Kulturno-istorijsko naslijeđe	74
Obnovljivi izvori energije i problem malih hidrocentrala	74
Rude	75
Primjeri iz prakse – stanje u Bosni i Hercegovini, iskustva iz regiona i koje perspektive zaštita područja nudi za stanovništvo doline Neretvice.....	75
Preporuke	79
Oblasti bitne za provođenje preporuka u zajednicama doline rijeke Kruščice i doline rijeke Neretvice	85
Financiranje i uvezivanje.....	85
Registriranje obrta	86

Zadugarstvo.....	88
Pojmovnik	90
Reference.....	92
Aneksi – pravna analiza.....	95
Aneks 1. – Pravni propisi iz oblasti zaštite prirode	95
Aneks 2. - Nedostajući provedbeni propisi po Zakonu o zaštiti prirode FBiH	99
Aneks 3. Kategorija Ia: Strogi rezervat prirode	101
Aneks 4. – Drugi relevantni zakoni i propisi	106
Aneks 5. – Upitnik za stručnu javnost - Kruščica	108
Aneks 6. – Upitnik za mještane - Kruščica	110
Aneks 7. – Upitnik za stručnu javnost – Neretvica	112
Aneks 8. - Upitnik za mještane – Neretvica	114
Aneksi Neretvica – alternativni razvojni pravci za dolinu rijeke Neretvice	117
Aneks 1. – Spomenici.....	117
Aneks 3. – Izdvojene relevantne informacije za dolinu Neretvice iz SWOT analize iz dokumenta „Strateški plan rada Općine Konjic za 2019. - 2021. godinu“	121
Aneks 4. – Kategorizacija cesta.....	124
Aneks 5. - Prirodno naslijeđe Biodiverzitet šumskih područja.....	125
Aneks 6. – Spisak planiranih hidrocentrala i malih hidrocentrala	126
Aneks 7. – Šumski proizvodi, aromatično i ljekovito bilje, šumski plodovi i gljive	128
Aneks 8. - Kartogram - Vodosnabdijevanja na području općine Konjic.....	129

Uvod

Dokument koji je pred vama, urađen je u saradnji s mještanima u dolinama rijeke Kruščice i Neretvice, a nastao je iz želje i potrebe da se daju smjernice za moguće razvojne pravce, ali i pojasni šta zaštita određenog područja znači za ove zajednice. Iz toga razloga su rađena dva nivo analize – pravni i razvojni, a oba se prepliću s obzirom na to da se određen nivo zaštite odražava na način na koji zajednica može da upravlja i koristi resurse. Iako se pojedine informacije ponavljaju, ciljano nisu ujednačene jer daju pogled iz različitih uglova, a analize se mogu zasebno čitati. Pravnu analizu su radile pravnice Aarhus Centra BiH, Emina Veljović i Nina Kreševljaković, dok je alternativne razvojne pravce kreirala Alma Midžić, nezavisna istraživačica.

Stanovnici često sa skepsom dočekuju najave o zaštiti nekog područja u strahu od gubitka ionako ograničenih mogućnosti za određenim privrednim djelatnostima i važan dio ovog rada je usmjeren upravo na prepoznavanju nivoa zaštite koji bi bio u skladu s njihovim potrebama, ali i u skladu sa zaštitom prirode i očuvanjem biodiverziteta. Dat je pregled zakonske regulative vezano za zaštitu okoliša i preporuke o adekvatnom nivou zaštite. Tako je za slučaj Neretvicu predloženo da se ide u smjeru proglašenja zaštićenog pejzaža doline rijeke Neretvice namijenjenog prvenstveno za rekreaciju, sport, naučno-nastavni rad i turizam. Tako bi se očuvali prirodni, kulturno-istorijski i društveni aspekti područja, ali i osigurao ekonomski napredak kroz razvoj održivog turizma. S Kruščicom je drugačija situacija, s obzirom na to da je na snazi Prostorni plan posebnog obilježja zaštićenog pejzaža/krajolika planine Kruščice i to još od 2016. godine, a do danas nije jasno definirano od strane nadležnih institucija ko upravlja ovim područjem niti je razvijen Plan upravljanja. U njihovom slučaju je ključno da se zajednica uključi u aktivnosti vezane za provođenje ovog Prostornog plana, pošto je većina konflikta upravo proistekla zbog zanemarivanja učešća građana u procesima donošenja odluka.

Za potrebe analize rađeno je istraživanje koje se sastojalo od fokus grupa i anketnih upitnika pripremljenih posebno za stručnu javnost i za mještane. U ovom slučaju stručna javnost su bili ugledni članovi zajednice, predstavnici udruženja, mjesnih zajednica, privrednici ili osobe koje dobro poznaju svoj kraj i njegove potencijale. Na taj način su prikupljene vrijedne informacije o stanju područja dolina rijeke Kruščice i Neretvice, kako u prirodnom, tako i demografskom aspektu, stanju infrastrukture i potencijalnim razvojnim pravcima. Cilj je bio da se dobiju stavovi zajednice o tome koje su njihove projekcije razvojnih potencijala, s obzirom na to da strateški razvojni dokumenti često ne reflektiraju potrebe ruralni zajednica jer se rade pristupom odozgo ka dole.

U Neretvici je, na anketni upitnik pripremljen za stručnu javnost, odgovorilo ukupno osam osoba muškog spola i jedna žena, većinom srednje životne dobi. Pored navedenog anketiranja, održana je i fokus grupa s 20 stanovnika doline rijeke Neretvice, koji su također ispitani u sklopu kategorije stručna javnost. Na drugi upitnik je odgovorilo 17 mještana, svi ispitanici su muškog spola, njih 90% spada u starosnu skupinu iznad 35 godina, sa srednjom stručnom spremom. U Kruščici je održana fokus grupa s četiri predstavnika Ekološkog udruženja Bistro, čije su primarne članice Hrabre žene Kruščice. Na upitnik kreiran za stručnu javnost je

odgovorilo 16 osoba, dok je 12 mještana učestvovalo u anketiranju. Na većinu upitnika su odgovorile žene (16) uglavnom sa srednjom stručnom spremom, dok su svi ispitanici pretežno srednje životne dobi (35+).

Obje analize daju i primjere dobre prakse i regionalna iskustva koja su primjenjiva u ovim slučajevima. Date su i preporuke koji nivo zaštite je odgovarajući s obzirom na prikupljene stavove mještana i uslove na terenu, kao i preporuke za animiranje početnih aktivnosti na njihovom razvoju. Primijećeno je da je financiranje predloženih aktivnosti i preporuka jedan od najvećih izazova, s obzirom na to da javna sredstva rijetko dolaze do ruralnih zajednica. Iz tog razloga je u radu posebno obrađen dio o mogućnostima za iznalaženje novčanih sredstava s posebnim osvrtom na registrovanje obrta i mogućnosti koje pruža zadrugarstvo, potkrijepljeno primjerima dobre prakse u BiH.

Mještani ovih zajednica su opredijeljeni za razvoj koji bi omogućio i očuvanje prirode. Nadamo se da će ovo polazno istraživanje biti osnova za detaljne analize kako bi se dobilo stvarno uporište za razvoj planova upravljanja kako bi npr. u dolini Neretvice na vrijeme spriječili potencijalne negativne pojave koje su se desile prilikom razvoja turizma na prostoru oko Boračkog jezera, gdje je uslijed ekspanzije gradnje i nepostojanja razvijene infrastrukture došlo do ugrožavanja samog ledenjačkog jezera, te kako bi spriječili prekomjerno oslanjanje na iskorištavanje samo hidro potencijala ovog kraja.

U slučaju Kruščice smo primijetili da u ključnom planskom dokumentu - Prostornom planu posebnog obilježja zaštićenog pejzaža/krajolika planine Kruščica nedostaje istinske vizije jer se u isto vrijeme želi zaštititi ali i relizirati niz po okoliš negativnih projekata – poput rudnika obojenih metala i prljave industrije, energetskih projekata malih hidrocentrala (mHE) koji ne doprinose razvoju zajednice ili rješenju njihovih potreba i problema, ali su zato nauštrb korištenja resursa za primarnu svrhu – vodosnabdijevanja stanovništva.

Upravo zbog primijećenih proturječnih razvojnih pravaca ovom analizom želimo istaknuti smjerove razvoja koje lokalna zajednica želi, a koji nisu zastupljeni u strateškim dokumentima, jer ovo nije samo priča o Kruščici i Neretvici nego o većini zapostavljenih ruralnih područja širom BiH, koja iako su bogata uglavnom prirodnim resursima i kulturnim naslijeđem nisu adekvatno upotrijebljena, jer im se ne pružaju razvojne šanse koje treba da su dio politika koje dolaze iz centara (kantonálnih ili opštinskih). Ove ljude se redovno izostavlja iz procesa donošenja odluka, a strateški dokumenti se donose bez da se pita lokalno stanovništvo kako oni zamišljaju svoju budućnost i na koji način žele da koriste dostupne resurse. Zajednice u ovim dolinama rijeka su pokazale kako se preuzima kontrola nad upravljanjem resursima, što je itekako značajno s obzirom na krize s kojima se svijet suočava (ekološka, klimatska, ekonomska) i za koje nema trenutnih rješenja. Kako bi ostvarili ekonomski napredak, ali i očuvali prirodno naslijeđe i održivo koristili resurse (koji nisu neiscrpní) razvoj ruralnih područja u BiH mora postati prioritet i moraju ga podržavati politike kreirane zajedno s mještanima i institucije koje će doznačiti sredstva.

Na ovaj način želimo dati i skromni doprinos promijeni svijesti o tome kako koristimo naša zajednička dobra (poput prostora ili voda), ali i dati perspektivu za održivi opstanak naših zajednica.

Zaštita prirode u Bosni i Hercegovini

Bosna i Hercegovina se odlikuje jedinstvenim bogatstvom biološke i pejzažne raznolikosti. Takvom stanju pogoduje specifična geomorfološka struktura, odnosno tri klimatske regije: kontinentalna, alpska i mediteranska klima, i geografski položaj, počevši od ravnica uz rijeku Savu, preko dinarskog masiva, do Jadranskog mora na jugu. „Flora, fauna i fungia Bosne i Hercegovine spada među najraznovrsnije u čitavoj Evropi, a visok stepen endemičnosti i reliktnosti daje joj značaj na nivou globalne biološke raznolikosti. U cilju poduzimanja adekvatnih mjera za zaštitu biodiverziteta neophodno je imati detaljan uvid u stanje populacija i ugroženost vrsta“.¹ Nažalost u Bosni i Hercegovini takav detaljan uvid u stanje populacije ne postoji, te je nužno provesti brojna i iscrpna istraživanja na teritoriju cijele države, a sve u svrhu što efikasnije zaštite prirode.

U NBSAP dokumentu (2008-2015) (engl. National Biodiversity Strategy and Action Plan – Strategija i akcioni plan za zaštitu biološke raznolikost) istaknuto je da „na vodene ekosisteme BiH djeluje veliki broj pritisaka: “Gradnjom hidroakumulacija, otvaranjem kamenoloma i saobraćajne infrastrukture kroz najvrednije reliktno-refugijalne ekosisteme BiH nepovratno se gubi veliki dio prostora na kojem su tokom hiljada godina uspjele opstati populacije pojedinih vrsta, koje danas predstavljaju raritete u globalnoj biološkoj raznolikosti planete. Isušivanjem, paljenjem, meliorativnim zahvatima i uspostavom poljoprivrednih površina na močvarnim staništima gubi se, kako u kvalitativnom tako i u kvantitativnom smislu, veliki dio biološke raznolikosti BiH. Brojne životinjske vrste, a naročito ptice, vodozemci i gmizavci, prilagođene na uvjete močvara, gube svoj životni prostor kroz navedene antropogene aktivnost“.² Međutim, i pored svih upozorenja na štetnost gradnje hidroakumulacija, naročito malih hidroelektrana, u Bosni i Hercegovini trenutno vlada poštast za izgradnjom istih, a sve pod krinkom energetske tranzicije i udovoljavanju zahtjeva EU. Posljedično tome, svakodnevno svjedočimo uništavanju brojnih kilometara divljih i netaknutih rijeka, te biljnih i životinjskih vrsta koje ovise o rijeci.

Jedini način efikasne zaštite prirode jeste poštivanje zakonskog okvira, koji je nužno uskladiti sa *EU acquis*, te razvijanje alternativnih načina korištenja rijeka koji će doprinijeti zajednici ali ujedno i očuvati prirodna staništa.

Zakonski okvir u Bosni i Hercegovini

Bosna i Hercegovina

Nadležnost u oblasti zaštite prirode u Bosni i Hercegovini regulisana je na entitetskom nivou (Republika Srpska, Federacija Bosne i Hercegovine i Brčko Distrikt). Osnovni zakonski akti

¹ Vidjeti više na: <https://www.fmoit.gov.ba/bs/okolis/zastita-prirode> (31.10.2021.)

² Ministarstvo vanjske trgovine i ekonomskih odnosa BiH [2016]. Strategija i akcioni plan za zaštitu biološke raznolikosti Bosne i Hercegovine (2015-2020). MOFTER. Str. 86, dostupno na https://www.fmoit.gov.ba/upload/file/okolis/NBSAP%20BiH_20160315_bos.pdf

na kojima se zasniva zaštita prirode su Zakon o zaštiti prirode FBiH („Službene novine Federacije BiH“, broj 66/13), Zakon o zaštiti prirode RS („Službeni glasnik RS“, broj 20/14) i Zakon o zaštiti prirode BD („Službeni glasnik Brčko Distrikta BiH“, broj 24/04, 1/05, 19/07 i 9/09).

Svi navedeni zakoni o zaštiti prirode su velikim dijelom usaglašeni sa:

1. *Direktiva o zaštiti staništa Council Directive 92/43/EEC kojom su klasificirana „posebna područja za očuvanje staništa” SAC (The Special Areas of Conservation)*
2. *Direktivom o pticama, (Direktiva o zaštiti divljih ptica Council Directive 79/409/EEC), „posebnih područja zaštite“ SPA (the Special Protection Areas)*
3. *Konvencijom o biološkoj raznolikosti*
4. *Konvencijom o međunarodnoj trgovini ugroženim vrstama divlje flore i faune (CITES)*
5. *Konvencijom o zaštiti evropskih divljih vrsta i prirodnih staništa (BERN konvencija)*
6. *Konvencijom o močvarama od međunarodne važnosti, osobito kao staništa ptica močvarica (RAMSAR konvencija)*
7. *Konvencijom o zaštiti migratornih vrsta divljih životinja(BON konvencija)*

Dio nadležnosti u oblasti zaštite prirode uređen je na državnom nivou i odnosi se na sprovođenje međunarodnih obaveza Bosne i Hercegovine (praćenje i koordinacija pripreme za zaključivanje i implementaciju međunarodnih sporazuma, koordinacija za projekte u saradnji s međunarodnim organizacijama, programima i fondovima, koordinacija saradnje sa institucionalnim strukturama u BiH, entitetima i Distriktu Brčko). Nadležnosti državnog nivoa pripadaju uglavnom Ministarstvu vanjske trgovine i ekonomskih odnosa Bosne i Hercegovine, a manjim dijelom Ministarstvu civilnih poslova (npr. UNESCO konvencija). Pitanjima iz oblasti okoliša za koja je potreban usaglašen pristup entiteta bavi se Međuentitetsko tijelo za zaštitu životne sredine/okoliš. To se odnosi, između ostalog, na pitanja međunarodnih sporazuma i programa, učesća u saradnji sa međunarodnim organizacijama, koordinaciji primjene i donošenja zakonskih akata i dr.³

Federacija BiH

Zakonski okvir za očuvanje prirode u Federaciji BiH je izuzetno složen⁴. Neophodno je usklađivanje propisa iz ove oblasti sa drugim propisima kao što su propisi u oblasti poljoprivrede, šumarstva, energetike, vodoprivrede. Posebno je problematična činjenica da u kantonima ne postoji jedinstven princip implementacije federalnog zakona o zaštiti prirode, odnosno u implementaciji istog kantonalnog propisa.

Analizom Zakona o zaštiti prirode u FBiH se došlo da zaključka da isti nije u dovoljnoj mjeri usklađen sa EU pravnom tekovinom, te je neophodno donijeti nedostajuće provedbene propise⁵. Nužno je ojačati aktivnosti koje bi rezultirale unapređenjem pravnog okvira transpozicijom Direktive Savjeta 92/43/EEZ od 21. maja 1992. godine o konzervaciji prirodnih

³ Vidjeti više na: <https://nasljedje.org/propisi-2/> (31.10.2021.)

⁴ U Aneksu 1 su predstavljeni relevantni propisi za očuvanje prirode na nivou FBiH

⁵ Pogledati Aneks 2

staništa i divlje faune i flore, Direktive 2009/147/EZ Evropskog parlamenta i Savjeta od 30. novembra 2009. godine o konzervaciji divljih ptica (kodifikovana verzija Direktive 79/406/EZ i njenih izmjena), te drugih propisa koji su dio EU pravne tekovine. Zakon o zaštiti prirode FBiH je u što hitnijem roku potrebno uskladiti sa Uredbom Savjeta (EZ) br. 338/97 od 9. decembra 1996. godine o zaštiti vrsta divlje faune i flore putem regulacije trgovine istima i odredbama CITES konvencije, kao i sa Odlukom Vijeća ministara BiH o uvjetima i načinu provedbe Konvencije o međunarodnoj trgovini ugroženim vrstama divljih životinja i biljaka (CITES) u Bosni i Hercegovini. Također, potrebno je dodatno uskladiti Zakon o zaštiti prirode FBiH sa Konvencijom o zaštiti migratornih vrsta divljih životinja (CMS) i AEWA sporazumom. Na posljetku, nužno je unaprijediti službu za inspeksijski nadzor u provođenju Zakona o zaštiti prirode FBiH.

Pored toga, važni protokoli multilateralnih sporazuma vezanih za biodiverzitet još uvijek nisu ratificirani na nivou BiH, te za njih ne postoji ni pravni okvir na nivou FBiH.

Zakon o zaštiti prirode FBiH propisuje VI kategorija zaštićenih prirodnih vrijednosti⁶ prema sljedećem rasporedu:

- (1) Kategorija Ia: Strogi rezervat prirode i Kategorija Ib: Područje divljine – zakonom proglašava Parlament Federacije BiH
- (2) Kategorija II: Nacionalni park – zakonom proglašava Parlament Federacije BiH
- (3) Kategorija IIIa: Park prirode IIIb Spomenik prirode i prirodnih obilježja - zakonom proglašava kantonalna skupština, odnosno Parlament Federacije uz saglasnost zakonodavnih tijela kantona ako se područje nalazi na prostoru dva ili više kantona
- (4) Kategorija IV: Područje upravljanja staništima/vrstama - zakonom proglašava kantonalna skupština, odnosno Parlament Federacije uz saglasnost zakonodavnih tijela kantona ako se područje nalazi na prostoru dva ili više kantona
- (5) Kategorija V: a) Zaštićen pejzaži: - Kopneni pejzaž - Morski pejzaž b) Regionalni park - zakonom proglašava kantonalna skupština, odnosno Parlament Federacije uz saglasnost zakonodavnih tijela kantona ako se područje nalazi na prostoru dva ili više kantona
- (6) Kategorija VI: Zaštićena područja sa održivim korištenjem prirodnih resursa⁷- zakonom proglašava kantonalna skupština, odnosno Parlament Federacije uz saglasnost zakonodavnih tijela kantona ako se područje nalazi na prostoru dva ili više kantona⁸

Republika Srpska

Kao i u Federaciji BiH, i u Republici Srpskoj (RS) postoje različiti zakoni koji se bave zaštitom životne sredine, ili su povezani sa zaštitom životne sredine. Generalno, ovi zakoni su prilično

⁶ Detaljnije o kategorijama pogledati u Aneksu 3

⁷ Član 134. Zakona o zaštiti prirode FBiH: <http://extwprlegs1.fao.org/docs/pdf/bih143206.pdf> (31.10.2021.)

⁸ Član 144. Zakona o zaštiti prirode FBiH

slični zakonima u FBiH. Međutim, postoje i neke razlike koje se obično odnose na prirodu vlasti u RS. Također, postoje određeni zakoni koji su stavljeni van snage u FBiH a još uvijek su na snazi u RS. Što se tiče zakonskog okvira za očuvanje prirode ključan zakon je *Zakon o zaštiti prirode RS* ("Sl. glasnik RS" br. 20/14).

Prema čl. 46. navedenog Zakona, zaštićena prirodna dobra su:

“a) zaštićena područja

- 1) strogi rezervat prirode- kategorija **Ia**;
- 2) posebni rezervat prirode (područje divljine)-kategorija **Ib**;
- 3) nacionalni park - **II kategorija**;
- 4) spomenik prirode **III kategorija**;
- 5) zaštićeno stanište - **IV kategorija** (u daljem tekstu: zaštićeno stanište);
- 6) zaštićeni pejzaži - **kategorija V**:
 - zaštićeni prirodni pejzaži,
 - zaštićeni kulturni pejzaži,
 - park prirode
- 7) zaštićeno područje sa održivim korišćenjem prirodnih resursa - **kategorija VI**:
 - park šuma,
 - objekti oblikovane prirode (spomenik parkovske arhitekture)

b) zaštićene vrste:

- 1) strogo zaštićena divlja vrsta,
- 2) zaštićene divlje vrsta i
- c) zaštićeni minerali i fosili.”

Dalje, čl. 57. Zakona se dalje definišu sljedeći režimi zaštite:

“a) Ia stepen - stroga zaštita - provodi se na djelu zaštićeno područje sa izvornim, nepromijenjenim ili malo izmijenjenim ekosistemima izvanrednog naučnog i praktičnog značaja kojom se omogućava isključivo prirodna sukcesija. Isključuje sve oblike korištenja prostora i aktivnosti, osim naučnih istraživanja, kontrolisane edukacije i interventnih aktivnosti u akcidentnim situacijama, koje se obavljaju uz stručno mišljenje Zavoda.

b) Ib stepen - stroga zaštita sa mogućnošću upravljanja populacije- sprovodi se na djelu zaštićenog područja sa izvornim, neizmijenjenim ili malo izmijenjenim eko-sistemima velikog naučnog ili praktičnog značaja. Dopušta isključivo naučna istraživanja, kontrolisanu edukaciju i aktivnosti usmjerene ka očuvanju i poboljšanju postojećeg stanja eko-sistema.

c) II stepen - aktivna zaštita - sprovodi se na djelu zaštićenog područja sa djelomično izmijenjenim ekosistemima od velikog naučnog i praktičnog značaja. Ovaj nivo zaštite dozvoljava upravljačke intervencije usmjerene na obnovu, revitalizaciju i cjelokupno unapređenje prirodnog dobra bez posljedica po primarnu vrijednost njegovih prirodnih staništa, populacija i ekosistema, kao i kontrolisane tradicionalne aktivnosti koje tokom svog razvoja nisu ugrozile primarne vrijednosti prostora.

d) III stepen - aktivna zaštita i mogućnost održivog korištenja- sprovodi se na dijelu zaštićenog područja sa djelimično izmijenjenim ili izmijenjenim ekosistemima od naučnog i praktičnog značaja. Dozvoljava selektivnu i ograničeno korištenje prirodnih resursa, upravljačke intervencije u svrhu restauracije, revitalizacije i unapređenje prirodnih resursa, održivo korišćenje, razvoj i unapređenje seoskih domaćinstava i sl.“

Inicijativu za proglašenje zaštićenog područja mogu podnijeti subjekti zaštite prirode iz člana 11. ovog zakona, a prema kojem u stavu (ž) su navedeni i “*građanin, grupe građana, njihova udruženja, profesionalne ili druge organizacije,*” koji imaju pravo da pokrenu pitanje, odnosno inicijativu za proglašenje zaštićenog područja. Prema čl. 61. Zakona, akt o proglašenju zaštićenog područja donosi se na osnovu Studije kojom se utvrđuje vrijednosti predloženog područja zaštite i upravljanja područjem. Ministarstvo za prostorno uređenje, građevinarstvo i ekologiju RS i jedinice lokalne samouprave za izradu Studije angažuje **Republički zavod za zaštitu kulturno-historijskog i prirodnog nasljeđa**, a po potrebi mogu angažovati stručnu pomoć domaćih ili međunarodnih stručnjaka i organizacija.

Bitno je istaći da ugrožena, rijetka i osjetljiva staništa i tipovi staništa od posebnog značaja za očuvanje, te mjere zaštite sa ciljem njihovog očuvanja, izdvajaju se na osnovu kriterijuma propisanim podzakonskim aktima. Podatke o staništima i njihovo stalno ažuriranje obezbjeđuje Ministarstvo za prostorno uređenje, građevinarstvo i ekologiju RS u saradnji sa Republičkim zavodom za zaštitu kulturno-historijskog i prirodnog nasljeđa i drugim stručnim i naučnim institucijama.

Republički zavod za zaštitu kulturno-istorijskog i prirodnog nasljeđa je republička upravna organizacija u sastavu Ministarstva prosvjete i kulture Republike Srpske, osnovan 1992. godine i potvrđen potpisivanjem Dejtonskog sporazuma, 1995. godine. Zavod izvodi konzervatorsko-restauratorske i arheološke radove kao i projekte, elaborate i studije za proglašenje zaštićenih područja prirode i kulturnih dobara (Ministarstvo prosvjete i kulture RS, 2021).

Više detalja u Aneksu 4. u pogledu relevantnog zakonskog okvira.

Studije slučajeve

Kruščica

Kruščica: geografski, ekološki i biološki aspekti

Kruščica je sedamnaesta Mjesna zajednica (MZ) općine Vitez. Općina Vitez, geografski je smještena u središnjem djelu Bosne i Hercegovine i to je u centralnom dijelu doline rijeke Lašve, na nadmorskoj visini od 600 metara – 1,578 metara, koliko je visok i najviši planinski vrh općine Vitez - Krstac. Prostor karakterizira Lašvansko polje na sjeveru i planinski masiv Kruščica na jugu, koja sa planinama Vranicom, Štitom, Bitovnjom čini paleozojsku jezgru bosanskohercegovačkih planina.² Ukupna površina Lašvanskog polja je 50 km². Općina se prostire na površini od 159,00 km² i zauzima 0,3 % ukupne površine BiH. Vitez je od Sarajeva udaljen 70 km, od Zenice 30 km, a od Travnika 14 km. Zbog svoje lokacije, klima na ovom području je izrazito kontinentalna sa ekstremnim temperaturama od -28°C do +36°C. Obiluje padavinama, gdje srednje godišnje padavine za područje općine Vitez iznose 898 mm (Općina Vitez, 2014).

Bitno je istaći da više od polovine teritorije općine Vitez pokriveno je šumama, čak 63,56% ukupne površine. Na padinama planine Kruščice izvire i istoimena rijeka, a koja čini desnu pritoku rijeke Lašve. Rijeku Kruščicu tvori mnoštvo manjih rječica, uglavnom potoka te drugih tokova (Vrioci, Tromošnica, Lučevac i dr.). Također, prostor općine Vitez raspolaže značajnim izvorima pitke vode. Međutim, jedan značajan dio općine je i dalje izvan obuhvata koji pokriva sistem javnog vodosnabdijevanja. Snabdijevanje pitkom vodom gradskog i dijela šireg urbanog područja općine vrši se sa dva izvorišta “Kruščica” - Ilidža i “Kremenik.” Ali, ova dva sistema vodosnabdijevanja su zasebna i nepovezana. Naime, organiziranim javnim vodosnabdijevanjem je obuhvaćeno oko 55% od ukupnog broja stanovnika općine Vitez, odnosno 14.800 stanovnika (Općina Vitez, 2014). Drugi stanovnici se snabdijevaju pitkom vodom putem mjesnih vodovoda zasnovanih na zahvatu vode sa manjih izvorišta. Na području općine Vitez postoji 65 manjih seoskih vodovoda preko kojih se snabdijevaju 32 naseljena mjesta i na koja se ne može računati u pogledu pokrivanja potreba za vodom. Također, ne postoji uređaj za prečišćavanje otpadnih voda, tako da postojeći kanalizacijski sistem naselja Vitez ne zadovoljava zahtjeve koji se postavljaju pred jedan savremen i pouzdan sistem prihvaćanja i odvodnje otpadnih i oborinskih voda (Općina Vitez, 2014).

Područje općine Vitez je stanišne šuma bukve, smrče i jele (Piceo-abieti Fagetum) acidofilnog karaktera. Također, područje obiluje i tzv. sekundarnim šumama bukve (Luzulo-Fagetum), zatim šumama jele i smrče (Abieti-Piceetum) te sporadično i šumama bijelog bora i smrče (Piceo-Pinetum). Navedene fitocenoze u prikazu realne šumske vegetacije odgovaraju potencijalnim, s tim da treba imati u vidu da su sekundarne šume, prije svega bukve, jele i smrče na staništima šuma bukve i jele sa smrčom (Općina Vitez, 2014).

Sredinom devetog mjeseca 2018. godine provedena su relativno kraća mikološka istraživanja zastupljenosti i rasprostranjenosti gljiva od strane pripadnika nevladinog sektora. Tokom

istraživanja registrovano i determinisano je ukupno 24 vrste gljiva. Zabilježen je i određeni broj veoma značajnih te rijetkih i ugroženih vrsta gljiva kao što su: *Tatraea dumbirensis* (manje od pet registrovanih nalaza na području BiH), *Peziza polarispinosa* (drugi registrovani nalaz za BiH), *Thecotheus rivicola* (poprilično rijetka semi - akvatična vrsta) te *Peziza subisabellina* – tipična vrsta za obalna područja tekućica i riparijska staništa (Merdan S., Aljukić M., Tomić S., Jukić N., Pranić K., et al., 2018). Također, ovim istraživanjem utvrđeno je i da područje obiluje ljekovitim biljkama koje su veoma raznolike i rastu uz tok rijeke Kruščice. Herpetološkim istraživanjem područja Kruščičke planine od strane nevladinog sektora zabilježeno je 8 vrsta vodozemaca i 7 vrsta gmizavaca uz pretpostavku prisutnosti većeg broja vrsta (Merdan S., Aljukić M., Tomić S., Jukić N., Pranić K., et al., 2018).

Sve vrste vodozemaca i gmizavaca koje su pronađene na području Kruščice, predstavljaju autohtone divlje vrste, “izuzetno osjetljiva na bilo kakve promjene i ljudske uticaje” (Merdan S., Aljukić M., Tomić S., Jukić N., Pranić K., et al., 2018). Zbog svojih prirodnih karakteristika, na užem području planine Kruščice, zabilježene su i različite vrste šišmiša, poput jedne od najmanjih vrsta slijepih miševa: Mali potkovasti šišmiš (*Rhinolophus hipposideros*), a koji se nalazi se na Crvenoj listi faune Federacije BiH kao ugrožena vrsta (EN), Crvenoj listi zaštićenih vrsta flore i faune Republike Srpske, kao i na Dodatku II EU Direktive o staništima (Merdan S., Aljukić M., Tomić S., Jukić N., Pranić K., et al., 2018).

Kruščica: historijski, socijalni i politički aspekti

Prvi dokazi naseljenosti područje općine Vitez vezuje se za mlađe kameno doba (neolit). Arheološkim istraživanjima, pronađena su i naselja iz bronzanog doba. Očuvani ostatci sugerišu da je ovaj kraj bio naseljen i u antičkom dobu kada su se polahko počela razvijati i prva gradska naselja (Općina Vitez, 2014). Kao grad, Vitez je nastao poslije Drugog svjetskog rata kada ovo područje doživljava i ekonomski procvat, baziran na dominantnoj hemijskoj i drvoprerađivačkoj industriji (Općina Vitez, 2014). Zbog svog specifičnog geografskog položaja, ovo područje je tokom historije uvijek bilo od strateške važnosti. I danas općina Vitez je dio najjačeg tranzitnog prometnog kretanja u Bosni i Hercegovini, kako zbog magistralnog puta M5 na pravcu sjeverozapad-jugoistok, koji prolazi središnjim dijelom opštine i grada Vitez, tako i zbog magistralnog puta M17 na pravcu sjever-jug, koji prolazi u neposrednoj blizini općinske teritorije (Općina Vitez, 2014).

Administrativno, općina Vitez pripada Srednjobosanskom kantonu, Federacije Bosne i Hercegovine. Inače, općina Vitez je karakteristična po tome što je njen sjeverni dio pretežno naseljen, a južni nenaseljen i obrastao šumom. Općina ima ukupno 34 naseljena mjesta i 17 mjesnih zajednica. Na osnovu popisa stanovništva iz 2013. godine u općini Vitez živjelo je 25,836 stanovnika, od čega 55,5% se izjasnilo kao Hrvati, 40,7% se izjasnilo kao Bošnjaci, 1,3% kao Srbi, te 2,5% kao Ostali. Prema podacima iz 2014. godine stepen zaposlenosti stanovništva je bio 20,5% uz vrlo visoku stopu nezaposlenosti radne snage od 42,7%. Društveni bruto proizvod po stanovnika je iznosio 1.686 USD te je za 25% bio iznad prosječno ostvarenog u Federaciji, ali je stepen zaposlenosti stanovništva bio ispod prosjeka

F BiH za 6%. (Općina Vitez, 2014). Općina Vitez je doživjela velike demografske promjene poslije 1991. godine kao i cijelo bosanskohercegovačko stanovništvo. Stanovništvo je pretrpjelo izmjene migracijama, kretanjem raseljenih i izbjeglih lica, te je izmijenjena ekonomske, obrazovne, urbano-ruralna strukture. Posljednjih deset godina, kao i ostali dijelovi FBiH, područje općine prati trend odliva mlade radne snage, prvenstveno zbog nepovoljne ekonomske i političke situacije, a koja od kraja rata iz devedesetih je prvenstveno bazirana na vodstvu nacionalnih stranaka HDZ BiH i SDA.

Na osnovu podataka iz 2014. u registru općine Vitez nalazilo se 100 upisanih udruženja, nevladinog sektora, od čega su 23 udruženja sportskog karaktera, 9 udruženja koje se bave kulturom i kulturnim naslijeđem, 7 je omladinskih udruženja, te udruženja koja rade na zaštiti okoliša, lovačke organizacije, planinari, ribolovci, udruženja umirovljenika, romska udruženja, pčelari, malinari, udruženje poslodavaca i sl. Bitno je naglasiti da su većina navedenih udruženja bili sufinancirane sredstvima općinskog proračuna (Općina Vitez, 2014).

Bitka za rijeku Kruščicu: “Hrabre žene Kruščice”- novi ekološki pokret lokalne zajednice

Slučaj “Hrabrih žena Kruščice” je još jedan, vrlo važan primjer kako se ekološke nevladine organizacije u BiH, zajedno sa građanima, bore za svoju okolinu. To je postao slučaj dobro poznat i široko publiciran ne samo u BiH i regionu, već i širom svijeta, a što svakako svjedoči i Goldmanova nagrada odnosno tzv. “Zeleni Nobel” koji je dodijeljen tokom 2021. kao priznanje Hrabrim ženama Kruščice. Štaviše, ovaj slučaj predstavlja još jedan, jasan primjer kako se koncesije u BiH izdaju na prilično sumnjiv i netransparentan način. Naime, za male hidroelektrane (MHE) Kruščica 1 i Kruščica 2 koncesije su izdate tokom 17.01.2007. godine i to na period od 30 godina firmama Genna d.o.o. Vitez (MHE Kruščica 1) i Begović Comerc d.o.o. Travnik, koja je kasnije koncesiju prodala firmi Higraccon d.o.o. iz Sarajeva (MHE Kruščica 2). Navedene MHE su ukupnog kapaciteta od 1060 kW i godišnje proizvodnje 2,2 GWh (Fokus, 2017.). Dozvole su izdali Vlada Srednjobosanskog kantona i Ministarstvo poljoprivrede, vodoprivrede i šumarstva grada Travnika. Međutim, izgradnja ovih hidroelektrana naišla je na žestok otpor lokalne zajednice, posebno mještanki, tokom 2017. godine. Naime, manja grupa žena iz MZ Kruščica pobunila se protiv gradnje hidroelektrana na “njihovoj rijeci”, gdje su preko 500 dana branile pristup građevinskim mašinama preko mosta, 24 sata dnevno, zbog čega su ubrzo prikladno prozване **Hrabre žene Kruščice**, a most, na kojem su svojim tijelima branile ulazak mašina, prozvan je Most Hrabrih žena Kruščice. Preko Koalicije za zaštitu rijeka Bosne i Hercegovine, posebno NVO, Centar za životnu sredinu (CZZS) Banja Luka, pružena je podrška stanovnicima Kruščice, koji su aktivno sprječavali ulazak investitora u riječni sliv i izgradnju hidroelektrana. Naime, Centar za životnu sredinu iz Banja Luke je među prvima stigao u pomoć mještanima, jer ova NVO ima dosta iskustva u suprotstavljanju protiv tzv. “cunamija” malih hidroelektrana. Ubrzo su preko Koalicije za zaštitu rijeka BiH svoju pomoć ponudile i druge nevladine organizacije, poput NVO “Crvena” Udruženje “Resursni Aarhus centra u BiH,” te posljednjih godinu dana i NVO Fondacija Atelje za društvene promjene “ACT.” Borba ovih ljudi, posebno hrabrih žena Kruščice, zaista je

inspirativna i pravi je primjer kako izgradnja hidroelektrana u ovoj zemlji drastično mijenja živote ljudi i istovremeno uništava prirodne ljepote.

Treba napomenuti da su na rijeci Kruščici zapravo bile planirane četiri hidroelektrane, što znači da bi, ukoliko bi planovi postali stvarnost, cijela rijeka bila smještena u cijevi. Kako bi to spriječili, članovi lokalne zajednice založili su svoja tijela, svoje vrijeme, samo da zaustave uništavanje *“njihove”* prelijepe rijeke. Nažalost, tokom ove borbe desio se i težak incident, kada su svi ekološki aktivisti, uključujući i žene, bili čak i fizički napadnuti od strane policije, koja je došla da osigura *“mir i red”* na gradilištu. *“Meni je šezdeset i dvije godine”*, rekla je Amira Handanagić, jedna od hrabrih žena Krušica (Omerčaušević, 2017). Po izbijanju rata u BiH, kao izbjeglica morala je promijeniti nekoliko zemalja, sve dok se nije nastanila u SAD.

“Živim u Kruščici i branim rijeku...Ja bih umrla kada ne bi čula šum rijeke (...) Sad neki nepoznati ljudi da dođu da nam uzmu rijeku (...) Ne mogu da vjerujem da je toliko policajaca došlo na nas majke...”; kazala je Handanagić (Omerčaušević, 2017.)

Prema novinskim izvještajima, brutalne napade izvele su *“specijalne policijske snage,”* gdje je ranjeno 18 mještanki, među kojima je bio i dječak, koji je pokušavao da zaštiti svoju majku (Šermet, 2018). Da stvar bude još gora, *“mjesni Dom zdravlja Vitez odbio im dati potvrdu o povredama, pa su morali otići u obližnji Travnik i njegov bolnički centar”* (Šermet, 2018). Ovako nehumano postupanje je bilo *“naređeno”* osoblju lokalnog zdravstva (Šermet, 2018.)

Što se tiče pravnog okvira, bitno je istaći da postoji zakonski okvir u Bosni i Hercegovini koji obavezuje vlasti i investitore da uključe lokalnu zajednicu u procese planiranja i odlučivanja, međutim ti propisi se naročito ignorišu u manjim mjestima BiH. Na primjer, u slučaju Kruščice, saglasnost mještana je grubo plagirana u kući *“jednog od bivših predstavnika Savjeta mjesne zajednice, gdje je oko 40 osoba potpisalo saglasnost za projekte”* (Šermet, 2018). A ostali članovi zajednice bili su potpuno nesvjesni šta se dešava. Nisi bili informisani ili zamoljeni da učestvuju u procesu donošenja odluka, kako je to pored domaćeg zakonodavstva, između ostalog, predviđeno i Aarhuskom konvencijom (*“Sl. glasnik BiH-MU”* broj: 8/08).

“Ostali nisu imali pojma šta se dešava, a u selu živi preko 2.000 ljudi. Na spisku su bila imena nekih od poginulih mještana. Četiri male hidroelektrane naknadno su uvrštene u prostorni plan općine Vitez, u kojem je planina Kruščica navedena kao zaštićeno područje. Ovo smo slučajno saznali od jednog našeg mještana koji radi u općini. Brzo smo se međusobno organizirali i obavijestili svakoga ko nam može pomoći,” rekao je Haris Hurem, jedan od mještana koji je branio rijeku (Šermet, 2018.).

Treba istaći da je MZ Kruščica bazirana na turizmu, koji se odnosi prvenstveno na turizam u prirodi. Štaviše, zanimljiva i apsurdna situacija je da *“pola MZ Kruščice nema funkcionalan vodovod,”* dok izvor rijeke Kruščice napaja obližnji grad Zenicu, koji je među najvećim, odnosno *“četvrti po veličini”* grad u BiH (Šermet, 2018.). Ipak, i pored svega toga, investitor je *“nekako”* uspio obezbijediti dozvole za izgradnju hidroelektrana na ovom *“ključnom”* vodoopskrbnom izvoru.

Ali, ovaj slučaj ima pozitivan i pravni razvoj. Naime, tokom 2018. godine Kantonalni sud u Novom Travniku je usvojio sve četiri tužbe protiv izdatih dozvola za izgradnju MHE Kruščica 1 i MHE Kruščica 2. Bitno je istaći da su mještani MZ Kruščica tokom 2020. uputili i građansku inicijativu prema Općinskom vijeću Općine Vitez za Izmjene i dopune Odluke o usvajanju i provođenju “Prostornog plana posebnog obilježja zaštićenog pejzaža/krajolika planine Kruščice.” Inicijativom je traženo da se:

- iz odluke o provedbi „Prostornog plana posebnog obilježja zaštićenog pejzaža/krajolika planine Kruščice“ izbrišu planirane male hidrocentrale (mHE) Kruščica 1 i Kruščica 2, te zabrani iskorištavanje ove rijeke u bilo koje svrhe osim za potrebe vodosnabdijevanja stanovništva i promocije održivog razvoja;
- zaštite i ostali izvore u rejonu Kruščičke planine s obzirom na njihovu važnost za osiguravanje dodatnih količina vode za potrebe vodosnabdijevanja stanovništva Općine Vitez, te obustaviti gola sječu šume koja utiče na kvalitet vodosnabdijevanja;
- naloži Općini Vitez da iz Budžeta Općine izdvoji sredstva za izradu izmjena plana i novog rješenja.

Međutim, bez obzira i na pozitivan pravni ishod, snažan građanski aktivizam i ekološki pokret, tokom 2021. investitor je ponovo pokrenuo proces ishodovanja dozvola potrebnih za izgradnju ovih hidroenergetskih objekata, što je tokom mjeseca oktobra 2021. uključivalo i javnu raspravu za izdavanje prethodne vodne saglasnosti u sali Općine Vitez, a koja se oglašila na upućenu građansku inicijativu. S obzirom na istrajne namjere investitora, borba Hrabrih žena Kruščice i mještana MZ Kruščica se nastavlja, uz trajnu nadu da će biti dovršena efektivnom zaštitom rijeke Kruščice i njenog okruženja.

Kruščica kao zaštićeni pejzaž

Što se tiče zakonskog okvira koji reguliše zaštitu okoliša i prirode u općini Vitez i MZ Kruščica, pored federalnog Zakona o zaštiti okoliša FBiH (“Sl. novine Federacije BiH”, broj 15/21) i Zakona o zaštiti prirode FBiH (“Sl. novine Federacije BiH”, broj 66/13), relevantni su i:

- Zakon o prostornom uređenju (“Sl. novine KSB/SBK”, 11/14);
- Zakon o građenju (“Sl. Novine KSB/SBK”, 10/14);
- Zakon o zaštiti okoliša (“Sl. Novine SBK/KSB”, broj: 4/05) i
- Zakon o zaštiti prirode (“Sl. Novine SBK/KSB”, broj: 4/05).

Dalje, prema čl. 21. Zakona o zaštiti prirode SBK/KSB:

“inicijativu za proglašenje područja zaštićenim mogu pokrenuti zainteresirana kantonalna, odnosno općinska tijela i / ili nevladine udruge za zaštitu okoliša.”

Članom 20. navedenog Zakona zaštićeni pejzaž, odnosno zaštićeni krajolik je definisan kao:

“kopneno ili priobalno područje nastalo međusobnim djelovanjem prirode i čovjeka s iznimnim estetskim, ekološkim i/ili kulturnim vrijednostima, i često s velikom biološkom raznolikošću (...) utvrđuje se s ciljem: održavanja usklađenosti međusobnog

djelovanja prirode i kulture (...) te izvođenja ekonomskih djelatnosti sukladno prirodi i očuvanju kulturnoga sustava zajednica, održavanja raznolikosti krajolika i staništa, srodnih vrsta i ekosustava (...) i sudjelovanja javnosti u zaštiti okoliša toga područja, kao i omogućavanja beneficija kroz osiguranje prirodnih izvora (poput šuma i riba) i usluga (poput čistih voda ili prihoda od turizma radi održive uporabe toga područja) za lokalnu zajednicu.”

Dana 9.3.2016. godine Općinsko vijeće donijelo je: Odluku o usvajanju i provođenju “Prostornog plana posebnog obilježja zaštićenog pejzaža/krajolika planine Kruščice” (“Sl. glasnik Općine Vitez”, br. 2/16). Članom 1. navedene Odluke usvojen je Prostorni plan posebnog obilježja zaštićenog pejzaža/krajolika planine Kruščice i Odluka o provođenju Prostornog plana.

Prema općim ciljevima razvoja, kako su jasno navedeni u Prostornom planu posebnog obilježja zaštićenog pejzaža/krajolika planine Kruščice, između ostalog, planirana je: zaštita i očuvanje biodiverziteta; zaštita i očuvanje rijetkih i endemskih vrsta i njihovih staništa; smanjenje štetnih uticaja na ekosisteme; zaštita i očuvanje vodnih resursa; izrada strategije za razvoj ekološki prihvatljivog turizma; edukacija i razvojni programi uključivanja javnosti u proces očuvanja i korištenja dobra...

Treba istaći da je **Prostornim planom posebnog obilježja zaštićenog pejzaža/krajolika planine Kruščice detaljno razrađena vizija zaštićenog pejzaža/krajolika planine Kruščice** (u nastavku teksta skraćeno “**Prostorni plan**”) te balansa između ekonomskog djelovanja zajednice, prvenstveno razvijanjem turizma te zaštitnog aspekta očuvanja biodiverziteta i narušenih ekosistema. Na primjer, u poglavlju 2.3.5 predviđena je mogućnost primjene avanturističkog turizma, agriturizma, seoskog turizma, ekoturizma i lovnog turizma. Ovim prostornim planom predviđene su **tri zone**, a koje se zatim bliže definišu sa aspekta prostorne organizacije i korištenja:

- ✓ “**A zona**” zaštićenog pejzaža predstavlja prostor u kojem se očekuje i potiče prisustvo čovjeka, te u kojima se nalazi glavnina sadržaja, od kojih će se ostvarivati ekonomska dobit. To znači izgradnja i korištenje prostora, za ostvarenje ciljeva ekonomske dobiti i uspostave potrebne infrastrukture za održivi razvoj područja planine Kruščice.

Treba napomenuti da ova zona nije cjelovita, te se javlja na nekoliko lokacija, poput: Zona vikend naselja Bistovo, Zona vikend naselja Vranisko i Voljevsko, Zona Eko sela u Zabrdū, Zona sportsko - rekreativnog centra i naselja u Zabrdū. Navedene lokacije čine **cca 0,6 % od ukupne površine područja Kruščice** ili $P = 36,63$ ha, gdje se planiraju sportsko-rekreativni sadržaji, smještajne jedinice, društvena infrastruktura, odnosno cjelokupna ponuda za turistički razvoj planine Kruščice. To znači da će u ovim zonama biti moguća gradnja i razvoj infrastruktura, ali u skladu sa uslovima koji će se definisati Planom. Neće biti dozvoljena eksploatacija šumskog fonda, osim u cilju održavanja i izgradnje planiranih fizičkih struktura (“Sl. glasnik Općine Vitez”, br. 2/16).

- ✓ **“B zona”** zaštićenog pejzaža predstavlja prostor koji bi se **i dalje mogao koristiti za potrebe privrednog razvoja - šumarstva**, tj., u kojem bi se vršila eksploatacija šumskog fonda, te područja neinvazivne gradnje planiranih sadržaja.

To su planirani sadržaji poput: adrenalinski park, područja izgradnje lovačkih kućica, planinarskih kuća i bivka, uređeni vidikovci sa klupama i stolovima za odmor posjetilaca, zona izletišta Kurjevac, sa autokampom, Zone umjerene eksploatacije, uređenja i održavanja šuma. Prema tome, o ovoj zoni nastoji se stvoriti balans zaštićene cjeline u kojima se zabranjuje bilo kakva eksploatacija šume, osim sanitarne sječe, te ekonomski aspekt, koji je nezanemariv za općinu Vitez. Zona B zauzima površinu od $P = 4014,45$ ha **ili 59 % od ukupne površine Kruščice**. Treba naglasiti da je u ovoj zoni iskazan potencijal za istraživanje mineralnih sirovina i to obojenih metala. Prostornim planom iskazan je stav Federalnog zavoda za geologiju, a koji je utvrdio da potencijalno područje za istraživanje “neće imati utjecaja na glavno izvorište i zone sanitarne zaštite izvorišta Ilidža (Kruščica), ali je također navedeno da eventualna eksploatacija **može imati utjecaja na površinske vode Vraniske rijeke i Dubokog potoka**” (“Sl. glasnik Općine Vitez”, br. 2/16).

- ✓ **“C zona”** predstavlja prostor u kojem važe visoki nivoi zaštite, u skladu važećom Odlukom o zaštiti izvorišta Kruščica. Granice ove zone se poklapaju sa granicama utvrđenim u Odluci o zaštiti izvorišta, i to zonama II i III, te pokrivaju $P = 4306,96$ ha ili **63 % od ukupne površine zaštićenog pejzaža Kruščica**.

Međutim, u ovoj zoni moguća je gradnja planinskih kuća i lovačkih kuća, **osim uz zone vodotoka i izvorišta u radijusu koji će odgovarati nukleusima, u kojima važe posebne mjere zaštite**. Infrastruktura za odvođenje otpadnih voda, mora biti planirano na način da ni u kom slučaju ne ugrožava vodne resurse (“Sl. glasnik Općine Vitez”, br. 2/16).

- ✓ **“Nukleus zaštićenog prostora pejzaža/krajolika planine Kruščice”** sastoji se od više disperzno određenih područja u kojima se zaštita prostora očekuje **i planira na najvišem nivou**.

Nukleusi su **zone sanitarne zaštite izvorišta**, i to I zona zaštite, koja je uspostavljena za **izvorište Kruščica**, te područja oko svih izvorišta, u radijusu od 50 m oko nekog izvorišta. Ukupna površina nukleusa je $P = 204,73$ ha ili **3 % od ukupne površine** (“Sl. glasnik Općine Vitez”, br. 2/16).

Veoma je važno istaći da je u poglavlju 2.4.2. Prostornog plana predviđena mogućnost izgradnje minihidrocentrala na rijeci Kruščici i to sa posebnim osvrtom na idejna rješenja MHE Kruščica 1 i MHE Kruščica 2 (str. 28. Prostornog plana). Također, u Prostornom planu spominje se i MHE Duboki potok i MHE Mlinište, “kao planirani elektroenergetski objekti za izgradnju, za koje nisu dostavljeni podaci neophodni za analize.” Međutim, istovremeno u Prostornom planu se ističe potreba zaštite vode, kao **javni značaj vodosnabdijevanja grada Viteza i Zenice**, gdje se jasno navodi da mHE “**nepovoljno djeluju po okoliš zbog stvaranja barijere u vodnom toku,**” što može **imati negativne posljedice na živi svijet u vodi i priobalnom području**” (“Sl. glasnik Općine Vitez”, br. 2/16). Inače planirana dužina za

obje MHE Kruščica 1 i MHE Kruščica 2 je **3,7 km sa malim prekidom** između strojare mHE Kruščice 2 i vodozahvata mHE Kruščice 1. Prema tome, u Prostornom planu postoje mnoge kontradiktornosti koje bi se trebale uskladiti u kontekstu zaštite vodenih tokova radi dobrobiti lokalnih zajednica i zaštite okoliša.

Uočeni problemi i razvojne aspiracije lokalne zajednice na području zaštićenog pejzaža/krajolika planine Kruščice

Dana 20.11.2021., održan je intervju sa četiri predstavnika Ekološkog udruženja “Bistro,” čije su primarne članice Hrabre žene Kruščice. Tokom intervjua, razgovaralo se o pojedinačnim i zajedničkim aspiracijama lokalne zajednice u odnosu na zaštitu rijeke Kruščice i budući ekonomski razvoj MZ Kruščica. Jasan stav predstavnika Ekološkog udruženja “Bistro,” (u nastavku skraćeno “Udruženja”) jeste da se rijeka Kruščica mora zaštititi prvenstveno na način da na njoj ne bude dozvoljena izgradnja hidroenergetskih objekata. Prema navodima u Prostornom planu, kao i prema navodima članova Udruženja, zabrinjavajuća je i činjenica da se u poslijeratnom periodu niti na jednom od vodotoka **ne vrši sistematsko ispitivanje kvalitete voda u općini Vitez, pa tako ni na vodotocima planine Kruščice**, a što je jedan od značajnih faktora očuvanja kvaliteta okoliša. Trenutno, samo je izvorište Kruščice i zakonski zaštićeno, tj., da se za njega određuju zone sanitarne zaštite, sa svim svojim ograničenjima i mjerama. Međutim, u skladu sa odredbama drugih primjenjivih zakona, za ostala izvorišta i vodotoke u obuhvatu planine Kruščice vrijedi **apsolutno pravilo da je zabranjeno ispuštanje i polaganje objekata u vodu**, koji mogu ugroziti zdravlje ljudi i kvalitet voda. Ali u odnosu na navedenu zabranu “polaganje objekata u vodu”, navedeno pravilo se prema Prostornom planu ne odnosi na izgradnju MHE. Iz tog razloga, članovi Udruženja smatraju da rijeka Kruščica ne može biti adekvatno zaštićena ako pravilo zabrane ispuštanja i polaganje objekata u vodu u zaštićenom pejzažu/krajolika planine Kruščica se ne odnosi i na hidroenergetske objekte, naročito s obzirom da ovi objekti značajno doprinose umanjenju kvalitete vode te biodiverziteta. Nadalje, ne postoji adekvatan, ujedinjen sistem prikupljanje otpadnih voda iz zona ljudske aktivnosti niti se vršiti njihovo pročišćavanje, a što je između ostalog, naročito problematično i sa aspekta zaštite okoliša. Prostornim planom kantona Središnja Bosna 2005. – 2025., kao i Prostornim planom Općine Vitez, predviđena je izgradnja regionalnog uređaja za pročišćavanje otpadnih voda, nizvodno od ušća rijeke Kruščice. Što se tiče prikupljanja otpadnih voda šireg urbanog dijela općine Vitez, prema Prostornom planu Općine Vitez, planirana je izgradnja glavnog kolektora u pojasu uz rijeku Lašvu i na njenoj lijevoj i na desnoj obali od najuzvodnijih tačaka u naselju Mali Mošunji i Divjak do lokacije postrojenja za pročišćavanje. Sami bočni kanalizacioni kraci bi prikupljali otpadnu vodu iz naselja koja se nalaze duž vodotoka Kruščica, te na lijevoj obali iz naselja Donja Dubravica, što bi uključivalo i sva okolna naselja. Previđen je sifonski prolaz ispod rijeke Lašve sa ljevoobalnim kolektorom, koji bi prešao na drugu obalu gdje je planirana i lokacija postrojenja za pročišćavanje. Međutim, prema navodima članova Udruženja, na realizaciji ovog sistema još ništa konkretno nije poduzeto.

Također, iskazana je zabrinutost u pogledu pronalaska adekvatnog balansa ekonomskog razvoja u odnosu na zaštitu područja uz rijeku Kruščicu, naročito s obzirom na trenutnu eksploataciju šuma i preradu drvne mase, a koja se prema navodima intervjuiranih predstavnika Ekološkog udruženja “Bistro,” trenutno vrši na neprikladnim lokacijama uz kontinuirano uznemiravanje mještana MZ Kruščica. Prema tome, usaglašeno je mišljenje da se pored zaštite od izgradnje MHE, posebna pažnja u segmentu zaštite od voda treba posvetiti smanjenju negativnih utjecaja koje proizvode neplanska i prekomjerna sječa šuma, čime dolazi do erozije tla i razvoja bujica na šumskim područjima. Predstavnici Udruženja su se obratili i aktuelnom načelniku Općine Vitez sa prijedlogom, odnosno inicijativom rješavanja problema odlaganja drvnog otpada u MZ Kruščica, pozivajući na odgovornost i nebrigu SPD/SGD “Srednjobosanske šume/Šume Središnje Bosne“ d.o.o. koja do sada nije pružila adekvatna rješenja, između ostalog, ni u pogledu nelegalne sječe šuma. Ovom inicijativom, članovi Udruženja su također zatražili pokretanje postupka izdvajanja zemljišta Šumarije **u korist javnog interesa** lokalne zajednice s ciljem uređenja površine, zaštite zdravlja stanovništva i poboljšanja turističke ponude mjesta Kruščica.

Šumskoprivredno društvo “Srednjobosanske šume”/Šumskogospodarsko društvo “Šume Središnje Bosne”//Шумскопривредно друштво “Средњобосанске шуме” društvo s ograničenom odgovornošću čiji je osnivač **Skupština Kantona Središnja Bosna** je pravno lice registrirano sukladno Federalnom Zakonu o šumama (Sl. novine F BiH br. 20/02, 29/03 i 37/04) i Kantonalnim Zakonom o šumama (Sl. novine KSB/SBK br. 14/02) radi upravljanja, uzgoja i zaštite, te korištenja šuma i šumskog zemljišta (gospodarenje državnim šumama) **u cilju sticanja dobiti**.

Ovo društvo je organizovano na nivou Kantona Središnja Bosna/Srednjobosanskog kantona. Međutim, društvo djeluje **kao firma** a sjedištem tj. Upravom društva u Donjem Vakufu, te 12 šumarija koje su u granicama općina KSB/SBK. U cilju obavljanja poslovnih funkcija Društva i koordiniranja rada i poslovanja dijelova Društva - šumarija, postoje šest zasebnih sektora, gdje je sektor br. šest. **Sektor za integralnu zaštitu šuma i ekologiju**. Svaki sektor ima svog izvršnog direktora. Međutim, iako su se članovi Ekološkog udruženja “Bistro,” više puta obraćali “Srednjobosanskim šumama/Šume Središnje Bosne“ d.o.o. u cilju zajedničke koordinacije zaštite šuma u MZ Kruščici, kao i radi iznalaženja rješenja u pogledu sve većeg broja prisutnih, nelegalnih lokacija odlaganja drvnog otpada, mještani ni članovi Udruženja nisu dobili odgovor. Ovo je poražavajuća okolnost, naročito ako se uzme u obzir da pored rijeke Kruščice i njenih pritoka, srž Prostornog planom posebnog obilježja zaštićenog pejzaža/krajolika planine Kruščice upravo čine šume i šumsko zemljište sa P = 6701,59 ha ili **98,69 % od ukupne površine obuhvata Kruščice**. Štaviše, na zadnjoj stranici 35. Prostornog plana stoji da je “[z]a šume i šumska zemljišta, po donošenju ovog Prostornog plana, obavezna izrada **nove šumsko-gospodarske osnove, u skladu sa Prostornim planom**” (“Sl. glasnik Općine Vitez”, br. 2/16).

Bitno je naglasiti, da u aspektu razvoja aktivnosti Udruženja, jasno je iskazana potreba za postojanjem lokacija u formi manjeg objekta, po mogućnosti, sa postojanjem i sportske dvorane, radi obavljanja svakodnevnih aktivnosti članova Udruženja. Naime, trenutno članovi

Udruženja nemaju svoje stalno sjedište, što otežava njihov rad. Inače, kao povoljna buduća lokacija, razmatra se mjesto u neposrednoj blizini doma bivše predsjednice Udruženje, gđe. Tahire Tibold. Potreba za postojanjem sportske dvorane iskazana je u cilju omogućavanja sigurnog mjesta za rekreaciju lokalne djece, koja trenutno nemaju priliku da svoje sportske vještine razvijaju u sigurnom okruženju te su izloženi opasnostima na neuređenim ulicama u MZ Kruščica. Međutim, Prostornim planom u sklopu zaštićenog pejzaža u Zabrdju je predviđena gradnja rekreativne zone, koja se nastavlja na planirano vikend naselje. Ali, zbog zagađenosti minama, neophodno je prvo teren detaljno očistiti i osigurati za daljnje korištenje i gradnju.

Prema navodima u Prostornom planu, u naselju Kruščica postoji jedna škola, sedam prodavnica mješovitom robom, četiri ugostiteljska objekta i **jedan hotel**. Ne postoji ambulanta u jednom od naselja u sklopu zaštićenog pejzaža, a što bi u budućnosti bilo potrebno, naročito ako se uzme u obzir razvoj sportsko - rekreativnih centara u Kruščici i Zabrdju, ali i zbog budućeg povećanog broja posjetilaca zaštićenog pejzaža ("Sl. glasnik Općine Vitez", br. 2/16).

Tokom obavljenog intervjua 20.11.2021. pojedini članovi Udruženja iskazali su volju za razvojnou šire gastronomske ponude, odnosno razvoja poslovnog modela za Hrabre žene Kruščice, a koje su domaćice, i/ili imaju potrebu za dodatnim finansijskim prilivom. U tom kontekstu predloženo je razvijanje određenih proizvoda korištenjem održivih tehnologa čime bi se stvorila ponuda zdrave, organske hrane. Kao jedan od prijedloga bila je proizvodnja džemova od lokalnih bobičastih voćki, kao i domaćih sokova, zatim kreiranje domaće jufke i peciva, pripremanje jela bazirana na lokalnim gljivama, biljnim i poljoprivrednim proizvodima i sl.

[Analiza upitnika - razvojne aspiracije lokalne zajednice na području zaštićenog pejzaža/krajolika planine Kruščice](#)

Tokom mjeseca novembra 2021. članovima Ekološkog udruženja "Bistro," kao i mještanima MZ Kruščica dostavljeni su Upitnici u cilju utvrđivanja budućeg zaštitnog i razvojnog aspekta na području zaštićenog pejzaža/krajolika planine Kruščice na osnovu aspiracija lokalne zajednice. Upitnik br. 1. je kreiran za učesnike Fokus grupe (Aneks 5.), a Upitnik 2. je kreiran za mještane (Aneks 6.).

Upitnik za stručnu javnost

- Većina ispitanika je naznačilo da kraj rijeke uživaju da se odmaraju i uživaju u njenoj ljepoti i čistom zraku; šetaju te prave piknik/roštiljadu. Kraj rijeke svi ispitanici smatraju da se ne smije/ne bi trebalo bacati smeće i graditi MHE, ali da bi podržali investiciju u eko selo sa posebno određenim mjestom za parking, zone rekreacija i sportske aktivnosti. Neki ispitanici su naznačili i mogućnost izgradnje istraživačkog centara za biodiverzitet, restoran sa parking mjestom, te predložili uređenje izletišta, šetališta, dječjih parkova, bazena, planinarski dom i sl.

- Svi ispitanici su naznačili da ne bi **ni pod razno podržao/la izgradnju MHE**. Neki ispitanici su naznačili još i da ne bi podržali gradnju industrijskih objekata poput fabrika, kao i uzurpiranje planine i rijeke gradnjom ovih objekata.
- Na pitanje koja je “vaša vizija očuvanje rijeke Kruščice u narednih 5 godina”, svi ispitanici su naznačili zabranu gradnja i sve aktivnosti koji narušavaju rijeku i planinu Kruščicu, poput izgradnje MHE. Neki ispitanici su naznačili i još: zabranu sječe šuma, te potrebu izgradnja motela Plavac i angažovanje eko-policije.
- Svi ispitanici su naznačili da bi podržali turističke aktivnosti kraj rijeke Kruščice.
- Na pitanje “kako biste predstavili rijeku Kruščicu domaćoj i inostranoj javnosti i posjetiteljima” ispitanici su odgovorili uglavnom da bi je predstavili kao izvor života, rijeka koja život dalje ljudima i ima potencijal za turizam; kao “bistra” izvorska voda, netaknuta priroda i sl.
- U odnosu na pitanje da li se treba uvesti veći nivo zaštite, ispitanici su uglavnom odgovorili da je **zaštićeni pejzaž dovoljan nivo zaštite**, gdje su neki ispitanici pored toga i isključivo naznačili i mogućnost uspostave zaštićenih parkova, kao park prirode.
- Kao najvažnije turističke vrijednosti doline Kruščice odnosno naselja u kojem žive, ispitanici su naveli: izletišta uz rijeku, izletište “Bistrovo,” bungalovi i dječji park, ribolov, pčelarstvo i planinarenje.
- Kao primjeri aktivnosti koji ograničavaju turistički razvoj doline Kruščice ili konkretno naselja u kojem žive, većina ispitanika je navela da su to **loši putevi i loša rasvjeta-infrastruktura**, dok su neki ispitanici naveli i prisutnost šlepera i sječa šuma, kao i prisutnost ilegalnih deponija.
- Kao opšte potrebe naselja Kruščica, sa ponuđenim rješenjima i vrstom sadržaja, ispitanici su većinom naveli potrebu za **društvenom infrastrukturom**.
- U odnosu na stepen uključenosti stanovništva u procese donošenja odluka o planiranju prostora, izgradnji infrastrukturnih projekta i zaštiti okoline u njihovoj lokalnoj zajednici (gdje je 1 – vrlo nisko / 5 – vrlo visoko), većina ispitanika je odgovorila da je njihova uključenost “vrlo visoka.”
- Na pitanje koja grana/grane privrede imaju najviše potencijala za razvoj, većina ispitanika je odgovorila da je to lov i ribolov te proizvodnja domaćih proizvoda, kao i šumarstvo i turizam.
- U odnosu na pitanje “šta za vas predstavlja održivi turizam” ispitanici su većinom odgovorili: ulaganje u etno selo, u turizam i u biološka istraživanja, optimalno korištenje resursa; poštivanja zakona i očuvanje resursa.

Upitnik za mještane

- U odnosu na pitanje da li se treba uvesti veći nivo zaštite, ispitanici su uglavnom odgovorili da je **zaštićeni pejzaž dovoljan nivo zaštite**.
- Na pitanje koja grana/grane privrede imaju najviše potencijala za razvoj, većina ispitanika je odgovorila turizam, lov i ribolov, te poljoprivreda i proizvodnja domaćih proizvoda i rukotvorina.
- Svi ispitanici su naznačili da bi podržali turističke aktivnosti kraj rijeke Kruščice.

- Primarne predložene turističke aktivnosti ispitanika su: izgradnja šadrvana, bazena i dječji park i ljetnikovac; proširenje prostora izletišta; zdravstveni turizam i gradnja biciklističke staze.
- Većina ispitanika se do sada nije bavilo turizmom, ali da bi se voljeli baviti: promocijom ribolova i aktivnostima u prirodi.
- Na pitanje “kako biste predstavili rijeku Kruščicu i vaš kraj domaćoj i inostranoj javnosti i posjetiteljima (očuvana priroda, pitka voda, dobri domaćini, bogato kulturno naslijeđe i dr.)” većina ispitanika je navela da bi rijeku Kruščicu i svoj kraj predstavili kao: **pitka voda, dobri domaćini i očuvana priroda.**
- Kao opšte potrebe naselja Kruščica, sa ponuđenim rješenjima i vrstom sadržaja, većina ispitanika je navela potrebu za **društvenom infrastrukturom.**
- U odnosu na stepen uključenosti stanovništva u procese donošenja odluka o planiranju prostora, izgradnji infrastrukturnih projekata i zaštiti okoline u njihovoj lokalnoj zajednici (gdje je 1 – vrlo nisko /5 – vrlo visoko), većina ispitanika je naznačila da je njihova uključenost “vrlo visoka.”

Kruščica u narednih 5 godina: Prijedlozi održivog razvoja

- Efikasno primijeniti zaštitne odredbe iz Prostornog plana posebnog obilježja zaštićenog pejzaža/krajolika planine Kruščice, te zaštitne odredbe dodatno zakonski pooštriti, posebno u odnosu na zaštitu izvorišta pitke vode, a što je pravno najlogičnija opcija u odnosu na odabir stepena zaštite, i također, u skladu je za zahtjevima većine ispitanika koji su pružili odgovore na Upitnik 1. i na Upitnik 2. To znači da je nužno unaprijediti i rad lokalnih inspektorata, a koji bi primjenom adekvatnih represivnih mjera sprovodili zaštitne mjere. Kontrola, odnosno monitoring zaštite bi se mogla efikasnije sprovoditi i putem online platforme monitoringa tj. kreiranjem online sistema monitoringa, a čime bi došlo do povećanja i transparentnosti kontrole koji bi bio dostupan javnosti. Uz finansijsku podršku putem granta, Ekološko udruženja “Bistro,” bi ovaj sistem online platforme monitoringa mogao kreirati u koordinaciji sa “Srednjobosanskim šumama/Šume Središnje Bosne“ d.o.o. i/ili fakultetima/univerzitetima i sl.
- Iz Prostornog plana posebnog obilježja zaštićenog pejzaža/krajolika planine Kruščice izuzeti, odnosno **zabraniti mogućnost izgradnje hidroenergetskih objekata**, a čime bi se Prostorni plan uskladio sa Zaključkom o potpunoj zabrani gradnje MHE teritoriji FBiH, a koji je Parlament FBiH usvojio još u junu 2020. Prema tome, potrebno je ponovo **pokrenuti inicijativu za izmjenu navedenog Prostornog plana u dijelu koji se tiče mogućnosti izgradnje MHE.**
- Razviti održive mehanizme turizma i poslovnih modela (poput razvoja gastronomske ponude) u skladu sa prijedlozima mještana MZ Kruščica, kako je naznačeno u odgovorima u Upitniku 1. i u Upitniku 2. Za ovo su potrebna finansijska sredstva. Moguće je zatražiti volontersku pomoć od strane uspješnih firmi iz prehrambene i druge industrije, putem umrežavanja i kreiranja poslovnih prijedloga.
- Značajno unaprijediti društvenu infrastrukturu i time ponudu vezano za očuvanje kulture, historije i nasljeđa kao i transportnu infrastrukturu, obnovom, unaprjeđenjem

ulica te izgradnjom adekvatnih pješačkih prelaza i trotoara. Za ovo su potrebna finansijska sredstva i suradnja sa predstavnicima institucija.

- Izgraditi uređaje za prečišćavanje, te sistem kanalizacija i odvod otpadnih voda, a koji će doprinijeti poboljšanju i očuvanju zdravlja stanovništva te zaštite okoliša, a podzemne vode će u tom smislu biti zaštićene, naročito ako se sprovede određivanje zona sanitarne zaštite za sva veća izvorišta, kako je i navedeno u Prostornom planu. Također, potrebno je izdvojiti finansijska sredstva, a što je nadležnost lokalne općine koja može putem javnih grantova ista i obezbijediti.
- Pozabaviti se sa ilegalnom sječom šuma te pojavom ilegalnih pilana te deponija odlaganja smeća, efikasnim kažnjavanjem te smanjivanjem mogućnosti pristupa zaštićenim područjima u zoni B, C i u nukleusima zaštite, postavkom posebnih kontrolnih rampi. Također, to znači da je nužno unaprijediti i rad lokalnih inspektorata, a koji bi primjenom adekvatnih represivnih mjera sprovodili zaštitne mjere. Također, i u ovom kontekstu bilo bi moguće monitoring zaštite efikasnije sprovoditi putem online platforme monitoringa tj. kreiranjem online sistema monitoringa.
- Povećati opće turističke ponude koje se odnose na rekreativne aktivnosti na otvorenom, proširivanjem mjesta za izletišta, uređivanjem biciklističkih i planinarskih staza, te pružanjem većih smještanih kapaciteta izgradnjom objekata u zonama planiranim za ove objekte kako je i predloženo Prostornim planom posebnog obilježja zaštićenog pejzaža/krajolika planine Kruščice. Potrebno je izraditi plan turističkih ponuda sa naznačenim turističkim lokacijama radi promocije široj javnosti.
- Obezbijediti mogućnost efikasnog očuvanja biodiverziteta te mogućnost kontinuiranog i/ili periodičnog ispitivanja i monitoringa biodiverziteta putem centara za istraživanje. Za ovo su potrebna finansijska sredstva. Također, i u ovom kontekstu bilo bi moguće monitoring zaštite efikasnije sprovoditi putem online platforme monitoringa tj. kreiranjem online sistema monitoringa.
- Obezbijediti posebne sadržaje za djecu mještana u vidu dječjih parkova i sale za sport. Za ovo je potrebna osigurati finansijska sredstva. Što je moguće i putem fonda za donacije, a što bi moglo pokrenuti i Ekološko udruženja “Bistro.”
- Obezbijediti sjedište za Ekološko udruženja “Bistro,” s obzirom na doprinos istog za boljitak cjelokupne MZ Kruščica. To je moguće ostvariti kupovinom posebnog prostora, a što bi bilo moguće uključivanjem i šire zajednicu da putem posebnog fonda podrške obezbijedi ova sredstva.
- Postaviti poseban znak i obilježje na tzv. Mostu Hrabrih žena Kruščice a koji bi se mogao iskoristiti naročito i u turističke svrhe i mjesto obilaska. Sam most bi se trebao bolje urediti, a prijedlog je napraviti spomen ploču za Hrabre žene Kruščice na kojoj bi se ukratko opisala borba i značaj mosta koji u biti predstavlja i simbol otpora i borbe za rijeku Kruščicu, a ujedno i simbol borbe za zaštitu svih rijeke u BiH od MHE. Također, za realizaciju ove ideje bi bilo moguće uključiti širu zajednicu da putem posebnog fonda podrške obezbijedi ova sredstva.
- Na osnovu obavljenog intervjua sa članovima Ekološkog udruženja “Bistro,” prijedlog je kreirati i zaštitni znak, simbol ili maskotu koja bi se koristila u cilju prepoznatljivosti MZ Kruščica kao turistička lokacija u duhu održivog razvoja. Uz podršku Koalicije za

zaštitu rijeka BiH i drugih NVO moguće je volonterski pomoći Ekološkom udruženju “Bistro,” u ovom kontekstu.

- Uključiti učenike MZ Krušćica u pravljenje mrjestilišta riba i praćenje populacija ptica, akcije čišćenja, brigu o staništima i zaštitu vrsta, promociju ekološki prihvatljivog turizma, poljoprivredu i druge ekonomske aktivnosti. Članovi Ekološkog udruženja “Bistro” ovu ideju mogu predložiti lokalnim obrazovnim institucijama i u suradnji sa istim kreirati plan vannastavnih aktivnosti. Za realizaciju ove aktivnosti bi također trebalo obezbijediti finansijska sredstva a što bi bilo moguće putem aplikacije na grantove i projektne pozive.

Primjer dobre prakse - Slovenija

Što se tiče međunarodnog okvira zaštite prirode, bitno je izdvojiti sljedeće međunarodne konvencije i ugovore a koji su primjenjivi, odnosno trebali bi se primijeniti na teritoriji BiH:

<u>Konvencija o zaštiti evropskih divljih vrsta i staništa (Bernska konvencija)</u> <i>Aneksi: I, II, III, IV . . .</i>	Bosna i Hercegovina ratifikovala 17. novembra 2008. godine. -Na osnovu Bernske konvencije, formira se ekološka mreža područja - Emerald mreža.
<u>Direktiva o pticama Aneksi I-VII</u>	Direktiva Savjeta Evropske unije 2009/147/EC o očuvanju divljih ptica (kodifikovana verzija Direktive 79/409/EEC sa izmjenama i dopunama). - Na osnovu ovih Direktiva, formira se ekološka mreža područja - Natura 2000.
<u>Direktiva o staništima Aneksi I-VI</u>	Direktiva Savjeta Evropske unije 92/43/EEC o očuvanju prirodnih staništa i divlje flore i faune (konsolidovana verzija od 1.1.2007. god.) - Na osnovu ovih Direktiva, formira se ekološka mreža područja - Natura 2000.
<u>Konvencija o zaštiti svjetske kulturne i prirodne baštine (UNESKO)</u>	Bosna i Hercegovina preuzela sukcesijom 12. jula 1993. godine
<u>Konvencija o biodiverzitetu</u>	Bosna i Hercegovina pristupila 26. avgusta 2002. godine.
Protokol o biološkoj sigurnosti (Kartagenski protokol)	Bosna i Hercegovina ratifikovala 1. oktobra 2009. godine. - Ovo je dodatni protokol uz Konvenciju o biodiverzitetu.
<u>Konvencija o zaštiti vlažnih staništa (Ramsarska konvencija)</u>	Bosna i Hercegovina preuzela sukcesijom 1. marta 1993. godine.
<u>Konvencija o očuvanju migratornih vrsta divljih životinja (Bonska konvencija, CMS) Dodaci (aneksi) I i II</u>	Bosna i Hercegovina još uvijek nije član Konvencije

Konvencija o međunarodnoj trgovini ugroženim vrstama divlje flore i faune (CITES konvencija)	Bosna i Hercegovina pristupila 21. januara 2009. godine
<u>Konvencija o evropskim pejzažima</u>	<p>Bosna i Hercegovina ratifikovala 31. januara 2012. godine</p> <p>-Konvencija se osim iznimnima bavi i svakodnevnim pejzažima, s obzirom na to da imaju značajan uticaj na kvalitet života te na činjenicu da zaslužuju pažnju u sklopu pejzažne politike.</p> <p>-Ključni aspekt Konvencije je aktivna uloga koju pridaje javnosti u pogledu percepcije i značaja pejzaža. Pri tome, jačanje svijesti je ključno zbog uključivanja javnosti u odluke koje se odražavaju na životni pejzaž zajednice.</p>

Prema posljednjim statistikama, Luksemburg sa zaštićenim **76 % države** u odnosu na zaštićena područja i Slovenija sa zaštićenim **72% posto od ukupne površine države** su vodeće države u Evropi po postotku zaštićenosti prirodnih područja, a i među vodećim su i na međunarodnoj sceni (Henić E. i Softić I., 2021). U Sloveniji ima **više od 1.890 zaštićenih lokaliteta**, a što je među 10 u Evropi po broječnosti. U poređenju sa ovim državama BiH ima **svega 4% zaštićenog** područja od ukupne površine države, a što je **najmanji procent zaštićene prirode u Evropi** (Henić E. i Softić I., 2021). Čak i susjedne države poput Hrvatske, Srbije i Crne Gore imaju duplo ili trostruko više zaštićenog područja a što je ujedno i krajnje bizarna situacija, s obzirom da je BiH u svijetu poprilično prepoznatljiva po svojim prirodnim bogatstvima (Henić E. i Softić I., 2021).

Pejzažni park Kolpa

Bela Krajina je poznata po bijelim brezama i rijekom Kolpom, koja je oduvijek spajala, ljude koji žive na objema obalama. Naime rijeka Kolpa je prirodna granica između Slovenije i Hrvatske, a ujedno je najjužnija rijeka Slovenije sa jednim od najčistijih vodotoka u zemlji. Bogata je ribom i drugim životinjskim vrstama, od kojih su mnoge rijetke i zaštićene, poput vidre i evropske barske kornjače. Područje Kolpe također je dom mnogim vrstama ptica, među kojima je najčešća siva čaplja. Rijeka pruža utočište za najmanje 30 vrsta riba, od kojih se neke ne mogu naći ni u jednoj drugoj vodenoj površini u Sloveniji (Prirodni parkovi Slovenije, 2021).

Pejzažni park Kolpa podijeljen je na tri zaštićena područja, odnosno tri osnovne zone zaštite. Najstroža zaštita je u prvom zaštićenom području koje obuhvata aluvijalne ravni (blago nagnuto područje ili valovito zemljište nastalo taloženjem nanosa tokom periodičnih poplava) uz samu rijeku Kolpu, zatim strma i blago nagnuta priobalna područja i područja sa važnim

prirodnim karakteristikama Drugo zaštićeno područje obuhvata pretežno poljoprivredne i šumske površine, gdje je uspješno očuvana prirodna ravnoteža zbog tradicionalnog korištenja zemljišta, te je formiran kulturni krajolik tipičan za ove krajeve. Ovo područje uključuje i prostore za rekreaciju. Treće zaštićeno područje obuhvata sela sa tradicionalnim voćnjacima, veća naselja i određena vinorodna područja (Golob D., 2015).

Razlog uspostavljanja zaštićenog područja Pejzažnog parka Kolpa bilo je očuvanje prirodnih karakteristika, biodiverziteta i pejzažnog diverziteta, te provođenja mjera za očuvanje Natura 2000 područja i područja od ekološkog značaja. Pored toga, park također ima za cilj integraciju ekonomskog i društvenog razvoja u području parka i dobre prekogranične saradnje. Prema riječima direktora ovog parka, gosp. Borisa Grabijana: *“mjere zaštite uključuju i uključivanje učenika u pravljenje mrijestilišta ptica i praćenje populacija ptica, akcije čišćenja, brigu o staništima i zaštitu vrsta, promociju ekološki prihvatljivog turizma, poljoprivredu i druge ekonomske aktivnosti”* (Golob D., 2015).

Neretvica

Neretvica: geografski, ekološki i biološki aspekti

Neretvica je rijeka u Bosni i Hercegovini (Federacija Bosne i Hercegovine, Hercegovačko-neretvanski kanton, u blizini općine Konjic) koja izvire na Zec planini nedaleko od vrha Vitreuša na 1510 m nadmorske visine. Dužina toka joj je 27 km, te se ulijeva se u vještačko Jablaničko jezero, i čini jednu od pritoka rijeke Neretve. Oko 60% sliva je prekriveno šumom i grmljem, a obale rijeke su uglavnom stjenovite. Dolina rijeke Neretvice trenutno nije smještena unutar bilo kojeg zaštićenog područja kao što su smaragdna područja, ramsarska područja, područja važnih biljnih i ptičjih staništa i dr. Međutim, iako dolina rijeke Neretvice nije dio zaštićenog područja, ona je izuzetno bogata biljnim i životinjskim vrstama, a neke od njih su i ugrožene vrste sa IUCN-ove crvene liste. U rijeci Neretvici živi „osam vrsta riba, uključujući dvije salmonidne vrste (smeđa pastrmka *Salmo trutta m. fario* i mramorna pastrmka *S. marmoratus* (obje vrste iz Aneksa II Direktive o staništima) i dvije ugrožene vrste sa IUCN-ove crvene liste (jadranska bjelica *Phoxinellus alepidotus* (ugrožena) i neretvanski vijun *Cobitis narentana* (ranjiva). Neretvanski vijun je također vrsta iz Aneksa II Direktive o staništima. Objе ove IUCN-ove zaštićene vrste su pronađene na ušću rijeke Neretvice. Staništa za mriještenje (i za vrste salmonida i šarana) su također zabilježene u rijeci Neretvici.”⁹ Također, utvrđeno je i prisustvo bjelonogog raka *Austropotamobius pallipes* (ugrožena vrsta) koji se nalazi na IUCN-ovoj crvenoj listi ugroženih i evropskih zaštićenih vrsta¹⁰.

Rijeka Neretvica je veoma čista i voda visoke kvalitete, što je i utvrđeno i u Dopunskoj procjeni uticaja na okoliš od EBRD-a u kojoj se navodi da „rezultati ispitivanja pokazuju da su rijeka Neretvica i njene pritoke imale visoke vrijednosti referentnih uslova na osnovu trentovog biotičkog indeksa (Trent Biotic Indeks - TBI) i belgijskog biotičkog indeksa (Belgian Biotic Index - BBI), što odgovara „veoma čistoj“ kvaliteti vode i visokom biološkom statusu. Rezultati u velikoj mjeri ukazuju na prirodnu, gotovo izvornu, osobinu rijeke“.

Također, vrijedi spomenuti da je na području rijeke Neretvice utvrđeno i postojanje „sivog vuka (*Canis lupus*) i mrkog medvjeda (*Ursus arctos*)“¹¹ koji se smatraju prioritarnim karakteristikama biološke raznolikosti za uključivanje u Anex II Direktive o staništima Evropske zajednice. Obalne i bjelogorične šume „(bukva (*Fagus sylvatica*), hrast (*Quercus petraea*), grab (*Carpinus betulus*), poljski javor (*Acer campestre*), obična jela (*Abies alba*), smreka (*Picea abies*) i obični bor (*Pinus sylvestris*)“¹² na području rijeke Neretvice „imaju potencijal da podrže ugrožene vrste koje se nalaze na IUCN-ovoj i Evropskoj crvenoj listi, kao i one navedene u Anexima II i IV Direktive o staništima Evropske zajednice.“¹³ Pored svih navedenih vrsta, na području rijeke Neretvice koje su navedene na IUCN-ovoj crvenoj listi, zabilježene su i ove:

⁹ Ibid, str. 12

¹⁰ Sadbera Trožić-Borovac, Armin Macanović, Rifat Škrijelj. Morfometrijske karakteristike i kondicioni indeks *Austropotamobius pallipes* iz sliva rijeke Neretve. Radovi Fakulteta za šumarstvo Univerziteta u Sarajevu br. 2, 2012 (13 -30)

¹¹ Mott MacDonald. Projekat malih hidroelektrana na rijeci Neretvici, Dopunska procjena uticaja na okoliš i društvo, Preliminirani izvještaj [Mart 2017]. Evropska banka za obnovu i razvoj. Str. 15.

¹² Ibid

¹³ Ibid

- Stepski sokol (*Falco cherrug*) ugrožen
- *Ampedus quadrisignatus*¹ ugrožen
- *Buprestis splendens*¹ ugrožen
- Orao klockotaš (*Aquila clanga*) ranjiv
- Dugoprsti šišmiš (*Myotis capaccinii*) ranjiv
- Mosorski gušter (*Dinarolacerta mosorensis*) ranjiv
- Šargan (*Vipera ursinii*) ranjiv
- *Ropalopus ungaricus*¹ ugrožen
- Orijentalna nimfa (*Coenonympha orientalis*) ranjiv¹⁴

Na posljetku vrijedi spomenuti kako je prema Prostornom planu opštine Konjic iz 1986. godine šuma pitomog kestena u Maloj Neretvici evidentirana kao šuma koju bi trebalo zaštititi.

Neretvica: kulturno-historijski i socijalni aspekti

Na listi peticija za proglašenje dobara nacionalnim spomenicima u dolini rijeke Neretvice vrijedi spomenuti:

- Dvije nekropole stećaka u naseljenom mjestu Parsovići
- Džamija u Parsovićima
- Džamija u Podhumu
- Džamija u Jaseniku
- Partizansko groblje sa spomen pločom u Buturović polju¹⁵

U razgovoru sa lokalnim stanovništvom utvrđeno je da se rijeka Neretvica pretežno koristi kao prirodno mrjestilište riba, te za ribolov i plivanje. Dolina rijeke Neretvice nema razvijen turizam ali ima rekreativnu vrijednost za lokalno stanovništvo.

Kada je u pitanju struktura stanovništva, u razgovoru sa interesnom grupom, zaključeno je da je ovo područje naseljeno pretežno starijim stanovništvom, budući da je prisutan veliki odliv mladih u veće gradove ili van granica države. Što se tiče nacionalne strukture, na ovom području pretežito obitavaju Bošnjaci i Hrvati.

Pravna bitka za rijeku Neretvicu

Obzirom da se rijeka Neretvica ne nalazi u zaštićenom području, a prepoznata je kao rijeka značajnog hidroenergetskog potencijala, Javno preduzeće Elektroprivreda BiH je potpisala koncesioni ugovor sa Općinom Konjic za gradnju 15 malih hidroelektrana tirolskog tipa (planinskog tipa). Planirane hidroelektrane su različitih kapaciteta, većih i manjih od 2 MW, te će se praviti u nizu jedna za drugom na rastojanju manjem od 2 km. „Projekt je smješten u području brdsko-planinskog reljefa koji je uglavnom prekriven šumom i grmovitom vegetacijom ispresijecan potocima i prirodnim kaskadama. Ukupno oko 24,7 ha vegetacije će biti očišćeno da bi se izgradile elektrane, brane i pristupne ceste kao i instalirali cjevovodi za svih 15 MHE”¹⁶. S obzirom na navedeno, u slučaju da se započne sa projektom gradnje 15

¹⁴ Ibid

¹⁵ Prostorni plan Općine Konjic za period 2013-.2033. Ipsa Institut Sarajevo. [Mart 2018]. str 124.

¹⁶ Mott MacDonald. Projekat malih hidroelektrana na rijeci Neretvici, Dopunska procjena uticaja na okoliš i društvo, Preliminirani izvještaj [Mart 2017]. Evropska banka za obnovu i razvoj. Str. 17., vidjeti na [Studija, preliminarni izvještaj - EBRD.pdf](#)

malih hidroelektrana, za sigurno će doći do krčenja dijela šume, a što će posljedično ugroziti prethodno pomenute vrste na IUCN-ovoj i Evropskoj crvenoj listi, s obzirom da će im biti ugroženo stanište. Projekat gradnje 15 malih hidroelektrana će imati nesumnjivo negativan uticaj i na „bjelonogog raka (austropotamobius pallipes) u rijeci Neretvici, ugroženog prema IUCN Crvenoj listi, a koja je također svrstana pod EU Direktivu o staništima - Aneks II i V.“ Također, u nizvodnim dijelovima rijeke (identificirane na ušću) su prisutne druge dvije vrste na IUCN listi, sa statusom visokog stepena zaštite i to podbil (phoxinellus alepidotus (status: ugrožen) i neretvanski vijun (Cobitis narentana) (status: ranjiv). „Iako se očekuje da su ove vrste prisutne uglavnom u nizvodnim dijelovima rijeke, postoji potencijal da Projekt može imati negativan utjecaj na kritična staništa. Naime, postoji potencijal za značajan kumulativni utjecaj 15 malih hidroelektrana na okolišne receptore i vodne resurse, a posebno ugrožene i endemske vrste prisutne u rijeci“¹⁷. Također, kao što je prethodno navedeno, rijeka Neretvica se koristi za rekreaciju lokalnog stanovništva (kupalište) ali i u svrhu ribolova. S obzirom na sve navedeno, projekat gradnje malih hidroelektrana je naišao na veliki otpor lokalnog stanovništva ali i šire, koji ne dozvoljavaju izvođenje bilo kakvih radova na ovoj rijeci. U tu svrhu prije dvije godine je nevladina organizacija “Zeleni Neretva” iz Konjica podnijela dvije tužbe protiv okolišnih dozvola za male hidroelektrane Srijanski most i Gorovnik ušće, koje su trenutno prioritetne za gradnju u odnosu na preostalih 13 hidroelektrana. Naime, izdate su obnovljene okolišne dozvole na temelju stare studije uticaja na okoliš, a što nije bilo u skladu sa tada važećim Zakonom o zaštiti okoliša FBiH. Sudski postupak je još uvijek u toku, što nažalost pokazuje svu neefikasnost pravosudnog sistema u BiH, s obzirom da će okolinske dozvole prestati važiti prije donošenja presuda. Sa druge strane, nevladina organizacija “Zeleni Neretva”, uz pravnu pomoć Aarhus centra u BiH, je uspješno poništila građevinske dozvole u julu 2021. godine, s obzirom da su iste izdate bez energetske dozvole što je bio uvjet za validnost građevinskih dozvola. Također, početkom 2022. godine su uspješno poništene i vodne saglasnosti za prethodno spomenute hidroelektrane s obzirom na činjenicu da su istekle jer gradnja hidroenergetskih objekata nije započeta u skladu sa zadatim rokovima. Pravno je sporan i koncesioni ugovor u kojem su propisani rokovi za realizaciju projekta ali isti nisu ispoštovani. S obzirom na navedeno, više puta je podnesen zahtjev Općini Konjic za raskid ugovora. Međutim, Općina uporno ostavlja na snazi ugovor koji nije ispoštovan od strane investitora, te je nevladina organizacija “Pusti me da tečem”¹⁸ bila prisiljena pokrenuti građansku parnicu protiv ovog štetnog ugovora tokom 2020. godine. Sudski proces je još uvijek u toku. Na posljepku, u toku je i procedura poništenja produženih urbanističkih saglasnosti budući da su produžene na temelju pravno nevažećih urbanističkih saglasnosti.

Ukoliko se sagledaju svi aspekti prave borbe, može se zaključiti kako je cjelokupan proces izdavanja dozvola tekao na nezakonit način, te je tim povodom podnesena i krivična prijava protiv odgovornih lica u Općini Konjic tokom 2021. godine, čiji ishod se uskoro očekuje.¹⁹

¹⁷ Ibid, str. 22 i 23

¹⁸ Udruženje “Pusti me da tečem” je osnovano 2020. godine sa osnovnim ciljem da zaštiti rijeku Neretvicu od izgradnje malih hidroelektrana. Sjedište Udruženja je u Parsovićima, u blizini Konjica.

¹⁹ Tokom pružanja pravne pomoći lokalnom stanovništvu, pripremljeni su brojni pravni podnesci u svrhu ukidanja postojećih dozvola.

Stanovnici doline rijeke Neretvice su odlučni u svom nastojanju da zaštite rijeku. Pored pravnih postupaka koji su u toku, više puta su održani i protesti sa ciljem sprječavanja započinjanja radova. Prvi značajniji protesti su održani u proljeće 2020. godine, kada je više stotina građana izašlo na ulice da spriječe izvođače radova da pristupe rijeci i krenu sa radovima. Pri tome, Općinsko vijeće Konjic je preporučilo da svi pripremni radovi na izgradnji dvije male hidroelektrane budu obustavljeni do održavanja tematske sjednice, koja je upriličena u junu 2020. godine. Na toj tematskoj sjednici su sva zainteresovana lica imala priliku da izraze svoje mišljenje u vezi ove problematike, međutim od projekta se ipak nije odustalo, niti je Općina Konjic pokazala spremnost da raskine štetni koncesioni ugovor koji nije ispoštovan od strane investitora. Ono što je na sjednici posebno bilo akcentirano je činjenica kako je koncesioni ugovor potpisan na temelju Prostornog plana iz 1987. godine u kojem se ne spominje mogućnost gradnje malih hidroelektrana na rijeci Neretvici, te stoga takav ugovor nije ni smio biti potpisan. Spomenuta je i problematična Odluka Općinskog vijeća usvojena prije deceniju o davanju saglasnosti za izgradnju malih hidroelektrana na rijeci Neretvici, a da se stanovništvo nije uključilo u proces donošenja Odluke, čime je direktno prekršena Aarhuska konvencija (Konvencija o pristupu informacijama, učešću javnosti u procesu donošenja odluka i pristupa pravosuđu u oblasti okoliša) koju je Bosna i Hercegovina ratifikovala 2008. godine, te je ima obavezu sprovoditi.

Nakon navedenih dešavanja, investitor je stopirao sve aktivnosti do juna 2021. godine kada su ponovo izvođači radova krenuli put rijeke Neretvice. Tada se više od hiljadu mještana i aktivista okupilo u Goranskom polju, u Općini Konjic u cilju sprječavanja započinjanja radova. Naime, 14. juna 2021. godine prema Neretvici su krenule mašine konzorcija Amitea Mostar i GPI Konjic s predstavnicima investitora JP Elektroprivreda BiH, ali su mještani stali na put i zaustavili ih. Od tog trenutka do danas investitor više nije pokušavao započeti radove ali je prijetio Općini Konjic kako će se suočiti sa tužbama zbog nemogućnosti da realiziraju projekat. Prema našim saznanjima, do sada tužbe nisu podnesene.

Moto mještana i aktivista iz doline rijeke Neretvice glasi “Krv damo, ali rijeku ne damo” i “Krv ili voda”.

Neretvica kao zaštićeni pejzaž

U cilju sprječavanja narušavanja biološke raznovrsnosti i vrijednosti ovog područja kroz štetne hidroenergetske projekte, a istodobno sa namjerom nuđenja alternativnih rješenja za ekonomski, socijalni, kulturni i duhovni razvoj ove prirodno vrijedne doline, urađena je ova analiza. Naime, dolina rijeke Neretvice je prostor sa vrlo vrijednom estetikom pejzažnih i ekoloških vrijednosti, prirodnih raznolikosti i bogatstva živog i neživog svijeta, na kojem već stoljećima obitavaju ljudi, baveći se pretežno poljoprivrednim aktivnostima, voćarstvom i stočarstvom. Na ovom području nije razvijena industrija, turizam niti bilo koja druga aktivnost koja je mogla imati značajniji negativan uticaj na prirodne karakteristike ove doline.

Razmotrivši sve navedeno, uzimajući u obzir prirodne vrijednosti ove lokacije, stav lokalnog stanovništva, te potrebe za očuvanjem ovog područja ali ujedno i osiguranje ekonomskog razvoja uz uvažavanje zakonskih normi, ustanovljena je realna mogućnost za proglašenje sliva rijeke Neretvice zaštićenim pejzažom kao kategorija Va zaštite. Naime, kategorija Va je „zaštićeno područje nastalo kroz interakciju ljudi i prirode tokom vremena, a karakteriše se

značajnim ekološkim, biološkim, kulturnim i estetskim vrijednostima. „Sliv rijeke Neretvice, s obzirom na prirodno geografske odlike, predstavlja potpuno prirodni pejzaž visoke turističke vrijednosti, koji se u turističkoj taksonomiji, uz neznatnu adaptaciju može definisati turističkim predjelom.”²⁰

Očuvanje interakcije ljudi i prirode je od vitalnog značaja za zaštitu i održivost područja, sa pridruženim prirodnim i drugim vrijednostima. Primarni cilj zaštićenog pejzaža je zaštita i održanje važnih kopnenih pejzaža i parkova prirode sa vrijednostima koje su nastale interakcijom ljudi i prirode kroz tradicionalnu praksu upravljanja. U ostale ciljeve se ubrajaju:

- Održanje uravnotežene interakcije prirode i ljudske kulture kroz zaštitu kopnenog pejzaža i parka prirode pridruženih tradicionalnih načina upravljanja, društvenih, kulturnih i duhovnih vrijednosti.
- Generalni doprinos očuvanju biodiverziteta kroz upravljanje vrstama u okviru kulturnog pejzaža i kroz poboljšanje mogućnosti očuvanja u teško iskorištavanim pejzažima.
- Poboljšane mogućnosti za uživanje, blagostanje i socioekonomske aktivnosti kroz rekreaciju i turizam.
- Korištenje prirodnih proizvoda i funkcija okoline.
- Uspostava okruženja koje će podstaći uključivanje lokalne zajednice u upravljanje vrijednim kopnenim i parkovima prirode te prirodnim i kulturnim vrijednostima unutar njih.
- Podrška očuvanju agrobiodiverziteta i akvatičnog biodiverziteta.
- Uspostava održivih modela očuvanja biodiverziteta koji služe kao primjer za širu primjenu²¹.

Da bi se dolina rijeke Neretvice proglasila Zaštićenim pejzažom, neophodno je u tom kontekstu donijeti i Zakon o proglašenju sliva rijeke Neretvice Zaštićenim pejzažom „Neretvica“ (u daljem tekstu: ZP Neretvica). Ovim Zakonom bi se utvrdili pojam i ciljevi Zaštićenog pejzaža, njegove granice, zoniranje, mjere zaštite, aktivnosti, korištenje, upravljanje, sredstva za poslove obavljanja zaštite, vlasništvo, naknade, nadzor i kazne za prekršaje za fizička i pravna lica. U Zaštićenom pejzažu sve ekonomske aktivnosti moraju biti u skladu sa prirodom i očuvanjem kulturnog sistema zajednice. Nužno je osigurati održavanje raznolikosti pejzaža i staništa, srodnih vrsta i ekosistema, te eliminisati sve aktivnosti koje nisu u skladu sa ciljem upravljanja i omogućavanja rekreacije i turizma koje odgovara kategoriji područja. Neophodno je omogućavanje beneficija kroz osiguranje prirodnih izvora (kao što je šuma, rijeka i sl.) i usluga (čista voda ili prihodi od turizma) za lokalnu zajednicu.

Također, nužno je istaći da u okviru Zaštićenog pejzaža se vrši zoniranje zavisno od stepena zaštite i to:

²⁰ Muriz Spahić, Selma Šljivo. Rijeka Neretvica, Hidroekološke odlike. Acta geographica Bosniae et Herzegovinae 13. [2020]. Str. 20.

²¹ Član 140. Zakona o zaštiti prirode FBiH

- a) Prva zaštićena zona (zona A)
- b) Druga zaštićena zona (zona B)
- c) Treća zaštićena zona (zona C)

Zona A predstavlja prostor najviših vrijednosti koje moraju ostati u potpunosti očuvane. Zona A bi mogla obuhvatiti prostor izvorišta rijeke Neretvice na Zec planini u radijusu od 500 m, zbog svoje hidrološke karakteristike, budući da predstavlja planinsko izvorište čiste vode, nadalje zbog ornitoloških karakteristika - ugroženih ptica („Stepski sokol (*Falco cherrug*), *Ampedus quadrisignatus*, *Buprestis splendens*, *Ropalopus ungaricus*), ugroženih vrsta životinja kao što je mrki medvjed, te s obzirom da u Neretvici živi rijetka i ugrožena vodena životinja bjelonogi rak *Austropotamobius pallipes*. „Smjene različitih morfoloških formi na uzdužnom profilu doline, od ušća prema izvorišnoj čelenci, Neretvicu uvrstavaju u kompozitne riječne doline, koje imaju visoku estetsku vrijednost, koja dolazi do izražaja u evidentiranju prirodnog turističkog naslijeđa“²².

U ovoj zoni mjere zaštite obuhvataju konzervaciju specifičnih prirodnih obilježja, a odnosi se na:

- a) Zabranu svih aktivnosti koje bi mogle narušiti postojeći eko sistem
- b) Zabranu sječe šume, iskorjenjivanje ili bilo kakvo oštećenje stabala osim uzgojne i sanitarne sječe
- c) Zabranu eksploatacije mineralnih sirovina
- d) Zabranu iskorištavanja fosilnih resursa
- e) Zabranu lova i ribolova
- f) Zabranu skupljanja ljekovitih biljaka
- g) Zabranu prikupljanja primjeraka divlje flore i faune
- h) Zabranu namjernog unošenja invazivnih vrsta
- i) Zabranu pašarenja
- j) Zabranu izgradnje, osim objekata koji su u funkciji upravljanja i korištenja zaštićenim područjem i gospodarenjem šumama
- k) Zabranu mijenjanja mreže vodotoka
- l) Zabranu kaptiranja postojećeg vrela
- m) Zabranu saobraćaja motornim vozilima
- n) Zabranu upotrebe otvorenog plamena, osim na posebno obilježenim i utvrđenim mjestima
- o) Zabranu upotrebe hemijskih sredstava, osim dozvoljenih i odlaganja otpada.

Dozvoljene aktivnosti u prvoj zaštićenoj zoni su:

- a) Sječa stabala uzgojno-sanitarnog karaktera u cilju očuvanja i unapređenja zdravstvenog stanja sastojina
- b) Košenje
- c) Oplemenjivanje -ekološka restauracija postojećeg vodotoka

²² Muriz Spahić, Selma Šljivo. Rijeka Neretvica, Hidroekološke odlike. *Acta geographica Bosniae et Herzegovinae* 13. [2020]. Str. 21.

- d) Fizička i duhovna rekreacija
- e) Unapređenje infrastrukture (staze, klupe) za rekreaciju
- f) Saobraćaj motornim vozilima neophodnim za gospodarenje šumama i vozilima za potrebe privatnih posjednika uz odobrenje
- g) Postavljanje informativnih sadržaja od prikladnih materijala
- h) Razvoj centralizovanog upravljanja otpadom
- i) Uspostava infrastrukture u formi koja će biti uklopljena u ekološko-prostorni element
- j) Istraživanje, korištenje, obnova i prezentacija kulturno-historijskog naslijeđa

U drugoj zaštićenoj zoni (zona B) prvenstveno se ostvaruje očuvanje i zaštita izvornog stanja prirode, u cilju konzervacije osnovnih vrijednosti eko-sistema, te osiguranja mogućnosti za istraživanje, edukaciju, razvoj turizma i fizičku i duhovnu rekreaciju. U drugu zonu zaštite bi mogao potpasti dio Neretvice od zone A do prvih naseljenih mjesta u dolini rijeke Neretvice, a sve zbog njenih hidroloških karakteristika - atraktivnost vodotoka, izvornost dolinskog pejzaža i riječnog korita. „Prema uzdužnom profilu tj. presjeku kroz talveg korita, zapaža se izrazita stupnjevitost od izvorišta do ušća. U srednjem i gornjem dijelu talvega, javljaju se značajniji prijelomi, preko kojih se voda preliva u obliku vodopada, čije visine u pojedinim dijelovima srednjeg toka iznose preko 3,5 m. Ispod njih, uslijed erozije i cirkulatornog kretanja prelivnih voda, riječno korito je izdubljeno i u istom su nastali bukovi. To su impresivni segmenti toka Neretvice, koji se uvrštavaju u njenu posebnost, te u kojima do izražaja dolaze osobine bučnosti i hučnosti vode, kojom se pojačava areacija, čime se uzrokuje visok nivo čistoće protočne vode. Riječno korito, posebno u srednjem i gornjem sektoru je potpuno prirodno, netaknuto i fluvijalno se oblikuje po ustaljenim prirodnim zakonomjernostima. O tome svjedoče fluvijalni bentovi od riječnih nanosa i drveća, koji su nastajali za vrijeme izuzetno visokih vodostaja. Svi oni skupno se uklapaju u postojeći potamološki i morfološki diverzitet te Neretvicu definišu u izuzetne pejzažne vrijednosti sa izuzetno cijenjenim indikacionim turističkim elementima, koji se mogu valorizirati u turističke svrhe visokog nivoa zaštite.“²³. Na dalje, zbog ornitoloških karakteristika, ugroženih ptica Stepski sokol (*Falco cherrug*), *Ampedus quadrisignatus*, *Buprestis splendens*, *Ropalopus ungaricus*), te zbog ugrožene vodene životinje - bjelonogi rak *Austropotamobius pallipes*, jadranska bjelica *Phoxinellus alepidotus* i neretvanski vijun *Cobitis narentana* (ranjiva) i ugrožene životinje - mrki medvjed, ovaj dio toka Neretvice može potpasti pod zonu B. Također, dolina Neretvice se karakteriše „brojnim kanjonastom, klisurastom i pedimentskom dolinskom strukturom koje se smjenjuju na veoma bliskoj udaljenosti. Dolina Neretvice u srednjem i posebno gornjem slivu je antropogeno nedirnuta, što još više povećava pejzažnu vrijednost. Glavni tok stupnjevito i nesaglasnog uzdužnog talvega, fluvijalnom evolucijom je dosta odmakao u odnosu na manje vodonosne pritočne sisteme. Zbog toga neke od njih završavaju velikim padovima, a neke od njih i manjim vodopadima visokog nivoa pejzažne vrijednosti.“²⁴. U drugoj zaštićenoj zoni mjere zaštite obuhvataju očuvanje, unapređenje i zaštitu izvornog stanja, a odnose se na:

²³ Muriz Spahić, Selma Šljivo. Rijeka Neretvica, Hidroekološke odlike. *Acta geographica Bosniae et Herzegovinae* 13. [2020]. Str. 22

²⁴ Ibid.str. 6.

- a) Zabranu sječe šume, osim sječe u skladu sa šumarsko-privrednom osnovom
- b) Zabranu lova i ribolova ako su u suprotnosti sa zakonom i donešenim planovima-lovnoprivredna osnova, ribolovna osnova i dr.
- c) Zabranu skupljanja ljekovitih biljaka osim sa odobrenjem i pod nadzorom ovlaštenog tijela
- d) Zabranu prikupljanja primjeraka divlje flore i faune
- e) Zabranu unošenja invazivnih vrsta
- f) Zabranu saobraćaja putnim vozilima
- g) Zabranu svih ostalih aktivnosti koje mogu remetiti namjenu zone

U drugoj zaštićenoj zoni dozvoljene aktivnosti su:

- a) Sječa stabala u skladu sa šumarsko privrednom osnovom
- b) Ekstenzivno pašarenje
- c) Košenje
- d) Edukacija i istraživanje
- e) Izgradnja edukacionih centara
- f) Fizička i duhovna rekreacija
- g) Saobraćaj motornim vozilima koji su u funkciji upravljanja zaštićenim područjem, gospodarenja šumama i vozilima za potrebe privatnih posjednika
- h) Izgradnja nove i održavanje postojeće saobraćajne infrastrukture
- i) Izgradnja turističke infrastrukture koja mora biti ambijentalno uklopljena

Treća zaštićena zona zbog svoje ambijentalne vrijednosti je namijenjena prvenstveno za rekreaciju, sport, naučno nastavni rad i turizam. U treću zaštićenu zonu može potpasti prostor od druge zaštićene zone do ušća rijeke Neretvice. U trećoj zaštićenoj zoni mjere zaštite su usmjerene na očuvanje prve i druge zaštićene zone i obuhvataju očuvanje i unapređenje ambijentalnih vrijednosti, odnosno održavanje izvornog stanja, a odnose se na:

- a) Zabranu sječe šume, osim sječe u skladu sa šumarsko-privrednom osnovom
- b) Zabranu gradnje koja nije usklađena sa prostorno-planskom dokumentacijom
- c) Zabranu svih ostalih aktivnosti koje mogu narušiti postojeći eko sistem i namjenu zone.

U trećoj zaštićenoj zoni dozvoljene aktivnosti su:

- a) Izgradnja edukacionih, turističkih, sportskih, kulturnih i rekreacionih objekata za ljetni i zimski turizam, koji će biti ambijentalno uklopljen i izgrađen u skladu sa prostorno planskom dokumentacijom
- b) Sječa šume u skladu sa šumskom privrednom osnovom
- c) Poljoprivredna proizvodnja (ratarstvo)
- d) Razvoj male privrede i kućnih radinosti
- e) Izgradnja stambenih naselja za domicilno stanovništvo
- f) Izgradnja nove i održavanje postojeće saobraćajne infrastrukture
- g) Izgradnja infrastrukturnih objekata u skladu sa namjenom ovog prostora

Za Zaštićeni pejzaž je nužno donijeti Prostorni plan posebnih obilježja Zaštićeni pejzaž „Neretvica“ jer se istim trebaju utvrditi konačne granice između zona.

Vlada Kantona može dati koncesiju za korištenje i izgradnju hotela i ostalih turističkih objekata, prostore za sport i rekreaciju, korištenje voda u skladu sa budućim Zakonom.

Vlasništvo nad nekretninama u zaštićenom području mogu sticati fizička i pravna lica u skladu sa zakonom. Vlasnik zaštićenog dijela prirode dužan je prihvatiti, bez naknade, određivanje granica zaštićenog područja i dozvoliti pristup tom dijelu područja radi zadovoljavanja naučnih, edukativnih, estetskih i kulturnih potreba društva. U slučaju da je korištenje nekretnina u zaštićenom području ograničeno ili zabranjeno, vlasnik ima pravo na naknadu zbog ograničenja kojim je podvrgnut.

Razvojne aspiracije lokalne zajednice

Tokom razgovora i anketiranja lokalnog stanovništva, stručne javnosti i lokalnih fokus grupa, prikupljene su vrijedne informacije o stanju ovog područja kako u prirodnom, tako i demografskom i ekonomskom aspektu. Ispitanici su imali priliku izraziti svoj stav o mogućnosti proglašenja zaštićenog područja doline rijeke Neretvice, te ponuditi različite opcije za ekonomski razvoj ove zajednice.

Ukupno osam osoba muškog spola, i jedna žena, većinom srednje životne dobi su anketirani u sklopu kategorije „stručna javnost“. Ispitanici su ovom prilikom odgovorili na ukupno 16 pitanja, a koja su se odnosila na njihov lični stav o značaju doline rijeke Neretvice, o potencijalnom ekonomskom razvoju ovog područja, problemima sa kojim se lokalna zajednica suočava, te rješenjima u cilju održivog razvoja ove prirodno vrijedne lokacije. Također, pored navedenog anketiranja, održan je i intervju sa 20 žitelja doline rijeke Neretvice, koji su također ispitani u sklopu kategorije „stručna javnost“ o prethodno navedenim pitanjima.

Svi ispitanici iz kategorije „stručna javnost“ su se složili da je rijeka Neretvica mjesto koje je pogodno za rekreaciju, ribolov, kupanje, i općenito provođenja slobodnog vremena u cilju zdravog načina života. Ono što su naveli kao problematično u dolini rijeke Neretvice jeste nekontrolisana sjeća šume, brojne divlje deponije, loša putna infrastruktura, neadekvatno riješen kanalizacioni sistem, loša rasvjeta, nedostatak smještajnih kapaciteta, odliv stanovništva, nerazvijen turizam, slabo uključivanje stanovništva u odlučivanje od strane lokalne zajednice, te kao najveći problem ističu plan gradnje 15 malih hidroelektrana. Približno 90% ispitanika smatra kako se u dolini rijeke Neretvice treba uspostaviti zona rekreacije sa restoranom i planinarskim domom, te je nužno razvijati i održavati postojeće privredne aktivnosti stanovništva, dok njih 80% je saglasno za izgradnju eko sela i eventualno hotela. Ukupno četiri od sedam anketirana ispitanika su istakla značajnim uspostavu istraživačkog centra za biodiverzitet, a tri ispitanika su za izgradnju naselja. Ono što cca 90% ispitanika vide kao viziju očuvanja rijeke Neretvice u narednih 5 godina, jeste zabrana gradnje malih hidroelektrana, a njih cca 70% su saglasni za proglašenje zaštićenim područjem dijela doline rijeke Neretvice, jer bi se na taj način najefikasnije mogli prevenirati štetni projekti kao što je gradnja malih hidroelektrana. Također, ispitanici su istakli i značaj uspostavljanja adekvatnog sistema upravljanja otpadom, razvijanje turizma, pošumljavanje, edukacija stanovništva i sl. Kao granu privrede koja ima najviše potencijala u dolini rijeke Neretvice ističu turizam, lov, ribolov, poljoprivredu, proizvodnju domaćih proizvoda, mljekarstvo, voćarstvo i sl. Za ispitanike održivi turizam treba osigurati sprječavanje odliva stanovništva, ekonomski razvoj zajednice, nova radna mjesta, nove investicije, plasman domaćih proizvoda poput kestena,

paradajza, ljekovitog bilja, a sve uz minimalni negativni uticaj na biljni i životinjski svijet. (Aneks 4 – upitnici stručne javnosti)

Također, ispitano je 17 stanovnika u dolini rijeke Neretvice. Svi ispitanici su muškog spola, njih 90% spada u starosnu skupinu iznad 35 godina, te su sa srednjom stručnom spremom.

Svi ispitanici su se složili da se sliv rijeke Neretvice treba staviti pod određenu kategoriju zaštite, njih 8 od 17 je saglasno da se cijeli tok stavi pod zaštitu, dvoje je za dio toka, dok se ostali nisu izjasnili. Kada je u pitanju kategorija zaštite, ispitanici su se u 90% slučajeva izjasnili za proglašenjem spomenika prirode i parka prirode, dok su se ostali izjasnili za proglašenje područja upravljanjem staništa. Svi ispitanici su saglasni za razvoj turizma u dolini rijeke Neretvice ali i lova, ribolova, poljoprivrede, mljekarstva i proizvodnja domaćih proizvoda. Od turističke ponude, smatraju da se trebaju urediti kupališta, razviti lovni turizam, organizirati turističke ture, biciklizam, obezbijediti smještajne kapacitete i razvoj seoskog turizma. Većina ispitanika (cca 90%) se složilo da je nužno obezbijediti adekvatnu putnu komunikaciju u svrhu razvoja turizma, ali svakako je neophodno riješiti i pitanje rasvjete i smještajnih kapaciteta. Gotovo svi ispitanici su se složili da je najveća prednost Neretvice njena čistoća. (Aneks 5- upitnici lokalnog stanovništva)

Iako je lokalno stanovništvo izrazilo želju da se područje doline Neretvice proglasi spomenikom prirode, parkom prirode i područjem upravljanja staništem, to ipak nije adekvatno rješenje. Naime, dolina rijeke Neretvice je prirodni i kultivirani predjel velike pejzažne vrijednosti i bioraznolikosti, sa antropogenim uticajima, koji će se sa razvojem turizma i intenzivirati. S obzirom na navedeno, nužna je niža kategorija zaštite u odnosu na park prirode, a to je zaštićeni pejzaž.

Neretvica u narednih 5 godina: prijedlozi održivog razvoja

Analizirajući prirodne, kulturno-historijske i društvene aspekte područja doline rijeke Neretvice, smatramo izuzetno značajnim da se ova lokacija stavi pod zaštitu, a sve sa svrhom sprječavanja štetnih aktivnosti. Sa druge strane, nužno je osigurati ekonomski napredak, što je na ovom prostoru moguće ostvariti kroz razvoj održivog turizma. Zbog svega navedenog, područje doline rijeke Neretvice bi u slučaju proglašenja zaštićenim pejzažom bilo namijenjeno prvenstveno za rekreaciju, sport, naučno-nastavni rad i turizam. Bilo bi nužno na ovom području implementirati projekte zaštite, uređenja i promocije vrijednosti Zaštićenog pejzaža Neretvica, te projekti izgradnje infrastrukture, razvijanje stručnih, edukativnih, rekreativno-turističkih i promotivnih aktivnosti. Neophodno je potrebe i zahtjeve lokalnog stanovništva uvažiti, te ih uvrstiti u programske ciljeve i zadatke ali da se pri tome ne ugrožava smisao zaštite prirode. U tom aspektu će biti nužno stalno raditi na iznalaženju novih načina ostvarivanja koristi u ZP Neretvica od strane lokalne zajednice, na način trajnog, održivog ostvarivanja koristi i poštivanju ekoloških normi. Uputno je raditi na promociji eko/seoskog turizma i proizvodnji zdrave hrane, razvoju sportskih aktivnosti, biciklizma, planinarenja i alpinizma. Preporučljiva je edukacija lokalnog stanovništva o normama zaštićenog područja, te upućivanje na sve koristi koje proizlaze iz zaštite područja za lokalnu zajednicu. Budući da je prostor doline Neretvice visokog prirodnog potencijala, potrebno je pokrenuti projekte istraživanja u oblasti: flora, fauna, gljive, staništa i ekosistemi, hidrološka istraživanja i dr.

Korištenje Zaštićenog pejzaža u turističko-rekreativnom pogledu, treba biti prilagođeno namjeni rekreacije u što prirodnijem obliku.

Koraci za proglašenjem doline rijeke Neretvice zaštićenim pejzažom

1. Inicijativu za proglašenjem zaštićenog pejzaža mogu podnijeti pravna ili fizička lica nadležnom Ministarstvu trgovine, turizma i zaštite okoliša HNK.
2. Prijedlog za proglašenje zaštićenog pejzaža daje Ministarstvo trgovine, turizma i zaštite okoliša HNK.
3. Ocjena stanja zaštićenog područja podrazumijeva valorizaciju prirodnih vrijednosti na osnovu kojih je proglašeno zaštićeno područje i elaboraciju stanja po pojedinim sektorima relevantnim za zaštićeno područje (šumarstvo, poljoprivreda, stočarstvo, ribarstvo, lovstvo, turizam, infrastruktura, socio-ekonomski status) datu od strane referentnih eksperata.
4. Zavod za prostorno planiranje i zaštitu okoliša HNK u potencijalnoj saradnji sa Prirodoslovnim-matematičkim fakultetom Sveučilišta u Mostaru su ovlašteni za izradu elaborata "Valorizacija prirodnih vrijednosti područja doline rijeke Neretvice"
5. Ministarstvo trgovine, turizma i zaštite okoliša HNK je dužno obavijestiti vlasnika/korisnika područja o pokretanju postupka za proglašenje područja zaštićenim u roku od jedne godine radi privremene zaštite područja.
6. Obavijest mora sadržavati granice područja i tačan opis postojećeg stanja područja. Zabranjeno je pogoršavanje postojećeg stanja od slanja obavijesti do proglašenja područja zaštićenim.
7. Zakon o proglašenju zaštićenog pejzaža Neretvica donosi Skupština HNK.
8. Zakon o proglašenju zaštićenog pejzaža Neretvica mora biti u skladu sa kantonalnim planom zaštite prirode.
9. Nakon donošenja Zakon o proglašenju zaštićenog pejzaža Neretvica, Vlada HNK donijet će Plan upravljanja za zaštićeni pejzaž Neretvica.

Alternativni razvojni pravci za zajednice u dolinama rijeka Kruščice i Neretvice

Dolina Kruščice

Borba mještana Kruščice za spas istoimene rijeke je prepoznata kao simbol otpora ne samo u Bosni i Hercegovini (BiH), nego širom regije i u inostranstvu. U prilog tome govore mnogobrojne nagrade, medijska podrška te akademski radovi i analize. Hrabre žene Kruščice, prvobitno kao neformalna inicijativa, uz podršku Mjesne zajednice Kruščica i ekološkog udruženja Eko Bistro uspjele su motivirati stanovništvo širom BiH da aktivno učestvuju i samoorganizuju se pri rješavanju nagomilanih problema u svojim lokalnim zajednicama – od zaštite prirode, zelenih površina, parkova, do zahtijeva za pravično upravljanje prostorom i resursima.

Njihova borba je zapravo zahtjev za transparentnim radom nekoliko različitih nivoa institucija i vlasti – državnih, federalnih, kantonalnih, općinskih pa i najnižeg nivoa lokalne samouprave – mjesne zajednice (MZ).

U ovom radu analiziramo nekoliko dostupnih strateški dokumenata sa kantonalnog i općinskog nivoa, prije svega razvojne strategije te za teritorijalni obuhvat MZ Kruščica ključni strateški planski dokument *Prostorni plan posebnog obilježja zaštićenog pejzaža/krajolika planine Kruščica* koji pozicionira Kruščicu kao najveće naseljeno mjesto kontaktne zone zaštićenog područja, koja sa potrebnom infrastrukturom može preuzeti ulogu centra zajednice naselja, iako se nalazi izvan predmetnog obuhvata plana. S obzirom da planski dokument ima snagu zakona, a predmetni prostorni plan detaljno uređuje područje planine i rijeke Kruščice, a koje zajednica smatra ključnim resursima, smatramo da je dobra polazna osnova za analizu potencijalnih razvojnih pravaca.

Presjek stanja

Predmet ove analize je područje mjesne zajednice Kruščica (MZ) koja ima oko 2500 stanovnika i prostire se na čak 73 km² te je površinom najveća MZ u Općini Vitez. Nalazi se u podnožju istoimene planine koja obuhvata sjeverno-zapadne dijelove planine Vranice u dužini oko 40 km sa prekrasnim pojasom crnogorične i listopadne šume, bajnim dolinama i pašnjacima, krasnim vrhovima, planinskim potocima i izvorima. Rijeka Kruščica je glavni izvor vodosnabdijevanja Vitezu i gradu Zenici, ali za lokalno stanovništvo koje nije u potpunosti priključeno na javni sistem vodosnabdijevanja predstavlja glavni izvor ovog esencijalnog resursa, nekih 30-40 % mještana. Dva izdašna izvorišta Kruščica - Ilidža i Kremenik su glavni resursi na koje se računa u budućnosti. Općina Vitez ima najveći indeks razvijenosti u kantonu i rangirana je na 20. mjesto rang liste općina u FBiH za 2019. godinu²⁵. Prema podacima iz istekle Strategije razvoja općine (za period 2014. – 2020.) na području

²⁵ Indeks razvijenosti je kompozitni pokazatelj koji se računa kao ponderirani prosjek više osnovnih socio-ekonomskih pokazatelja radi mjerenja stepena razvijenosti kantona, odnosno jedinica lokalne samouprave. Koristi se kao osnova za kreiranje ciljanih javnih politika i strateških intervencija u svrhu ravnomjernijeg razvoja kantona i jedinica lokalne samouprave.

Kruščice je registrirano 71 poljoprivredno gazdinstvo. U istom dokumentu je navedeno da je jedan od strateških fokusa **revitalizacija izletišta za razvoj turizma** (Kruščica, Zabrđe, Zaselje i dr.) ali prema uočenom stanju na terenu nije se dovoljno radilo na realizaciji.

Planina Kruščica je ključna za opstanak i razvoj mjesta. Sa najvišim vrhom od 1650 m na njoj obitavaju mnogobrojne biljne i životinjske vrste, izrazito je bogata šumskim plodovima čije je prikupljanje važno za egzistenciju jedne prosječne kruščičke porodice. Kao dio napora za spas rijeke rađeno je i **istraživanje biodiverziteta** područja planine i rijeke Kruščice i njenih pritoka. Iako je navedeno područje Zaštićeni pejzaž, ovo je prvo istraživanje rađeno na tom području, a u fokusu su bile gljive, zeljaste biljke, drvenaste biljke, makrozoobentos, insekti, vodozemci i gmizavci i šišmiši. Preliminarnim istraživanjem je potvrđeno da se radi o području od izuzetnog značaja, a ključna preporuka je da se nastavi provođenje sistematskih istraživanja i monitoring populacija ugroženih vrsta u cilju uspostavljanja uspješnog sistema zaštite vrsta i njihovih staništa.

Na ovim prostorima postoji duga **tradicija bavljenja turizmom**. Tako je Kruščička planina još od vremena austrougarske bila poznato izletišta i lovišta Cara Franje Josipa, a za vrijeme SFR Jugoslavije dosta se ulagalo u razvoj infrastrukture i ponude - postojala su 3 hotela, vikend objekti te sportsko-rekreacioni sadržaji. Krajem pedesetih godina na sjevernim, najpitomijim obroncima, u mjestu Zabrđa izgrađeno je izletišta i prvi planinarski dom koji će postati pravo malo lječilište za djecu i odrasle. Potvrda o tome stiže sedamdesetih godina od doktora iz Zagreba koji, boraveći u planinarskom domu, vrše mjerenja i kontrolu zraka te daju Zabrđu vrlo visoku ocjenu. Danas planinarski dom Zabrđe, na nadmorskoj visini od 1030 m, predstavlja biser lašvanske doline. U neposrednoj blizini planinarskog doma proteže se manji vrh Glavica na kojem je nekad bio i ski-lift. Mnogobrojni građani iz okolnih industrijskih mjesta tu su redovno dolazili kako bi provodili vrijeme u prirodi i čistom okolišu. I danas je tako, često možete sresti ljude iz Zenice, Kaknja, Sarajeva kako uživaju u čistom i svježem zraku i prirodnim ljepotama ovog mjesta. Priroda je bila velikodušna, ali problem je infrastruktura a posljedično i turistička ponuda koja je, nažalost, nakon rata, sredinom devedesetih, opustošena tranzicijskom pljačkom. Rijeka osim što služi kao izvor vode koristi se i za zalijevanje bašti i poljoprivredu, a djeci predstavlja najvažniji izvor zabave i rekreacije.

Od kulturno-historijskog naslijeđa izdvajamo *Povijesno područje – memorijalni kompleks Crna kuća – spomenik žrtvama fašističkog terora u Kruščici*, kojeg je Komisija za očuvanje nacionalnih spomenika još 2014. godine proglasila za nacionalni spomenik BiH. Spomenik čini objekt Crne kuće (baraka), skulptura, grobnica i spomen-ploče. MZ je pokušavala pokrenuti inicijativu za obnovu kompleksa ali za sada nije naišla na podršku, s obzirom da su potrebna veća sredstva ali za početak bi se moglo više uraditi na vanjskom, hortikulturnom uređenju i osnovnoj zaštiti objekta i spomenika. Prema odluci Komisije, Vlada FBiH je dužna osigurati pravne, znanstvene, tehničke, administrativne i financijske mjere za zaštitu, konzervaciju i prezentaciju nacionalnog spomenika i sredstva za izradu i provođenje potrebne tehničke dokumentacije za zaštitu nacionalnog spomenika. Objekt je trenutno u lošem stanju i potrebno je intenzivirati aktivnosti, kojima se pokazuje i odgovoran odnos prema naslijeđu čime se šalje dobra poruka ka javnosti i diže cjelokupni ugled mjesta.

Ekološko društvo Bistro je uz podršku MZ Kruščica uspješno realiziralo, po prvi put na području Općine Vitez, jedan od formalnih mehanizama učešća građana u donošenju odluka – **građansku inicijativu za Izmjene i dopune Odluke o usvajanju i provođenju „Prostornog plana posebnog obilježja zaštićenog pejzaža/krajolika planine Kruščice“** kojom se traži brisanje malih hidrocentrala te zabrana iskorištavanja rijeke u bilo koje svrhe osim za potrebe vodosnabdijevanja stanovništva i promocije održivog razvoja uz povećanja stepena zaštite svih izvora vode ne planini Kruščici.

Ključni identificirani problemi:

- Nedostatak snažnije podrške Općinskog nivoa vlasti razvoju ove zajednice ogleda se u tome što za 4 godine saziva MZ Kruščica u periodu 2017. – 2021. nije realiziran niti jedan primarni projekat koje MZ delegira na godišnjoj osnovi kao dio redovnog participativnog procesa prilikom donošenja općinskog budžeta. S obzirom da je izabran novi načelnik, a i saziv MZ Kruščica, treba intenzivnije raditi na zagovaračkim aktivnostima usmjerenim ka općini kako bi se našao način da se intenzivira podrška realizaciji projekata;
- Mjesnim zajednicama je otežan rad s obzirom na to da za korištenje pečata moraju ići u Općinu Vitez kako bi ovjerali dopise i dr. dokumente te nedostaje kontinuirana podrška općine, a prethodno su bili zanemareni i u participativnim procesima;
- Odnos sa SPD/SGD "Srednjobosanske sume/Šume Središnje Bosne" d.o.o. Donji Vakuf koje gospodari šumama na području planine Kruščica nije na zadovoljavajućem nivou. MZ Kruščica se u više navrata obraćala šumariji s ciljem rješavanja dugogodišnjeg problema odlaganja drvnog otpada u naselju pošto se u samom centru nalazi nekoliko lokacija koje zapravo izgledaju kao divlje deponije, a MZ predlaže da se izvrši njihovo saniranje i remedijacija prostora, a nađu nove lokacije za odlaganje otpada. Neke parcele koje su u vlasništvu Šumarije se i ilegalno koriste za ovu praksu. Veliki problem predstavlja i buka koju stvaraju šleperi prilikom utovara-istovara. MZ je tražila da se u parterskom odnosu ovaj problem riješi, obraćali su se i Šumariji i Općini te su podcrtali svoj stav - deponiranje drvene mase i drugog drvnog otpada mora biti rađeno planski, na pogodnim lokacijama, na kojima neće stvarati problem stanovništvu i neće biti unutar naselja jer je njihovo opredjeljenje razvijanje održivog turizma;
- Naročit problema predstavljaju kamioni koji prevoze drvenu masu, koji teže po nekoliko tona, posebno oni koji ne poštuju ograničenje brzine u naseljenom području i direktno ugrožavaju život djece i uništavaju lokalne puteve, bez da se ulaže u obnovu i održavanje istih;
- Nedostatak smještajnih kapaciteta za razvoj ozbiljnije turističke ponude;
- Infrastrukturni problemi - odvodnja otpadnih voda, vodosnabdijevanje, odvoz i odlaganje smeća, rasvjeta i loša i opterećena putna infrastruktura. Nužno je napraviti i trotoare radi povećanja sigurnosti pješaka u saobraćaju, naročito školaraca;
- Nedostatak vizije općinskih i kantonalnih vlasti za održivo upravljanje područjem planine Kruščice;
- Loše upravljanje prostorom i resursima;
- Nedostatak podrške razvoju održivog turizma, te razvoja i promocije turističkih potencijala Kruščice;

- Pasivnost glede provedbe Prostornog plana posebnog obilježja zaštićenog pejzaža/krajolika planine Kruščica.
- Planirana gradnja malih hidrocentrala, rudnika i dr. projekata štetnih za okoliš.

S obzirom da pregledani dokumenti, poput razvojnih strategija i planske dokumentacije, ne odražavaju stvarne potrebe stanovništva, na osnovu informacija sa fokus grupe i iz anketnih upitnika identificirali smo slijedeće prioritete i stavove zajednice te ključna obilježja kraja doline Kruščice:

- Većina anketiranih podržava bavljenje turističkim aktivnostima i razvoj turizma, uz jasan stav da treba obratiti posebnu pozornost na zaštitu okoliša;
- Razvoj privrede najviše potencijala ima u turizmu, potom proizvodnji domaćih proizvoda, lovu i ribolovu, potom slijede poljoprivreda, mljekarstvo, stočarstvo, ratarstvo, pčelarstvo i šumarstvo.
- Što se tiče razvoje turističke ponude razne su ideje, a neke su već i dio Prostornog plana (ali se nisu poduzimale aktivnosti na realizaciji) pa ih navodimo u skladu s iskazanim interesom: škola u prirodi, zona rekreacije i sportske aktivnosti (rafting, kajakarenje, pecanje) sa posebnim parking prostorom, eko selo sa posebno određenim mjestom za parking, istraživački centar za biodiverzitet, planinarski dom, bungalovi i eko kuće, ziplajn i žičare, šadrvani, biciklističke staze, uređenje šetališta i izletišta, razvoj zdravstvenog turizma, obnova Crne Kuće, lovački dom
- Što se tiče infrastrukture velika većina ispitanika je potvrdila da je ključno obnoviti puteve, koji su u lošem, dok je kao drugi prioritet navedena javna rasvjeta. Problem javne rasvjete je dugogodišnji problem čije ignoriranje dovodi u opasnost školarce s obzirom na to da kroz naselje prolazi veliki broj kamiona. Nadalje, većina smatra da treba ulagati u društvenu infrastrukturu, poput dječjeg igrališta za čijom izgradnjom postoji veći interes zajednice, ambulanta (iako neki ispitanici smatraju da je dovoljna blizina Viteza ali za kvalitetnu turističku ponudu dobro je imati zdravstvenu ustanovu u centralnom mjestu), sportska sala, bazen.
- Ispitanici smatraju da je ključni projekt izgradnja objekta tj. multifunkcionalnog društveno-kulturnog doma u kojem će biti smještene nevladine organizacije i prostorije mjesne zajednice.
- Zaštita kulturno-historijskog naslijeđa je prepoznata kao jedan od prioriteta.
- Bilo je izričitih odgovora kojima se jasno dalo do znanja da ne žele da se išta gradi pored rijeke.
- Svi ispitanici su jasno rekli da je glavna prepreka razvoju turizma gradnja mHE i da su izričito protiv takvih projekata. Od ostalih prepreka navode problem odlaganja smeća i divljih deponija, (kante za smeće se prazne jednom sedmično), planirani rudnici i aktivnosti bušenja i traženja minerala, gradnja objekata koji imaju značajan uticaj na okoliš poput fabrika i pilana.
- Što se tiče pilana i generalno privatnih firmi za prijevoz drvene mase (njih 10-tak) treba oprezno pristupi rješavanju ovog problema, s obzirom da se radi o firmama koje privređuju i obezbjeđuju egzistenciju za mještane. Sigurno da se njihov rad može regulirati pozitivnim praksama kako bi mještani mogli imati dobru kvalitetu života, i kako

bi mogli razvijati turističku ponudu ali i zadržati poslove u ovom sektoru. Jedan od prijedlog je da se ovakvi vidovi aktivnosti izmjestite u poslovnu zonu izvan Kruščice što neke firme već i rade. Za to bi trebala podrška Općine koja bi mogla dati povoljnije uslove za ove firme za korištenje poslovne zone, kako bi im bilo isplativije tu lagerovati drvenu masu nego u Kruščici. Nužno je obezbijediti i adekvatan parking za šticare.

Ovdje izdvajamo primjer dobre prakse i firmu Abrol trade koja je izmještena iz Kruščice u poslovnu zonu Vitez.

- Šumarija može biti značajan društveno-odgovorni partner, s obzirom da posluje sa sirovinom koju dobije korištenjem šumskog dobra koje je javno dobro. MZ Kruščica je više puta izrazila spremnost za partnerskim odnosom kako bi zajedno radili na korisnim projektima za zajednicu, poput uređenja sadržaja za rekreativni turizam, dječjih igrališta, saobraćajnica ili izletišta, ali i mogućnosti za unaprjeđenjem zaštite i odgovornog korištenja šume na teritorijalnom obuhvatu planine i naselja Kruščica. Mještani smatraju da bi zajedno sa ovim preduzećem trebalo raditi na edukaciji o važnosti očuvanja šume, upravljanja šumom i na monitoringu sječe šume, na taj način bi se djelovalo na ublažavanje konfliktnih situacija između ove dvije zainteresirane strane.
- Veliki je broj ekonomski neaktivnih žena i domaćica. Bilo bi dobro raditi na edukaciji (poduzetništvo, samozapošljavanje, privređivanje i sl.) i da im se pruži direktna podrška za razvoj biznis ideja i raditi kontinuirano na njihovom osnaživanju. Bitno je da su radionice besplatne, pošto ranija iskustva potvrđuju veliku zainteresovanost i odaziv žena.
- Poznati su po sljedećim proizvodima: soku od jabuka, zove, proizvodnji pekmeza i sirćeta ali je sve to u manjim količinama jer je problem distribucija proizvoda na tržište. Stočarstvo nije razvijeno, mali broj stočnog fonda. Postoji veći broj pčelara.
- Treba ulagati u stručni kadara, ljudske kapacitete kako bi unaprijedili vještine pisanja i implementiranja projekata i na taj način bili pokretači promjena.
- Glavna prepreka može da bude strah mještana od nepoznatog i iz tog razloga je potrebno dosta raditi na edukaciji (o zaštićenim područjima, održivom turizmu, održivoj i organskoj poljoprivredi i sl.).
- Pored Udruženja Eko Bistro, postoji i udruženje Izvor mladosti te lovačko i ribolovačko udruženje i Planinarsko društvo Zabrdje. Nema registrovanih zadruga.
- Što se tiče prikupljanja šumskih plodova nakupac Šumariji plaća rentu za npr. prikupljanje borovnice.

Pregled postojeće infrastrukture za razvoj turističke ponude²⁶:

- Izletišta Zabrdje - planinarski dom Zabrdje - poljana n.v. 1300 m. Za samo 45 minuta stiže se na livadu Poljanu koja je u ljetnom periodu nastanjena ovčarima. Tu se može uživati u čistom zraku, pitkoj vodi, mogu se probati mliječni proizvodi, obiluje šumskim plodovima, ljekovitim biljem.
- Smještajni kapacitet - u prizemlju planinarskog doma Zabrdje se nalazi soba sa 10 mjesta za spavanje, zatim dvije trpezarije (jedna manja i jedna veća) u kojoj se može smjestiti 40-50 gostiju, mokri čvor sa kupatilom. Pristup planinarskom domu je markiranim i može se doći dobrim makadamskim putem iz Viteza preko sela Kruščica pješaćenjem za

²⁶ Izvor podataka Strategija razvoja Općine Vitez 2014. - 2020.

2-3 sata (oko 10 kilometara). Karakterističan je izvor zdrave vode koja tokom godine (i pored velikih suša) nikad ne prestaje teći. Osim toga, koristeći pravac preko privile nailazimo na kućicu za odmor sa veoma lijepim pogledom na Vitez i selo Kruščicu.

Kućica je namijenjena za odmor ljubitelja prirode i prirodnih ljepota.

- Izletišta „Kruščica“ - područje je izuzetno atraktivno i odnosi se na izletišta na lijevoj obali rijeke Kruščice od mjesta Kurjevac do ulaza u izletišta zvano Plavac. Kompletno područje planine Kruščica je izuzetan potencijal za razvoj turizma, a izletišta Kurjevac se ističe zbog blizine građanima, solidnog pristupnog puta i sve boljih infrastrukturnih kapaciteta za cjelodnevni odmor.
- Planinarski dom Zaselje - Planinarski dom se nalazi na obroncima Kruščičke planine u Zaselju. Kapaciteta je 40 ležajeva za noćni boravak. Pored toga dom raspolaže i dnevnim boravkom za smještaj šezdesetak planinara-gostiju, kao i sa kuhinjom, kupatilom i ostavom. U neposrednoj blizini doma se nalaze pomoćni objekti za vanjski dnevni boravak, hladnjak sa pekarom te pomoćni objekt sa drvarnicom, prostorijom za smještaj velikih posuda itd. Dom je priključen na niskonaponsku električnu struju, a pitkom vodom je snabdjeven iz vlastitog vodovoda. Pored navedenog, uz dom se nalazi igraonica za djecu (višenamjenska pomagala: ljuľjačke i klackalice) te travnati teren za mali nogomet kao i teren za igru balota.
- Lovišta Vitez - turistički sadržaji dostupni lovcima-gostima su: kulturno-povijesni spomenici općine Vitez, planinarenje (Kruščica, Zabrđe, Krstac, blizina Rostova, Prokoškog jezera, Vlašića), sportski ribolov (Lašva, Ugar, Kruščica), skupljanje šumskih plodova, skupljanje ljekovitog bilja i dr.
- Nacionalni spomenik Crna kuća.
- U Kruščici se nalazi i kuća stara stotinjak godina iz perioda austrougarske monarhije, koja je u jako lošem stanju ali može predstavljati kulturno naslijeđe ovog kraja.
- Izletišta Bistrovo je primjer dobre prakse ulaganja u razvoj turističke ponude.

[Ključne informacije iz strateških dokumenata vezane za identifikovane probleme i utvrđene prioritete zajednice doline Kruščice](#)

Prostorni plan Srednjobosanski kanton/ Kanton središnja Bosna (SBK/KSB Kantona)

Ovaj nivo plana uz potpuno uvažavanje prirodnih, kulturno-historijskih i pejzažnih vrijednosti, utvrđuje osnovna načela prostornoga uređenja, ciljeve prostornoga razvitka te organizovanje, zaštitu, upotrebu i namjenu prostora. On je dugoročni plan te ga donosi Skupština Kantona za period od 20 godina. Trenutno se nalazi u fazi izmjena i dopuna. Vlada SBK je na 29. sjednici održanoj u decembru 2019. godine dala suglasnost na prijedlog Ministarstva prostornog uređenja, gradnje, zaštite okoliša, povratka i stambenih poslova o Prednactu Izmjena i dopuna prostornog plana SBK 2005. -2025. godina, za koji je nosioc izrade plana, “IPSA” Instituta iz Sarajeva pripremio i tekstualne i grafičke priloge. MZ Kruščica i udruženje Eko Bistro su se uključili u proces izmjena plana te su poslali komentare u kojima objašnjavaju stvarnu situaciju na terenu i probleme zajednice koji su nastali prethodnim izmjenama planova nižeg reda – onemogućavanja učešća u donošenju odluka, nelegitimne odluke prethodnog saziva MZ,

problem vodosnabdijevanja i suša, negativnog uticaja mHE na okoliš i potencijalni razvoj mjesta.

Izveštaj o stanju u prostoru za područje SBK/KSB za period 2012.-2016. je podcrtao da je Prostorni plan potrebno dopuniti i izmijeniti te ga prilagoditi upotrebi u savremenim uvjetima i izraditi savremenom tehnologijom kako bi se unijele i eventualne sve promjene i potrebe nastale u prostoru u proteklih 14 godina od izrade Prostornog plana. Napomenuto je i da treba uzeti u obzir i koncesije koje su dane bez uvida u prostorno-plansku dokumentaciju, što se naknadno unosilo (najčešće izmjenama i dopunama) u prostorno-plansku dokumentaciju općina i kako je cilj da se olakša i skрати proces pri davanju koncesija koji danas zahtijeva pojedinačne izmjene i dopune općinskih prostornih planova. Nadalje, Program mjera unapređenja stanja u prostoru SBK/KSB za period 2017. – 2021. navodi da je ograničavajući faktor razvoja prostora Kantona nedostatak obavezne prostorno-planske dokumentacije, potreba niveliranja postojeće u skladu s aktuelnim trendovima razvoja i primjena zastarjele prostorno-planske dokumentacije i nakon isteka perioda za koji je ona rađena (5 razvojnih i 50-tak provedbenih planova).

Prostorni plan posebnog obilježja zaštićenog pejzaža/krajolika planine Kruščica

Zakon o prostornom uređenju SBK/KSB navodi da Prostorni plan područja s posebnim obilježjima donosi se za područje važno za Kanton/Općinu, te se njime utvrđuje poseban režim očuvanja i korištenja zaštićenih prirodnih dobara, historijskih i ambijentalnih cjelina, izvorišta vodosnabdijevanja, termalnih ili mineralnih izvorišta, šuma, poljoprivrednog zemljišta, rekreacijskih područja i banja. Kod izrade prostornih planova područja posebnih obilježja, osnovni cilj je očuvanje prirodnih obilježja, prirodnog izgleda i ambijenta u izvornom stanju. Sve mjere i akcije unapređenja prirodne sredine podrazumijevaju da su uvijek, bez iznimke i ustupka, usmjerene na poboljšanje uslova koji prostoru povećavaju kvalitetu prirodne sredine izvornog stanja. Osnovni cilj plana ovog reda je zaštita prostora, dok je kod ostalih vrsta prostornih planova zaštita samo jedan od ciljeva, a primarni cilj je optimalni raspored stanovništva, njihovih djelatnosti i materijalnih dobara u prostoru.

U odnosu na zoniranje koje je predloženo kroz Prostornu osnovu Prostornog plana zaštićenog pejzaža/krajolika planine Kruščice, u ovoj fazi izrade Plana se ide korak dalje, te se predložene 3 zone još detaljnije raščlanjuju. U odnosu na prirodno bogatstvo, prvenstveno na vodotok rijeke Kruščice, čije se zone sanitarne zaštite koriste kao osnova za uspostavljanje sistema zaštite planine Kruščice, ali i druga prirodna dobra, definiraju se:

1. Zona usmjerenog razvoja u kojoj su predviđeni zahvati i procesi izgradnje prostora koji imaju mogućnost mijenjanja uslova prirodnog okruženja te pejzaža, te je podijeljena na dvije zone:

- A zona treba da služi za turistički razvoj planine Kruščice. U njoj se nalazi glavnina sadržaja od kojih će se ostvarivati ekonomska dobit, tako da se očekuje i potiče razvoj, što podrazumijeva izgradnju i korištenje prostora, za ostvarenje ciljeva ekonomske dobiti i uspostave potrebne infrastrukture za održivi razvoj područja planine Kruščice. Nije cjelovita, već se disperzno pojavljuje na nekoliko lokacija, a u skladu sa već izgrađenom infrastrukturom i vikend naseljima, koja su prepoznata u zatečenom stanju, te planiranim strukturama. To su obuhvati: Zona vikend naselja Bistovo; Zona vikend

naselja Vranisko i Voljevsko; Zona Eko sela u Zabrđu; Zona sportsko – rekreativnog centra i naselja u Zabrđu. U ovim područjima moguća je gradnja i razvoj infrastrukture. Nije dozvoljena eksploatacija šumskog fonda, osim potrebnih mjera održavanja i izgradnje planiranih fizičkih struktura.

- B zona predstavlja prostor koji bi se i dalje mogao koristiti za potrebe privrednog razvoja – šumarstva, te područja neinvazivne gradnje planiranih sadržaja, poput: adrenalinski park, vidikovci, planinarska i lovačka kućica, autokamp i izletišta sa potrebnom infrastrukturom.

2. Tampon zona prostora zaštite planine Kruščice predstavlja prostor u kojem važe visoki nivoi zaštite, a prema važećoj Odluci o zaštiti izvorišta Kruščica, granice ove zone se poklapaju sa utvrđenim granicama zona II i III koja za svrhu ima prvenstveno zaštitu nukleusa – zone u kojoj se očekuju najstroži sistemi zaštite, definiraju se cjeline prema uslovima koji su dati kroz zone sanitarne zaštite izvorišta. U ovoj zoni moguća je gradnja planinskih kuća i lovačkih kuća, osim uz zone vodotoka i izvorišta u radijusu koji će odgovarati nukleusima, u kojima važe posebne mjere zaštite. Potrebna infrastruktura i odvođenje otpadnih voda, mora biti planirano na način da ni u kom slučaju ne ugrožava vodne resurse. Osim izvorišta Kruščica, druga izvorišta unutar obuhvata zaštićenog pejzaža/krajolika, nemaju utvrđene zone sanitarne zaštite.

3. Nukleus zaštićenog prostora planine Kruščice je zona najstrože zaštite zaštićenog pejzaža/krajolika planine Kruščice, te odgovara I zoni sanitarne zaštite izvorišta Kruščica, te svim izvorištima koji se nalaze na planini Kruščici i neposrednom okruženju izvora u radijusu od 50 m. Planom je predviđeno i da postoje kontrolirane tačke ulaza u zaštićeni pejzaž/krajolik i nalaze se unutar Zone usmjerenog razvoja, u naselju Bistovo, do kojeg se dolazi lokalnim putem, zatim u naselju Zabrđe, te na sjeveroistoku obuhvata, iz pravca naselja Vraniska, a prema vikend naseljima Vranisko i Voljevsko. Ulazna tačka bi trebala biti kontrolisana, sa postavljenim informativnim tablama o uslovima korištenja, ponašanja i kretanja unutar zaštićenog pejzaža/krajolika Kruščice. Ovdje posjetioци trebaju dobiti i informacije o rutama, pješačkim i biciklističkim stazama, lokacijama sa istaknutim prirodnim vrijednostima, te mogućnostima dolaska do istih. Na svakom od ulaza treba biti postavljena karta cijelog obuhvata zaštićenog pejzaža/krajolika, sa jasno istaknutim zabranama u pojedinim zonama, u pogledu paljenja vatre, skupljanja šumskih plodova (ako takve zabrane postoje na određenim lokacijama i u vremenskim periodima), zagađivanju vodotoka, te ostavljanju otpada. Svakako treba planirati, a u skladu sa daljnjim tretmanom prostora i organizacije koja će njime upravljati, fizičke kontrole na cijelom području Kruščice, kako bi se što uspješnije implementirale vrijednosti zaštite prostora, te trajno očuvala planina Kruščica.

Iako bi ovaj plan prvenstveno trebao da potencira zaštitu planine Kruščica njime je planirano i nekoliko problematičnih projekata i aktivnosti, koji nisu u skladu sa načelima zaštite okoliša, poput istraživanja i ekstrakcije mineralnih sirovina. Niko ne spori da je to bitna grana privrede, na koju se naslanja i prerađivačka industrija, ali je upitna promocija ovakvih projekata u zaštićenim područjima, a naročito što se u slučaju planine Kruščica spominju i mnogobrojni izvori vode koje se planira zaštititi i koristiti za vodosnabdijevanje. I u samom Planu navode da postoji **bojazan za kontaminaciju izvorišta planine Kruščice** se opravdano može javiti. Općina Vitez i grad Zenica se napajaju vodom za stanovništvo sa izvorišta Ilidža (Kruščica).

Problem sa obojenom metalurgijom je značajan uticaj na okoliš i korištenje većih količina vode u procesu proizvodnje, a zbog sve strožih zakona o zaštiti okoliša, i cijena proizvodnje raste. Postavlja se i pitanje kakvu bi sliku stvarala i uticala na pejzaž postrojenja za obradu ovih metala, bez obzira što bi se nalazila van zona totalne zaštite.

Upotreba zemljišta

Šumsko zemljište je umanjeno za 3,46 ha u odnosu na postojeću namjenu zemljišta, a u korist povećanja građevinskog zemljišta i izgradnje vikend naselja Vranisko i Voljevsko. Građevinsko zemljište je povećano za 12,05 ha i to u svrhu izgradnje vikend naselja, eko sela, škole u prirodi, ugostiteljskih i drugih sadržaja u svrhu promocije i razvoja turističke ponude Kruščice i prateće infrastrukture. Poljoprivredno zemljište je smanjeno za 8,59 ha tj. za površinu koja je namijenjena razvoju naselja Zabrđe i Bistovo. **Navedeno je da iako označeno kao građevinsko zemljište, površina kojoj je data ova namjena ne treba i ne smije biti u potpunosti izgrađena. Planina Kruščica u svakom trenutku ima primat nad urbanizacijom, te sve strukture koje se nalaze i koje će biti izgrađene unutar nje, moraju se povinovati prirodnom okruženju i očuvanju krajolika.**

Planom se pretpostavlja da je **kapacitet planine Kruščice 370 – 400 posjetilaca u dane najvećeg opterećenja**. Kako bi posjećenost zaštićenog pejzaža dostigla zadovoljavajući nivo, važno je ostvariti dobru međugradsku autobusnu liniju, te kružnu rutu Vitez – Kruščica – Bistovo – Zabrđe – Kruščica – Vitez, kako bi i mještani okolnih naselja, koju su van obuhvata, mogli koristiti ovaj prevoz. **Kruščica**, naselje koje se nalazi izvan predmetnog obuhvata, **kao najveće naseljeno mjesto kontaktne zone, sa potrebnom infrastrukturom može preuzeti ulogu centra zajednice naselja**. Planom se procjenjuje se da se u Kruščici mogu locirati centralni sadržaji: Informacijski centar, Turistička zajednica, prateći komercijalni sadržaji, smještajni kapaciteti. U naselju Zabrđe se planira proširenje postojećih kapaciteta vikend naselja, izgradnja eko sela i novih vikend kuća, uspostavljanje adrenalinskog parka izvan naseljenog dijela Zabrđa, kao i jedne manje skijaško – sanjkaše staze. Svakako treba planirati i trgovinu, kao i malu suvenirnicu sa turist info pultom, u kojem će posjetioци moći dobiti potrebne informacije. **Preporučuje i organizovanje Škole u prirodi**, za šta se smještajni kapaciteti mogu tražiti u okviru planiranog sportsko – rekreativnog centra. Naselje Bistovo (postojeće vikend naselje) čiji bi se vikend objekti našli u turističkoj ponudi kraja za posjetioce koji žele mir, odvojenost od bilo kakvih urbanih tokova i vreve. Planirana je i manja planinarska kuća ili dom sa gastronomskom ponudom, objekat spratnosti P + Ptk, površine do 150 m². U vikend naseljima Vranisko i Voljevsko je predviđena izgradnja privatnih vikendica. Prostor na kojem se planiraju naselja, posebno naselje Vranisko, nalaze se u zoni koja je izuzetno napadnuta bespravnom sječom šume, toliko da je zemljište gotovo u potpunosti ogoljeno.

Društvena infrastruktura

Naselje Kruščica danas raspolaže se školom, sedam prodavnica mješovitom robom, četiri ugostiteljska objekta i jednim hotelom. Međutim, obavezno je otvaranje ambulante u nekom od naselja koja tangiraju ili ulaze u obuhvat Plana, posebno zbog razvoja sportsko – rekreativnih centara u Kruščici i Zabrđu, ali i zbog budućeg povećanog broja posjetilaca zaštićenog pejzaža. **Također, bitno je razvijati i jačati društvene i socijalne veze, pa je**

potrebno planirati objekat u kojem se mogu održavati sastanci, koncerti, predstave, festivalske manifestacije i slično i ovo je u skladu sa željama mještana da se napravi nešto poput multifunkcionalnog društveno-kulturnog doma (kojeg su mještani predlagali u toku ovog istraživanja). Planom se preporučuje i razvoj festivala radi promocije i obogaćenja turističke ponude, poput Festivala berbe ljekovitog bilja; Festivala sezonskog branja gljiva; Festival poljoprivrednog razvoja i ekološkog uzgoja i sl. **Predviđen je i objekat za potrebe naučno – istraživačkog rada vezanog za ekosisteme Kruščice** i prostor zaštićenog područja, koji će se naći u sklopu planiranog eko sela. U Zabrdju je predviđena gradnja rekreativne zone, koja se nastavlja na planirano vikend naselje, te Zimski centar koji je predviđen da ide uz adrenalinski park. U Planu je nekoliko puta navedeno da postoji opasnost od mina i da je minirana područja potrebno očistiti i osigurati za daljnje korištenje i gradnju. Međutim, nigdje nije spomenuta procjena o veličini miniranog područja kako bi se okvirno mogla izračunati troškovi deminiranja, a ova informacija utiče i na daljnje planiranje jer možda neki projekti neće biti isplativi zbog visokih troškova.

Standardne sportske discipline sa terenima za nogomet, košarku, odbojku, tenis, trebaju se locirati u naselju Kruščica i sportsko – rekreativnoj zoni, koja je planirana planom višeg reda (Prostorni plan općine Vitez koji se od 2015. godine nalazi u procesu izmjena i dopuna i još uvijek nije usvojen iako je rok bila 2020. godina). U Kruščici se već nalazi teren za nogomet veličine cca 7000 m². Izletišta Kurjevac je planirano na lokaciji ispod vrha Prisoje te bi obuhvatalo 1,6 ha. Potrebno je urediti pješačke staze, postaviti mobilijar, kante za otpatke, sanitarni čvorovi i dr. Parking mora biti izvan izletničke zone, dok bi se unutar izletišta razvijali samo pješački putevi. Izletišta mora biti prilagođeno i osobama sa poteškoćama u kretanju. U sklopu izletišta planiran je i kamp pošto postoji osnovna infrastruktura. Lokacija je povoljna i za dalje istraživanje zaštićenog pejzaža.

Istraživanja

Udruženje Eko Bistro je podržalo implementaciju istraživanja biodiverziteta na područja planine i rijeke Kruščice i njenih pritoka, koja su prva istraživanja takve vrste iako se radi o zaštićenom području. To samo govori da je **ovaj vid aktivnosti potrebno intenzivirati** jer bi rezultati istraživanja mogla odrediti i daljnji način upravljanja ovim prostorom. U istraživanju je navedeno i da je prema **Prostornom planu Srednjobosanskog kantona, planina Kruščica predviđena je kao V kategorija zaštićenog područja, prema IUCN kategorizaciji: “Ovo znači da kategorija zaštite određuje osnovnu namjenu zaštićenog područja, ali i da se ne mogu preduzimati aktivnosti koje mogu proizvesti bilo kakvu štetu fenomenu prirodnog nasljeđa”**. Na više lokaliteta su registrovali uništavanje staništa sječom šumskih fragmenata te smatraju neophodnim u budućnosti provoditi aktivnosti stroge mjere kontrole i izradu naučno zasnovane studije procjene dugoročnog uticaja aktivnosti i gradnje na raznovrstan autohtoni biljni i životinjski svijet. Zaključili su da se radi o području od izuzetnog biološkog značaja. Izgradnjom minihidroelektrana na području sliva rijeke Kruščice bi se nepovratno narušila prirodna staništa koja predstavljaju potencijalno bogata područja rijetkim i ugroženim vrstama. Njihovim nestajanjem dolazi do domino efekta i urušavanja ekosistema što može imati drastične posljedice na kompletan biodiverzitet navedenog područja, tako da je nemoguće posmatrati negativne uticaje građevinskih zahvata kao kratkotrajne i vremenski ograničene.

Zaštita i unaprjeđenje okoliša

Najveće opasnosti dolaze od eksploatacije šumskog dobra, tj., gradnje puteva koji devastiraju područje, te bespravne sječe šume, koja dolazi kao popratna posljedica saobraćajnog razvoja. To se odražava na stanje vodotoka, jer dolazi do zamućenja voda, a posebno negativno može uticati na izvorište Kruščica. Također, i transport drvne mase od mjesta sječe, a preko šumskih saobraćajnica koje prolaze zaštićenim područjem, dodatno narušava stanje u okolišu. Pored toga, negativan uticaj po okoliš mogu imati i transport i uskladištenje goriva i maziva za mehanizaciju, koja se koristi u sječi šume, te odlaganje iskorištenog ulja. Potencijalnu opasnost mogu stvoriti lovci, a zbog odlaganja mamaca za lov divljači, kod kojih dolazi do procesa truljenja, te biološko – hemijskih reakcija, koje mogu negativno uticati na podzemne i površinske vode. O ovim pitanjima bi trebalo dodatno educirati lovačka društva. Potencijalno najveću opasnost, nažalost kao i u ostatku BiH, predstavljaju neeksplozirana ubojita sredstva. Prema podacima BH MAC-a, nadležne institucije za praćenje stanja zagađenosti minama, na području planine Kruščice i predmetnog obuhvata, nalazi se oko 2.36 kilometara rizične i sumnjive površine.

Strategije

Strategija razvoja Srednjobosanskog kantona za period 2021.–2027. (decembar 2020)

Vizija razvoja Kantona Srednja Bosna glasi: *„Iz srca Bosne ključa ljepota i dobrota čovjeka, bogatstvo prirode, gdje se ugodno i sigurno živi, njeguju različitosti i svaki čovjek ima priliku za uspjeh“*.

Ova izreka se dosta podudara i sa željama i stavovima mještana Kruščice, čija smo mišljenja prikupili u toku istraživanja. Nažalost, kantonalne politike koje bi trebale da vode do realizacije ove vizije ne ogledaju se u lokalnim zajednicama poput Kruščice. U narednim redovima izdvajamo ključne informacije iz ovog strateškog dokumenta.

Općina Vitez se snabdijeva vodom sa dva izvora: Kruščica i Kremenik. Izvorište Kruščica je izvor vode za međukantonalno vodosnabdijevanje gradova Vitez i Zenica. Izvorište ima izdašnost od 520 l/s od čega 23% ide u Vitez (oko 80 l/s) i ostatak od 77% ide u Zenicu. Voda je dobrog kvaliteta sa povremenim bakteriološkim zagađenjem i mutnoćom te se tretira hlorom. Lašva je rijeka u srednjoj Bosni i lijeva je pritoka Bosne te ima porječje površine 949,7 km². Pritoke Lašve su: Bila, Kruščica i druge. U SBK/KSB kantonu se nalazi više kraških vrela od kojih nekoliko ima značajne kapacitete (Plava voda kod Travnika, Kruščica kod Viteza, Bistrica i dr.).

Šumska transportna infrastruktura, prvenstveno šumski kamionski putevi su uglavnom građeni u svrhu gospodarenja šumama u razdoblju od prije 30-50 godina. Uslijed dotrajalosti i višegodišnjeg intenzivnog korištenja bez adekvatnog ulaganja u istu, navedena infrastruktura, sa promjenom zahtjeva društva za različitim funkcijama šume i modernizacijom prijevoznih sredstava, sve više postaje glavna smetnja izvršenju planskih obaveza gospodarenja i višenamjenskom korištenju šuma. Zbog toga ju je neophodno modernizovati. **Ekologija, očuvanje i zaštita šuma zadaci su i obveza svih nadležnih tijela na nivoima Federacije, kantona kao i kantonalnih šumsko-gospodarskih društava.** Šumom na području Kruščice

gazduje ŠPD „Srednjobosanske šume“, i nažalost dosadašnja komunikacija sa predstavnicima MZ Kruščice nije bila na zadovoljavajućem nivou.

Lovno gospodarstvo na području kantona ima izuzetnu tradiciju i staništa sa izuzetnim pogodnostima za očuvanje prorijedenih, rijetkih i vrijednih vrsta divljači, te je organizacija i dodjela na korištenje lovišta u skladu sa Zakonom o lovstvu FBiH, jedna od prioritarnih aktivnosti koju treba provesti. Prije rata su postojala lovišta posebne namjene kao što su lovište Koprivnica („Titovo lovište“) i lovište Kruščica govore u prilog navedenoj tvrdnji. Gledano sa gospodarskog aspekta, posebnu pažnju treba usmjeriti na organizaciju gospodarskih i lovišta posebne namjene čija je osnovna namjena bavljenje lovstvom u cilju sticanja dobiti. Mještani Kruščice su u razgovorima prepoznali isti ovaj potencijal, s tim da bi monitoring ove aktivnosti morao biti na zavidnom nivou da ne bi došlo do zloupotrebe i narušavanja staništa te se posebna pažnja mora obratiti na očuvanje prorijedenih, rijetkih i vrijednih vrsta divljači.

Za razdoblje 2015. - 2019. godine iz koje je vidljivo da se najviše izvozi u prerađivačkoj industriji, slijede poljoprivreda, šumarstvo i ribolov, najviše se uvozi u prerađivačkoj industriji, slijede poljoprivreda, šumarstvo i ribolov. Ukupna površina zelenih industrijskih poslovnih zona je 422 ha sa mogućnošću proširenja na dodatnih 226 ha, a identificiranih smeđih industrijskih zona je 649,70 ha, sa mogućnošću proširenja na dodatnih 16 ha. Ukupna površina poduzetničkih smeđih zona je 9,8 ha a poduzetničkih zelenih zona je 21,60 ha sa mogućnošću proširenja na 2 ha. Površina jedine turističke zone (Sebešić u općini Novi Travnik) je 4.000 ha. Većina privatiziranih smeđih zona se ne koriste u punom raspoloživom kapacitetu jer privatizacija nije donijela željene efekte. S obzirom da je jedan od prijedloga rješavanja problema deponovanja drvene mase i pilana u Kruščici da se izmjesti u poslovnu zonu, izdvajamo podatke za općinu Vitez:

Vitez – Poslovne zone ukupne površine 360 ha
Počulica - Šljivčica
Šantića polje
Vitezit
PC-96

Prema broju noćenja domaćih i stranih turista ova aktivnost ima tendenciju značajnog porasta i **SBK/KSB kanton zauzima treće mjesto u FBiH po posjećenosti turista**, odmah iza Sarajevskog i Hercegovačko-neretvanskog kantona. Prosječna neto plaća konstantno je rasla od 2015. godine i u 2019. godini iznosi 759 KM ali i dalje se radi o znatno manjoj prosječnoj plaći u odnosu na Federaciju BiH u kojoj je ista iznosila 928 KM.

Treba istaknuti da je **većina divljih deponija** locirana unutar državnih šuma i šumskog zemljišta i njihov nastanak je vezan za neriješeno pitanje prikupljanja i zbrinjavanja otpada iz velikog broja naseljenih mjesta ruralnog područja (sela i zaseoka).

Sredstva za naknadu korištenja državnim šumama osiguravaju kantonalna šumskogospodarska društva izdvajanjem 1 % na račun proračuna kantona i 4% na račun proračuna općine na čijem

se području ostvaruje prihod ostvaren od ukupnog prihoda od drveta računajući cijenu drveta na panju i prihoda ostvarenog od nedrvnih šumskih drvnih sortimenata. Radi ostvarenja općeg interesa i dugoročnih ciljeva održivog gospodarjenja šumama utvrđenih šumskogospodarskim osnovama, prikupljaju se sredstva za zaštitu i unapređenje stanja postojeći i podizanja novih šuma. Naknadu za opće korisne funkcije šuma u iznosu od 0,04 % plaćaju sva pravna lica koja su registrirana za obavljanje djelatnosti i imaju sjedište na području kantona kao i dijelova pravnih lica čije je sjedište izvan kantona a obavljaju djelatnost na području kantona. Treba razmotriti načine na koje u dogovoru sa općinom Vitez i predstavnicima šumarije, jedan dio sredstava ulaže u MZ Kruščica, s obzirom da se sa njenog teritorijalnog obuhvata koristi drvna masa, a i nalazi šumsko dobro te da zbog industrije koja je vezana za ovaj resurs često dolazi do oštećenja infrastrukture. Ulaganja se mogu realizovati u vidu projekata koje delegiraju mještani MZ na participativnim događajima (zbor građana i sl.).

Strategija razvoja Općine Vitez, 2014.–2020.god. Vitez, svibanj-lipanj 2014.

Općina Vitez u ovome trenutku nema najviši strateški važeći dokument s obzirom da je Strategija razvoja istekla još prošle godine te se sa izradom Strategije razvitka općine Vitez za razdoblje 2022.-2026. krenulo u novembru ove godine (2021.).²⁷

Iz stare Strategija razvoja izdvajamo nekoliko važnih informacija o vodosnabdijevanju, šumskom bogatstvu i turističkim i rekreativnim potencijalima.

Prostori općine Vitez raspolažu značajnim izvorima pitke vode. Unatoč tome još uvijek je jedan značajan dio općine izvan obuhvata koji pokriva sistem javnog vodosnabdijevanja, sa njim je obuhvaćeno oko 14.800 (oko 55% od ukupnog trenutnog broja stanovnika općine Vitez). Više zone općine Vitez se uglavnom snabdijevaju pitkom vodom putem mjesnih vodovoda zasnovanih na zahvatu vode sa manjih izvorišta. Na području općine Vitez postoji 65 manjih seoskih vodovoda preko kojih se snabdijevaju 32 naseljena mjesta.

Strategija Kruščicu identificira kao privredno područje bogato drvnim resursom. Površina G.J. Kruščica iznosi 8.873 ha, od toga visoke šume sa prirodnom obnovom zauzimaju 6.428 ha, šumske zasade (kulture) 1.117 ha, izdanačke šume 619 ha, goleti ispod gornje granice privredne šume 417 ha, a neproduktivne površine u šumarskom pogledu zauzimaju 83 ha. Najveća prostranstva ovog područja pripadaju šumama bukve, smrče i jele (Piceo-abieti Fagetum) acidofilnog karaktera. Unutar ove zone raspoređene su i sekundarne šume bukve (Luzulo-Fagetum), zatim šume jele i smrče (Abieti-Piceetum) i sporadično šume bijelog bora i smrče (Piceo-Pinetum).

Kao element turističkih i rekreativnih potencijala selo Kruščica polazna je tačka staze koja vodi do Prokoškog jezera. Duga je 30 km i prati tok Kruščičke rijeke u dužini od 10 km što majstori ribolova mogu koristiti u lovu na potočnu pastrmku. Put prolazi kroz katunsko naselje Luške staje i najvišeg vrha Kruščičke planine zv. Luška, n.v. 1673 m, Kamenjače, Vlaške ravni. To je 9 sati hoda. Ova staza se smatra najljepšim i najprohodnijim putem ka Prokoškom jezeru. Kruščica je takođe polazna tačka na putu do pećina Ilidža. Dobrim makadamskim putem za

²⁷ Vijest o izradi nove općinske strategije: <https://centralna.ba/marjanovic-pokrenuo-aktivnosti-na-izradi-nove-strategije-razvitka-opcine-vitez/>

dva sata stiže se na mjesto Ilidža gdje se nalazi još nedovoljno ispitana pećina sa svojim nakitom, dvoranama i jezerima.

Izletište „Kruščica“ - područje je izuzetno atraktivno i odnosi se na izletišta na lijevoj obali rijeke Kruščice od mjesta zvanog Kurjevac do ulaza u izletišta zvano Plavac. Kompletno područje planine Kruščica je izuzetan potencijal za razvoj turizma, a izletišta Kurjevac se ističe zbog blizine građanima, solidnog pristupnog puta i sve boljih infrastrukturnih kapaciteta za cjelodnevni odmor.

Primjer dobre prakse – Pejzažni park Kolpa

S obzirom na to da je 1/3 teritorija Slovenije pod nekim vidom zaštite, a Pejzažni park Kolpa je i u pravnom djelu analize naveden kao primjer dobre prakse, u ovom djelu ćemo navesti informacije koje bi iz socioekonomske perspektive mogle biti važne mještanima Kruščice i ponukati ih na aktivnosti koje su primjenjive i u njihovoj zajednici.

Ovaj park je prepoznatljiv po izrazitoj bioraznolikost, izdvaja se velika populacija medvjeda (oko 700 jedinki uz stabilan porast), a sa 39 ribljih vrsta najbogatije je područje u Sloveniji ribom, šume se pretežno bijele breze i ima 200 malih špilja. U parku živi oko 1300 porodica različitog etničkog porijekla, što se odrazilo na bogatstvo kulturnog naslijeđa te se mogu uočiti različiti utjecaji u graditeljskom naslijeđu ruralnih i urbanih sredina, u građevinama, običajima i navikama, a očuvani su brojni tradicionalni obrti i običaji. Zbog modernizacije mnogi su običaji pali u zaborav, a arhitektonsko naslijeđe izgubljeno (uglavnom poljoprivredne građevine). Rijeka Kolpa se u prošlosti dosta koristila za pogon mlinova.

Iz kulturnog bogatstva crpe inspiraciju za aktivnosti pa je uprava Parka osmislila radionice s ciljem očuvanja kulturne tradicije, a otvorene su i posjetiteljima kako bi i drugi ljudi naučili specifične vještine (pletenje, poseban način farbanja uskršnjih jaja i dr.). Trude se i da raznim projektnim aktivnostima potiču proizvodnju i razvoj novih proizvoda koji zapravo pogoduju i razvoju turističke ponude. Također, uprava Parka je preuzela i obnovila neke stare građevine kako bi očuvala tradiciju. Poznati su i u očuvanju **agrobioraznolikosti**, poput tradicionalnih vrsta ovaca kojih je 1996. godine bilo 116, a sada ih ima više od 850 (korišteni su podaci iz 2015. godine). Uprava parka potiče i nove i stare namjene vune. Također, postoje i tradicionalne rijetke vrste kokoši i magaraca. Postoji i **seoski muzej** u kojem posjetitelje primaju zaposlenici u tradicionalnoj odjeći, a prostorije služe i za održavanje radionica (npr. 2009. g. je održano 15 radionica oslikavanja uskršnjih jaja). **Udruženje seoskih žena pripremila je i objavilo jednostavnu knjižicu recepata. Pčelarstvo** je istaknuto kao važna privredna aktivnost te pčelari imaju obuku za certificiranu proizvodnju meda (što podiže vrijednost proizvoda), a što se tiče turizma predstavljeno je kroz **edukativnu stazu o pčelarstvu**.

Razvoj Parka je doprinio razvoju putne i komunalne infrastrukture, što je preduslov i za razvoj turizma. Iako institucija Javni zavod Krajski park Kolpa ne zapošljava veliki broj ljudi, njegova uspostava je dovela do poboljšanja putne infrastrukture pa veći broj ljudi može ostati živjeti u ruralnom području, a da ima zaposlenje u urbanim sredinama. Dok se Ministarstvo zaštite okoliša koncentrira na očuvanje prirode, **uprava Parka ipak ljude stavlja**

na prvo mjesto jer su centralan faktor za očuvanje područja. Obrazovanje o očuvanju integrirano je u obuku o raznim temama kako bi lakše prenijeli znanja o važnosti očuvanja i zaštite prirode široj populaciji. Sveukupna filozofija upravljanja ovim Parkom ogleda se kroz prizmu očuvanja prirode, brige o kulturnoj baštini, ali s ljudima na prvom mjestu, jer su oni štitili prirodu i prije nego što su područje stavljeno pod zaštitu.²⁸

Iz perspektive upravljanja ključni dokument je **Uredba o upravljanju Pejzažnim parkom Kolpa**²⁹ kojom se na području Parka omogućavaju i promiču razvojne mogućnosti stanovništva i održivi razvoj, koji je prilagođen obilježjima i potrebama zaštite Parka, te omogućuje duhovno opuštanje i obogaćivanje čovjeka. Uredbom se definišu zaštićena područja u parku, pravila ponašanja i režimi zaštite, način upravljanja parkom, nadzor u parku i druge radnje u svrhu osnivanja parka, a daju se i smjernice uređenja parka koje uvažavaju načelo održivog razvoja. Upravljanje parkom provodi se na temelju donesenog **Plana upravljanja parkom**, koji donosi Vlada za razdoblje od pet godina. Upravitelj parka jednom godišnje izvještava nadležno ministarstvo o provedbi plana upravljanja parkom.

Program rada se donosi za svaku godinu i sadrži i procjenu budžeta potrebnog za provođenje planiranih aktivnosti, a poseban dio dokumenta je posvećen i ocjeni provedbe prethodnog programa rada i financijskog plana. Tako u Programu rada za 2021. godinu³⁰ stoji da je Javna ustanova KP Kolpa 2020. godinu završila je 95% ostvarenjem prihoda po novčanom toku, uz odstupanja u području investicija, uglavnom zbog kašnjenja u odobravanju projekata, a zbog epidemije COVID-19 određene aktivnosti nisu mogle biti sprovedene niti prikupljena sredstava. Ovaj dokument sadrži iscrpne informacije o samom Parku, kulturno-istorijskom naslijeđu, objektima, stanju bioraznolikosti, određuje glavne prioritete i ciljeve za upravu na godišnjoj osnovi, program aktivnosti, informacije o kadru i proračun. Tako je u 2019. godini prihod od poslovanja bio 227.592 eura, u 2020. 316.350 a za 2021. su planirali 332.742 eura prihoda od prodaje proizvoda i usluga.

Nažalost, iako je Prostorni plan posebnog obilježja zaštićenog pejzaža/krajoblika planine Kruščice usvojen još 2016. godine do danas (2021.) na uspostaviti tijela za upravljanje ovim zaštićenim područjem nisu rađene nikakve aktivnosti, kao ni na razvoju infrastrukture ili turističke ponude.

²⁸ Čitav tekst se bazira na informacijama preuzetim iz materijala naziva *Communicating values and benefits of protected areas in Europe*, Edited by Sue Stolton, 2009. godina, izvor: http://www.europarc.org/wp-content/uploads/2015/05/communicating_values_and_benefits_workshop_April-09.pdf

²⁹ Izvor: <http://www.pisrs.si/Pis.web/pregledPredpisa?id=URED4058>

³⁰ Izvor: https://www.kp-kolpa.si/wp-content/uploads/2021/06/P_Program-JZ-KPK-2021-sprejet-na-seji-sveta.pdf

Preporuka Uključiti se u procese izrade Strategije razvitka općine Vitez

Izrada Strategije razvitka općine Vitez za razdoblje 2022.-2026. počela je u novembru ove godine (2021.).³¹ Ovu priliku treba iskoristiti i uključiti se u proces njene izrade. Uputiti otvoreno pismo načelniku, g. Borisu Marjanoviću da formira posebno radno tijelo koje bi i prije javne rasprave uključilo različite aktere u proces izrade strategije kako bi interesi zajednice bili bolje zastupljeni. Trenutno je formirano Povjerenstvo za izradu Strategije kojeg čine: Boris Marjanović, Hidajet Sivro, Muhamed Rebihić, Marija Grabovac, Vesna Šilić, Asim Ribo, Ivo Ančić, Zoran Luković, Ranko Križanović, Muamer Đidić, Mujo Trako, Bojan Vidović, Ekrem Sarajlić, Anto Matic, Ivo Blaž, Almin Jašarević, Asmir Delilović, Matija Marjanović, Ramajan Idrizović i Jakov Križanović. Prema Uredbi o izradi strateških dokumenata u FBiH općinski načelnici mogu svojim aktom ovlastiti nosioce izrade strateških dokumenata za formiranje posebnih radnih tijela koja će učestvovati u izradi strateškog dokumenta, vodeći računa o otvorenim metodama koordinacije, principima vertikalne i horizontalne koordinacije, partnerstva, ravnopravnosti spolova i jednakih mogućnosti za sve građane. Napominjemo da je prilikom izrade strateških dokumenata obavezano provođenje procesa konsultacija. Ovaj proces započinje objavom na web stranici nosioca izrade strateških dokumenata, dostavljanjem nadležnim institucijama na nižim, istim i višim nivoima vlasti relevantnim za strateške dokumente, organiziranjem javnih prezentacija, prikupljanjem, razmatranjem prijedloga i sugestija, a konsultacije traju minimalno 30 dana. Osim nadležnih institucija koje učestvuju kao formalni akteri proces je otvoren i za pojedince-građane, interesne grupe, NVO-e, univerzitete i druge neformalne aktere³². Strategiju će pratiti i Akcioni plan u kojem se nalaze detaljnije informacije o planu investiranja u određene projekte i aktivnosti. U izradi strategije bi se trebala uključiti udruženja i MZ Kruščica.

Preporuka Uspostavljanje saradnje s SPD/SGD "Srednjobosanske sume/Šume Središnje Bosne" d.o.o. Donji Vakuf

S obzirom da odnos nije na zadovoljavajućem nivou i da je MZ Kruščica u više navrata obraćala šumariji s ciljem rješavanja dugogodišnjeg problema odlaganja drvnog otpada u naselju te su tražili određene lokacije koje su u vlasništvu Šumarije za korištenje kako bi ih uredili i realizovali društveno korisne aktivnosti, ohrabrujemo nastavak procesa pregovora. Pošto MZ sama nije mogla da uspostavi saradnju te se obraćala za pomoć i Načelniku Općine Vitez u proces bi trebalo uključiti i druge aktere, poput NVO Eko Bistro – Hrabre žene Kruščice, te bi poželjno bilo napraviti plan zagovaračkih aktivnosti.

³¹ Vijest o izradi nove općinske strategije: <https://centralna.ba/marjanovic-pokrenuo-aktivnosti-na-izradi-nove-strategije-razvitka-opcine-vitez/>

³² Uredbu o izradi strateških dokumenata u FBiH možete preuzeti na slijedećem linku: <http://www.fbihvlada.gov.ba/bosanski/zakoni/2019/Uredbe/10.htm>

Preporuka Obogaćivanje turističke ponude

Kako bi privukli ali i zadržali posjetioce potrebno je obogatiti ponudu ovog kraja. Za neke aktivnosti moguće je potraživati i budžetska sredstva općine Vitez ili s viših nivoa vlasti s obzirom da je uporište pronađeno u njihovim strateškim dokumentima. Trebalo bi razmišljati o značajnijoj saradnji sa dijasporom, razvijati vještine apliciranja na fondove i pisanje projektnih prijedloga i njihove implementaciju. Osim NVO-a koje bi mogle osmisliti i realizovati projekte ove aktivnosti treba podržati i lokalna samouprava, a može se tražiti i podrška viših nivoa vlasti (vlade kantona i nadležnih ministarstava, Vlade Federacije i federalnih ministarstava). Za manje akcije koje ne iziskuju značajnija sredstva može se tražiti donacija od lokalnih privrednih subjekata s obzirom na to da na taj način i oni grade pozitivan imidž jer vraćaju nešto zajednici u kojoj posluju.

Potencijalne aktivnosti i projekti:

- Razvoj vještina pisanja projekata i *fundraisinga* (prikupljanja donatorskih sredstava)
- Izdvajamo prijedloge koje su mještani prepoznali kao prioritetne, a od kojih je većina navedena u Prostornom planu posebnog obilježja zaštićenog pejzaža/krajolika planine Kruščice: škola u prirodi, zona rekreacije i sportske aktivnosti (rafting, kajakarenje, pecanje) sa posebnim parking prostorom, eko selo sa posebno određenim mjestom za parking, istraživački centar za biodiverzitet, planinarski dom, bungalovi i eko kuće, ziplajn i žičare, šadrvani, biciklističke staze, uređenje šetališta i izletišta, razvoj zdravstvenog turizma, obnova Crne Kuće, lovački dom
- Put gljiva ili Staza ljekovitog šumskog bilja – specijalizirane šumske i planinarske staze na kojima se nalaze i mogu vidjeti vrste koje su prepoznatljive u tom kraju, primjer dobre prakse Put gljiva, jezero Balkana, Mrkonjić Grad
- Škola šumskog bilja (a može se raditi i o drugim karakterističnim biljnim i životinjskim vrstama) – edukativna aktivnost uz odlazak u prirodu i učenje o biljkama, njihovom očuvanju i upotrebi. Primjer dobre prakse – Mala škola gljivarstva, Visitor centar Pecka
- Vođene ture – koje bi mogli voditi mještani s obzirom da najbolje poznaju prirodno i kulturno nasljeđe svoga kraja, potrebno ih je educirati, napraviti promo materijale sa opisom tura. Ture mogu voditi i NVO-i poput Eko Bistro – Hrabre žene Kruščice koje govore o njihovim naporima za spas rijeke i djelovanju u zajednici
- Promatrališta za ptice (promatranje ptica je jedna od najbrže rastućih grana turizma s tim da organizovanje tura podrazumijeva i educiranog vodiče za promatrače ptica, koji mora poznavati i strane jezike, za početak ova aktivnost se može raditi s ciljem prikupljanja podataka o bioraznolikosti ptičjeg fonda)

Preporuka Istraživanja biodiverziteta

U Prostornom planu posebnog obilježja zaštićenog pejzaža/krajolika planine Kruščice je navedeno da je potrebno izvršiti čitav niz istraživanja, naročito vezanih za upotrebu vode za vodosnabdijevanje. Udruženje Eko Bistro je podržalo istraživanje biodiverziteta na područja

planine i rijeke Kruščice i njenih pritoka, a ključna preporuka je da je nastaviti provođenje sistematskih istraživanja i monitoring populacija ugroženih vrsta u cilju uspostavljanja uspješnog sistema zaštite vrsta i njihovih staništa. Ovu aktivnost je neophodno intenzivirati jer su dosadašnji prostorni planovi, razvojni dokumenti, strategije i politike donesene na osnovu nepotpunih informacija te bi ove aktivnosti mogle doprinijeti znanstvenim argumentima za izmjenu prostornih planova s ciljem dodatne zaštite okoliša i vode kao resursa. Ova aktivnost predstavlja i razvoj specifične vrste turističke ponude. Važno je raditi i na razvijanju svijesti građana o važnosti njihovog očuvanja, dobrobiti koju zajednica može imati od takvih aktivnosti i promociji vrsta koje se nalaze na tom području. Ovo se može raditi u suradnji s NVO sektorom i putem projekata koji imaju za cilj podizanje ekološke svijesti građana. Također, postoji i posebna grana naučno – istraživačkog turizma koji bi mogao biti jedan od pravaca prema kojem se ide. Neistražena flora i fauna, prirodni resursi i kulturno-istorijski spomenici dobra su osnova razvoja ovog vida turizma.

Preporuka Brendiranje proizvoda iz doline Kruščice

Ovaj kraj je poznat po proizvodnji jabuke, zove, bogatstvu šumskih plodova, izobilju vode. Postoji i potencijal za proizvodnju mliječnih proizvoda. Kako bi proizvodi bili prepoznatljivi na tržištu, ali i iskorištena pažnja koju je ovaj kraj dobio zbog borbe za spas rijeke Kruščice, može se osmisliti jedinstveno dizajnersko rješenje koje će na vizualno privlačan način biti svojevrsni pečat ovog kraja i da svi lokalni proizvođači budu okupljeni u ovoj inicijativi kako bi se osigurao jedinstven plasman proizvoda. Potrebno je napraviti i internetsku stranicu na kojoj bi se mogle naći sve informacije o dolini Kruščice i njenim proizvodima, ali i turističkoj ponudi. Danas postoje i besplatne platforme, te se za promociju mogu koristiti i društvene mreže. Daljnji razvoj bi podrazumijevao osnivanje zadruge ili obrta ili registracije pravnog lica kako bi se omogućilo i dobivanje potrebne mehanizacije i sigurnosti okupljenih proizvođača i njihovih proizvoda. Ova aktivnost zahtjeva sinergiju više različitih aktera: mještani, NVO, privrednici a bilo bi dobro imati podršku i lokalnih vlasti, mada nije presudna za pokretanja rada na brendiranju proizvoda.

Preporuka Šumski put = šumska staza za biciklizam, hajking ili trekking

Na području Kruščice postoji veliki broj nekategorisanih šumskih puteva koji bi mogli biti iskorišteni za razvijanje brdskog biciklizma. Potrebno je markirati staze, postaviti putokaze, a te rute mogu biti korištene i za duge šetnje (hajking) pored planinarskih staza (trekking). Ovu aktivnost sprovoditi u suradnji s SPD/SGD "Srednjobosanske sume/Šume Središnje Bosne" d.o.o. Donji Vakuf, a može biti provedena i kao projektna aktivnost NVO Eko Bistro i Planinarskim društvom Zabrdje, postoje platforme koje podržavaju i promovišu ovaj vid aktivnosti npr. *Via dinarica*, natječaji ministarstva, a privatne kompanije se sve više okreću podršci ekoloških projekata.

Preporuka Jačanje svijesti o važnosti zaštite i očuvanja životne sredine

Uz pomoć vanjskih saradnika i angažmana lokalnih organizacija putem raznih aktivnosti - edukacije, kampanja, javnih tribina ali i druženja, jačati svijest kod lokalnog stanovništva o važnosti zaštite rijeke i planine Kruščice, o njenom šumskom fondu i zaštiti šuma, biodiverzitetu, te zašto je važna zaštita prirode i održivo korištenje prirodnih resursa, te perspektivama razvoja unutar ovog okvira u smislu radnih mjesta i oživljavanja ekonomije ovog prostora. Ova aktivnost je prije svega namijenjena za NVO-e koji mogu obezbijediti sredstva putem projekata, a od institucija moglo bi se uključiti Ministarstvo obrazovanja, znanosti, mladih, kulture i sporta s obzirom da je potrebno imati njihovo odobrenje ako bi se htjelo raditi i u školama.

Preporuka Obnova i oživljavanje memorijalnog kompleksa Crna kuća – spomenika žrtvama fašističkog terora u Kruščici

Iako je spomenik i zvanično zaštićen kao nacionalni spomenik, te je Vlada FBiH dužna osigurati pravne, znanstvene, tehničke, administrativne i finansijske mjere za zaštitu, konzervaciju i prezentaciju nacionalnog spomenika kao i sredstva za izradu i provođenje potrebne tehničke dokumentacije za zaštitu nacionalnog spomenika, značajnijih aktivnosti na tom polju nije bilo. Za početak se može napraviti informativni letak o spomeniku i promotivna kampanja, te se paralelno raditi na pritisku tj. zagovaranju ka nadležnim institucijama da posvete pažnju njegovoj konzervaciji i obnovi. Svakako treba pratiti javne pozive i tražiti druge partnere koji bi bili zainteresirani za jedan ovakav projekat, uključiti NVO-e, privrednike i institucije. Početne aktivnosti mogu pokrenuti NVO-i.

Preporuka Lokalni info pult

Ova aktivnost ne podrazumijeva značajna sredstva a mogla bi doprinijeti promociji ovog kraja. Na jednom mjestu bi se našle sve informacije o bogatstvu ovog kraja, turističkoj ponudi, prirodnim ljepotama i kulturnom naslijeđu, a mogli bi se probati i kupiti domaći i lokalni proizvodi registriranih proizvođača. Lokacija bi trebala biti na frekventnom mjestu. Aktivnost može pokrenuti MZ Kruščica u suradnji s NVO sektorom.

Preporuka Popularizacija planinarskih staza i tura

Prema informacijama iz Razvojne strategije Općine Vitez postoji nekoliko utvrđenih staza, bilo bi dobro raditi na njihovoj promociji ali i markaciji pravaca za koje nema obilježja:

- U Planinarski dom "Zabrđe" - Krstac - Skopine lokve, za 90 minuta dobro utvrđenom i markiranom stazom stiže se do vrha Krstac n.v. 1590 m, jednog od ljepših vrhova sa kojeg se pruža pogled na planinu Vranicu i Bjelašnicu. Nastavimo li dalje za 40 minuta može se stići na Skopine lokve, veliko prostranstvo pašnjaka n.v. 1450 m gdje je sunčana strana i gdje se može uživati u pogledu na plato Pavlovice.

- Planinarski dom "Zabrđe" - Trilj n.v. 1298 m, samo 45 minuta hodanja do najljepšeg vrha sa svojim stjenovitim liticama, divnim pogledom na Vlašić, Ponijere, Tajan, Zvijezdu i Trebević (uvjet - vedro vrijeme).
- Planinarski dom "Zabrđe" - Prokoško jezero (30 km), u još dobro očuvanoj prirodi, 10 sati hoda preko Pavlovice, Sebešića, Zlatnog potoka i Travničkih vrata.
- Selo Kruščica - Prokoško jezero (30 km). Staza prati tok Krušćičke rijeke u dužini od 10 km što majstori ribolova mogu koristiti u lovu na potočnu pastrmku. Put prolazi kroz katunsko naselje Luške staje i najvišeg vrha Krušćičke planine zv. Luška, n.v. 1673 m, Kamenjače, Vlaške ravni. To je 9 sati hoda. Ova staza se smatra najljepšim i najprohodnijim putem ka Prokoškom jezeru, koju članovi PD „Zabrđe“ Vitez svake godine pohode u prvoj polovini mjeseca juna.
- Kruščica - pećina Ilidža 7 km: dobrim makadamskim putem za 2 sata stiže se na mjesto Ilidža gdje se nalazi još nedovoljno ispitana pećina sa svojim nakitom, dvoranama i jezerima.
- Vitez – Lupac - Pecarnice, n.v. 952 m: Veoma zanimljiv jednodnevni izlet oko 10 km koji se vodi tromedom: Vitez - Travnik – Zenica. Mogu se vidjeti stari zanati, izgradnja mlinskog kamenja u selu Lupac, izrada đuladi za topove TE vrh Pecarnice sa kojeg se pruža pogled od 360 stupnjeva i gdje se vidi pet (5) gradova: Vitez, Travnik, Zenica, Busovača i Novi Travnik.

Aktivnosti može pokrenuti NVO sektor (Eko Bistro, planinarsko društvo, lovačko društvo a bilo bi dobro uključiti i Općinu Vitez s obzirom da se ideja naslanja na njihov strateški dokument).

Preporuka Intenzivirati aktivnosti na utvrđivanju stepena implementacije Prostornog plana posebnog obilježja zaštićenog pejzaža/krajolika planine Kruščice

U ovom planskom dokumentu je navedeno da upravljanje prostorom Kruščice još uvijek nije jasno definirano od strane nadležnih institucija, te da je nužno odrediti nadležnosti i funkcije upravljanja dobrom, imati i potrebnu prateću strukturu, u kojoj se mogu smještati ljudstvo i potrebna oprema. Ovaj planski dokument je usvojen još 2016. godine te bi Općini Vitez i općinskom načelniku trebali uputiti dopis u kojem tražite informaciju o tome da li je upravljanje ovim zaštićenim područjem definirano, da li su nadležnosti određene te da li je izgrađena prateća struktura. Nakon što se utvrdi ko upravlja ovim područjem, ko je odgovoran za nadzor implementacije plana, Udruženje Eko Bistro, MZ i Hrabre žene Kruščice mogu biti nosioci monitoringa implementacije i zaštite ovog prostora zajedno sa drugim udruženjima i mještanima. Naselje Kruščica je prepoznato kao ključno za implementaciju aktivnosti. Upravljanje prostorom Kruščice još uvijek nije jasno definisano od strane nadležnih institucija, te je nužno odrediti nadležnosti i funkcije upravljanja dobrom.

Preporuka Monitoring implementacije Prostornog plana posebnog obilježja zaštićenog pejzaža/krajoblika planine Kruščice

Prostornim planom posebnog obilježja zaštićenog pejzaža/krajoblika planine Kruščice je predviđen čitav niz aktivnosti te bi Eko Bistro u suradnji sa MZ Kruščice mogao provjeriti šta je od toga realizirano i na taj način evaluirati provedbu plana te mišljenje dostaviti Općini Vitez. Važno je ustanoviti šta je urađeno od predviđenih aktivnosti (poput izgradnje određenih turističkih sadržaja, škole u prirodi, ulaznih i izlaznih punktova, info tabli, istraživanja, promocije proizvoda, događaja – festivala i dr.) i da li su projekti mHE jedini koji se trenutno implementiraju, a koji su dio ovog plana, iako bi zaštita izvorišta i razvoj turizma trebali biti primarne aktivnosti. Rezultate bi potom trebalo predstaviti javnosti – javna tribina i mediji.

Preporuka Kampanje promocije drugih obnovljivih izvora energije

Raditi kampanje i promociju drugih izvora obnovljive energije, poput energije vjetra i sunca kako bi se ukazalo na jednostranost promocije hidroenergije. Osim analize ulaganja u ovakve projekte u SBK/KSB Kantonu i analize pravnog okvira, bilo bi dobro implementirati i jedan projekat u kojem će biti korišteni za primjer dr. izvori obnovljive energije.

- primjer dobre prakse kampanja Solarna Pecka <https://czzs.org/kampanje/solarna-pecka/>

Preporuka Istraživanje pećina i izvora

Istraživanja ne moraju biti samo ograničena na biljni i životinjski svijet. U analizi se spominju pećine i izvori i kako postoji potreba za njihovim dodatnim istraživanjem. Utvrdila bi se mogućnost i za razvoj speleoturizma – koji je veoma popularan među ljudima koji žele da se upoznaju sa pećinama, pogledaju podzemne rijeke i jezera, strme bunare. Svakako, njihovo mapiranje i promocija mogu dodatno obogatiti turističku ponudu. Za početak aktivnost mogu pokrenuti NVO-i.

Preporuka Uspostavljanje plana razvoja turizma unutar zaštićenog područja

Jedna od preporuka *Prostornog plana posebnog obilježja zaštićenog pejzaža/krajoblika planine Kruščice* je uspostavljanje spomenutog plana. Ovo bi sigurno trebale da rade institucije, ali dok se to ne desi NVO može raditi na prikupljanju podataka i izradi alternativnih ili neformalnih planova koje potom mogu koristiti u participativnim procesima (javna rasprava) prilikom formalnog donošenja ovog dokumenta. U segmentu gdje se spominje *Plan razvoja turizma* nabrojane su i druge aktivnosti, izdvajamo:

- Formiranje organizacije koja će promovisati turizam na planini Kruščici
- Zoniranje rekreativnih, sportskih, izletničkih i drugih sadržaja, koji će se naći u ponudi

- Trasiranje i označavanje planinarskih ruta do zanimljivih područja, hidroloških i bioloških znamenitosti Kruščice, vrhova i sl.
- Izgradnja smještajnih kapaciteta u postojećim vikend naseljima i graničnim naseljima, u vidu seoskog turizma i ekoloških sela
- Edukacija stanovništva o važnosti i ekonomskom prosperitetu, koji očuvanje planine i rijeke Kruščice može donijeti zajednici

Preporuka Saradnja s lovcima i ribolovcima

Obje skupine mogu biti izvrsni posmatrači u procesima nadgledanja stanja okoliša i monitoringa poštivanja stepena zaštite propisanih planom, kao i uočavanja negativnih trendova i pojava u prirodi. Organizovati edukativne aktivnosti za članove ovih društava i razvijati partnerske odnose. Važno je educirati lovce o potencijalnim opasnostima koje mogu stvoriti odloženi mamci za lov divljači, kod kojih dolazi do procesa truljenja, te biološko – hemijskih reakcija, koje mogu negativno uticati na podzemne i površinske vode. Eko Bistro – Hrabre žene Kruščice mogu biti nosioci aktivnosti.

Preporuka Izbor najljepšeg dvorišta i okućnice

Ovu aktivnost pokušati raditi u saradnji s Općinom koja bi mogla planirati sredstva za simboličnu nagradu ili u dogovoru s poznatim privrednicima koja mogu obezbijediti poklone i nagrade. Aktivnost se radi s ciljem podizanja svijesti građana o značaju očuvanja životne sredine, uređenja zajednice i poboljšanja turističke ponude. Ova aktivnost može postati i tradicionalna manifestacija.

Preporuka Izrada lokalne strategije razvoja (održivog) turizma

S obzirom da se strateški dokumenti do određene mjere poklapaju sa stavovima mještana, ali nedostaje ključno opredjeljenje vlasti (općinskih i kantonalnih) u vidu ulaganja sredstava za realizaciju projekata i aktivnosti, bilo bi dobro izraditi dokument koji bi definirao viziju razvoja turizma, vodeći računa o načelima održivosti, razvojnim potrebama i potencijalima, da bude koherentan s javnim politikama i da postavi uporište za daljnju konkretizaciju mjera sa detaljno razrađenim pojedinostima šta je potrebno za realizaciju određenih aktivnosti uz prateći finansijski okvir. Izrada ove strategije bi služila lokalnoj zajednici, s obzirom da ne bi bio institucionalni dokument, a bilo bi dobro da pri njoj izradi bude uključeno što više mještana putem različitih participativnih metoda. Aktivnost može pokrenuti lokalno udruženje građana uz podršku stručnjaka.

Preporuka Kuća planine i rijeke Kruščice

Ovaj objekt treba da bude centralno mjesto u kojem će se moći kupiti svi proizvodi koji se mogu naći u ponudi u dolini rijeke Kruščice. Primjer dobre prakse nalazimo u Gradišci gdje su udruženim snagama Turistička organizaciju, Razvojna agencija, Zavičajni muzej, Gradska uprava, Ministarstva trgovine i turizma RS-a i učešćem u projektima prekogranične saradnje krenuli raditi u fazama na promociji agroturizma. Oslanjaju se na dva udruženja koja proizvode hranu, s ciljem da turistima i potrošačima ponude izobilje organske i zdrave hrane, ljekovitog bilja, svega onoga što donosi izdašna priroda Lijevče polja i Potkozarja. Tako je u sklopu ovih aktivnosti otvorena i Kuća Lijevča i Potkozarja, koja će nuditi najkvalitetnije domaće proizvode, provjerene sa aspekta zdravstvene ispravnosti. Za ovu aktivnost je nužno imati podršku lokalne vlasti, uključiti lokalne proizvođače, a ideju može predstaviti lokalni NVO.

Preporuka Projekat energetske održivosti – LED sijalice

Riješiti problem sa rasvjetom tako što će se Općini predstaviti mogućnost smanjenja potrošnje energije i postizanje planiranih ušteda u ukupnoj potrošnji energije što će u konačnici dovesti i do ušteda u budžetu. Projektom se postojeće sijalice zamjene sa LED sijalicama, a ovo je i prilika da se dodatno osvijetle ruralna općinska područja. Općina može dobiti sredstva iz dr. programa podrške aktivnostima vezanim za unaprjeđenje energetske efikasnosti lokalne samouprave. Općina može aplicirati na međunarodne fondove (bespovratna ili kreditna sredstva).

Preporuka Edukacija o biznisu

S obzirom da je u analizi navedeno da je veliki broj ekonomski neaktivnih žena bilo bi dobro organizirati usmjerene edukacije iz poslovnog sektora o procedurama pokretanja biznisa, firme i načinima financiranja, izradi biznis planova i sl. Fokus može biti na ženskom poduzetništvu ali ne mora biti rodno ograničena aktivnost.

Preporuka Edukacija o održivoj poljoprivredi/organskoj proizvodnji/održivim prehrambenim sistemima/certificiranju organske proizvodnje i sl. temama

[Strategija „od polja do stola”](#) u središtu je pažnje evropskog zelenog plana te se radi o novom sveobuhvatnom pristup vrednovanju održivosti hrane u Europi, a smatra se da će stvaranje povoljnog prehrambenog okruženja koje olakšava odabir zdrave i održive prehrane pridonijet poboljšanju zdravlja i kvalitete života potrošača, a bazira se na porastu potražnje za svježom, manje prerađenom hranom iz održivih izvora. U sadašnjoj krizi uzrokovanoj pandemijom potreba za kraćim lancima opskrbe postala je još izraženija. S obzirom na blizinu tržišta i procesa pristupanja EU ovu strategiju možemo posmatrati kao svojevrsne

smjernice što se tiče prehrane, te bi edukacije iz ovog aspekta mogle usmjeriti djelovanje stanovništva u smislu proizvodnje (održive) hrane. Kako bi im se približile mogućnosti privređivanja u skladu s očuvanjem okoliša organizovanjem serije edukacija, ne samo o temama poput održive poljoprivrede ili [organske proizvodnje](#), nego i širim gledištima vezanim za proces proizvodnje hrane. Tako je u BiH primjetan i problem vezan za pravilan način korištenja umjetnih gnojiva i agrokemijska sredstva (herbicidi i insekticidi) te je nužno proširiti edukaciju i na uticaj ovih sredstava na okoliš. Ovo pitanje je važno problematizirati jer se pri uzgoju organske hrane ne upotrebljavaju pesticidi, dok se organska poljoprivreda oslanja na prakse i principe koji imaju za cilj smanjenje negativnog utjecaja na životnu sredinu uz što prirodnije funkcioniranje poljoprivrednog sistema. S obzirom na to da je organska poljoprivreda dobro rješenje za mala porodična gazdinstva (velika imanja specijalizovana za određeni vid uzgoja teško mogu prilagoditi svoju mehanizaciju i opremu za biološki koncept) iz tog razloga još je važnije educirati mještane ruralnih zajednica o potencijalnim šansama i sadašnjim problematičnim praksama.

Edukacije može organizovati nevladino udruženje (NVO), a finansijska podrška se može tražiti projektnim apliciranjem na javne pozive (Općine, Kantona, Ministarstava, međunarodnih donator).

Preporuka Eko festival

Dana 24.8.2017. godine desio se brutalni policijski napad na Hrabre žene Kruščice. Ovaj datum se već godinama obilježava i ima značajnu emotivnu simboliku za mještane. S obzirom da je već četiri godine u kontinuitetu obilježavan moglo bi se raditi na dodatnoj formalizaciji u vidu Eko festivala. Na taj način bi se na godišnjoj osnovi pravio plan realizacije događaja, mogle bi se uvesti dodatne aktivnosti, a i dobiti veća medijska pozornost što je dobro i za promociju mjesta. Za realizaciju bi se mogli koristiti svi postojeći kapaciteti mjesta, bilo bi potrebno postaviti binu, za posjetitelje obezbijediti smještaj (može se i kamp postaviti), a programom planirati edukacije, diskusije, projekcije filmova i druge sadržaje. Festival bi doprinio promociji mjesta, a s obzirom da bi morala koristiti lokalna infrastruktura bilo bi prostora i da se angažuju mještani. Ovu aktivnost bi trebalo da realizuje Eko Bistro – Hrabre žene Kruščice uz podršku drugih NVO-a koji aktivno podržavaju borbu za spas rijeke Kruščice. Za financiranje pored projektnih sredstava koja bi se mogla povući iz različitih fondova, mogla bi se tražiti podrška Općine (s obzirom da se promovišu ljepote tog kraja) i drugih institucija koje u svojim programima imaju planiranu finansijsku podršku za slične aktivnosti. Lokalni privrednici podršku mogu iskazati novčano ili u proizvodima.

Preporuka Saradnja s gradskim tržnicama

Nakon što se odlučite za model registracije koji najbolje odgovara vašim kapacitetima (zadruga, obrt) potrebno je osigurati plasman proizvoda. Pošto u Vitezu već postoji Gradska tržnica koja je u Razvojnoj strategiji Općine za period 2016. – 2020. bila jedan od strateških projekata, a za operativni cilj je navedeno stvaranje pretpostavki za organiziranu

poljoprivrednu proizvodnju u specifičnim granama poljoprivrede, dok su ciljna skupina poljoprivredni proizvođači, trgovci poljoprivrednim proizvodima i građani. Ovo je dobra polazna osnova za zagovaračku aktivnost da se u saradnji s Općinom i Gradskom Tržnicom nađe model – jedan štand ili jedan dan koji bi bio rezervisan za prodaju proizvoda vašeg kraja.

Malo drugačiji primjer dobre prakse nalazimo u Sarajevskom naselju Dobrinja, općina Novi grad Sarajevo, u kojoj je otvorena Bosanska tržnica - jedinstven privredni projekt koji je obuhvatio domaću proizvodnju, zaposlenje i iskorištavanje napuštenog prostora nekadašnjeg skloništa. Povratničke zadruge i firme iz Srebrenice, Višegrada, Stoca, Modriče, Zvornika, Žepe i Rogatice, kao i dvije sarajevske firme plasiraju svoje proizvode. Otvoreno je 15 radnih mjesta, uglavnom su zaposlene osobe s Biroa za zapošljavanje. Za ovaj projekt vezano je čak 40.000 ljudi koji će imati koristi od ove tržnice. Sigurno da vrijedi istražiti da li postoji još slično koncipiranih tržnica s čijom bi upravom mogli pregovarati da i vaši proizvodi budu zastupljeni.

Dolina Neretvice

U narednim redovima možete pročitati analizu strateških dokumenata Općine Konjic i Hercegovačko-Neretvanskog kantona ali iz perspektive mještana ovog kraja koji su na fokus grupi održanoj 13.11.2021. godine dali svoje viđenje razvoja doline rijeke Neretvice. Ovaj dokument predstavlja tek polaznu osnovu za daljnje analize. U prvi plan je stavljeno ono što zajednica želi s obzirom da su strateški dokumenti rađeni tipičnim pristupom odozgo prema dolje, a bez istinskog uključenja javnosti u njihovo kreiranje, naročito mještana na koje će odluke i politike imati najviše uticaja.

U prilog tome upravo ide podatak da je na Neretvici planirana gradnja čak 15 malih hidrocentrala (MHE) što bi u potpunosti uništilo rijeku koja predstavlja jedno od najvrjednijih prirodnih bogatstva zajednice. Uticaj na društvo bi bio nemjerljiv s obzirom da za njih ovo nije tek resurs koji ima određenu tržišnu cijenu što su uporno pokazivali akcijama, od kojih izdvajamo onu naziva „15 kupališta umjesto 15 hidroelektrana“ kojom su objasnili da je drugačiji razvoj moguć i poslali jasnu poruku u kom pravcu žele ići, a to je popularizacija turističkih potencijala ovoga kraja. Međutim, pošto razvoj ove grane privreda zahtijeva postojanje određene infrastrukture, a poželjno je multisektorski pristupiti razvoju ponude, pokušali smo identifikovati potencijalne razvojne pravce koji su u skladu sa željama mještana ali imaju i određeno uporište u strateškim općinskim i kantonalnim dokumentima.

Presjek stanja

Mjesna uprava na teritoriji općine se ostvaruje putem mjesnih zajednica i teritorijalno određenih dijelova mjesnih zajednica – mjesnih područja. U fokusu istraživanja je teritorijalni obuhvat dvije mjesne zajednice (MZ) te se radi o prostranom području s obzirom da MZ Neretvica čine podružnice: Buturović Polje, Kostajnica, Trusina, Seonica, Višnjevica, Raotići, Gorani, Studenčica, Oteležani, Blučići, Čelina, Kruščica, Džanići, Redžići, Bukovlje, Parsovići, Preslop, Nevizdraci, Treboje, a MZ Jasenik podružnice Jasenik i Bare. **Radi se o području od okvirno 300 km² s ukupno 58 naselja od kojih je naseljeno 56, u kojima živi prema zvaničnim informacijama oko 3500 stanovnika, od toga u MZ Neretvica 3274, a u MZ Jasenik 254 osobe.** Mještani smatraju da je još manje stanovnika u odnosu na zvanične podatke i da je trenutno na ovom području naseljeno oko 2500 stanovnika, a razlog tome je upravo veliki odljev rezidenata i negativan demografski trend. Penzioneri čini oko 50% stanovništva, a omladina je ta koja uglavnom napušta ove krajeve. Glavatičevo, Buturović Polje i Bradina su Prostornim planom općine Konjic 2013. – 2033. definisani kao sekundarni centri koji treba da osiguraju potrebe stanovnika jugoistočnog i sjeverozapadnog dijela općine što znači da treba raditi na poboljšanju društvene infrastrukture koja treba zadovoljiti potrebe mnogo šireg gravitacionog područja. Tercijarni centri su Jasenik, Solakova Kula, Parsovići, Seonica (Višnjevica), Ribići, Idbar, Repovci, Podorašac, Džepi, Grušca, Ljuta i Odžaci. **Razlog za uspostavljanje ovolikog broja tercijarnih centara je nizak stepen urbanizacije, pošto je prostor općine Konjic pretežno ruralan i zbog toga je planom kao prioritet definiran ruralni razvoj.** U ovim mjestima je potrebno razviti tehničku infrastrukturu, posebno saobraćajnu, pošto je to prvi preduslov za zaustavljanje migracija iz nekog područja. Navedeno je i da je nužno uspostaviti redovne linije javnog prijevoza na relaciji sekundarni centar –

tercijarni centar, te održavanje puteva tokom cijele godine, a posebno u zimskom periodu. Primjer dobre prakse ovakve organizacije nalazimo u organizaciji sistema naselja u brdsko – planinskim područjima Republike Slovenije, čije se iskustvo pokazalo naročito uspješnim. Na ovo se lijepo nadovezuje ideja mještana da u ovom kraju treba razvijati model **dobrog seoskog domaćinstva iz 60-tih** godina koje se temelji na održivom razvoju i samoodrživosti domaćinstava.

Ključni identificirani problemi:

- Privredna stagnacija i nedostatak ulaganja, što je posljedica nekoliko faktora, od loše putne infrastrukture za koju se veže komunikacijska izoliranost, ali i nedostatak aktivnije podrške općinskog nivoa vlasti u razvoju ove zajednice.
- Mjesnim zajednicama je oduzet pravni subjektivitet s obzirom da ne posjeduju pečat, nisu samostalni u svom radu, nedostaje kontinuirana podrška Općine, zanemareni su i u participativnim procesima, što pokazuju strateški dokumenti koji ne predstavljaju dobro stvarni interes stanovništva ovog kraja. Na taj način dolazi do izolacije velikog broja stanovnika u procesu donošenja odluka, s obzirom na to da je Neretvica najmnogoljudnija MZ na području općine Konjic.
- Od Elektroprivrede BiH (EP) godišnje Općina Konjic primi 5 miliona KM, a između 32 – 40% akumulacije - jezera se nalazi na teritoriju naselja Buturović Polje te je potrebno pokrenuti aktivnosti kako bi dio naknade bio usmjeren na realizaciju projekata u ovoj zajednici³³.
- Nedostaje planski pristup pošumljavanju
- Što se tiče općih potreba naselja mještani su za prioritete izdvojili razvoj putne komunikacije, kao i razvoj smještajnih kapaciteta, društvene infrastrukture s naglaskom na vodosnabdijevanje, ambulantu, rasvjetu i igrališta.
- Najveća prepreka razvoju turizma u dolini Neretvice je projekat izgradnje 15 MHE i generalna nebriga Općine za razvoj turizma, ali i za ovaj kraj.
- Veliki problem je uočen s poribljavanjem koje ne daje odgovarajuće rezultate te je predloženo da se sa ovom praksom prestane na jedno dvije godine kako bi se utvrdilo stvarno stanje s ribljim fondom, jer postoji bojazan da su autohtone vrste riba ugrožene. Ribarsko udruženja iz Konjica gazduje tim teritorijem, te postoji prostor da se unaprijedi saradnja i komunikacija s udruženjem.
- Problem predstavlja i plasiranje domaćih proizvoda te je glavno pitanje kako osigurati direktnu prodaju proizvoda, a ključan je nedostatak mehanizacije i to je jedan od faktora zašto nisu konkurentni na tržištu. Smatraju da je teško oživjeti poljoprivredu, tu problem predstavljaju usitnjene parcele na koje je teško uvesti mehanizaciju, stočarstvo nije popularno te smatraju da je kraj najpovoljniji za razvoj voćarstva. Postoji nekoliko sakupljača ljekovitog bilja, ali ima i onih koji dolaze iz drugih mjesta. Prihodi od prikupljanja borovnice i brusnice iznose skoro pola miliona KM.
- Problem predstavljaju montažne i zemljane ćumurane, ima ih preko 100 od tog je 50-tak aktivnih, ali ovom problemu treba pristupiti s posebnom pažnjom s obzirom da se radi o

³³ Zakonom o izdvajanju i usmjeravanju dijela prihoda preduzeća ostvarenog korištenjem hidroakumulacionih objekata općina Konjic dobiva naknadu od JP EP BIH koja se kreće oko 5.000.000,00 KM.

socijalno ranjivim kategorijama društva pošto ljudi koji to rade nemaju drugog izbora i zaposlenja.

S obzirom da pregledani strateški dokumenti ne odražavaju stvarne potrebe stanovništva, na osnovu informacija sa fokus grupe i iz anketnih upitnika identificirali smo slijedeće prioritete i stavove zajednice te ključna obilježja kraja doline Neretvice:

- Razvoj projekata za održivi opstanak.
- Povećanje broja kontejnera za odvoz smeća i osigurati njihovo redovno pražnjenje, što bi doprinijelo i rješavanju problema divljih deponija. Posebno raditi na edukaciji stanovništva o ovom problemu i podizanju svijesti.
- Posebno je važno izdvojiti ulaganje u putnu infrastrukturu preko Zec planine ka Srednjobosanskom kantonu što bi približilo ovaj kraj centralnim dijelovima BiH, a samim tim bi mogli privući i veći broj posjetilaca. Nužno je napraviti i odgovarajući parking prostor za posjetitelje.
- Razvoj turizma i poljoprivrede – naći dodirnu tačku između dva sektora i razvijati projekte putem kojih bi se omogućilo mještanima da plasiraju svoje proizvode.
- Razviti turističku ponudu na osnovu postojećih potencijala.
- Što se tiče turističke ponude naveden je razvoj lovnog turizma, raftinga, kanoning (*Canyoning*), organizacija turističkih tura (uz Neretvu), uređenje obala, uređenje biciklističkih staza, staze za trail tj. generalno razvijati rekreativni turizam.
- Razvoj turizma treba biti temeljen na seoskom i održivom turizmu koji bi pratio razvoj projekata poput eko sela, restorana, planinarskog doma, posebnih zona za rekreaciju i sportske aktivnosti (rafting, kajakarenje, pecanje i sl.) ali i stvaranje jednog istraživačkog centra za biodiverzitet koji može privući posebnu kategoriju posjetitelja.
- Donji dio rijeke Neretvice je pogodan za razvoj sadržaja za odmor i rekreativni turizam, a gornji tok i izvor koji se nalazi u sklopu Zec planine za planinarenje, pješaćenje i sl.
- Sveobuhvatni razvoj turizma i doline Neretvice treba biti naslonjen na poljoprivredu, mada postoji opravdana kritika da se radi o zahtjevnom poslu za koji je nužna podrška vlasti (navedeni problem mehanizacije, usitnjenosti parcela i plasmata proizvoda), jer određen dio zajednice odbija da se posveti radu u ovoj oblasti s obzirom na veoma teške uslove rada i nesigurnosti tržišta.
- Potrebna je jača promocija turističkih potencijala, njihovo brendiranje ali i uvezivanje sa dijasporom.
- Zaštita kulturno-historijskog naslijeđa.
- Čistoća rijeke, pitka voda i očuvana priroda su izdvojene kao ključne karakteristike ovog kraja, potom da su ljudi dobri domaćini, gostoprimstvo te da postoji obilje vode za navodnjavanje što je bitno za razvoj poljoprivrede.
- Pored rijeke ne bi trebalo graditi bilo šta što će ugroziti biljni i životinjski svijet, niti odlagati otpad bilo kakve vrste, ispuštati otpadne vode, niti pregrađivati vodotok rijeke.
- Izrazito negativan stav mještani su izrazili vezano za gradnju malih hidrocentrala ili velikih zagađivača.
- Potrebno je raditi na edukaciji stanovništva o značaju očuvanja rijeke Neretvice, s obzirom da su od problema navedeni bespravna sječa šuma i divlje deponije.

- Za posebno značajne lokalitete i atrakcije za razvoj turizma navedene su Zec Planina, Crna vrela, kupališta na Neretvici (Pasjak, Šljevčica, Buk, Lukšijski Most) i planina Bitovinja, Stijene Gradina.
- Što se tiče razvoja privrede prioritet je stavljen na razvoj turizma, lova, ribolova, poljoprivrede, domaćih proizvoda, zanata, stočarstva, ratarstva, pčelarstva i vinogradarstva.
- Nužno je educirati ljude o važnosti zaštite prirode, o mogućostima za razvoj turizma i uključivati ih u ove procese.

Pošto u strateškim dokumentima nije prepoznat javni interes doline Neretvice trebalo bi uraditi **seriju participativnih događaja na kojima bi se metodama prilagođenim mještanima dodatno mapirali resursi**, ali i nedostaci (u smislu infrastrukture, znanja i vještina) kako bi se uradila detaljna strategija razvoja ovog kraja, doslovno sjesti s mještanima i utvrditi šta im treba. Generalni problem je što u našoj zemlji strategije ostaju samo slovo na papiru, osim onih dijelova kojima mogu određene interesne grupe da ostvare profit, poput lobija za gradnju malih hidrocentrala, a zanemaruje se pravo stanje zajednice i njihovi stavovi, te se ne uvažavaju promjene na terenu, a razvojne projekcije se donose bez istinskog uključivanja lokalne zajednice.

Općina Konjic je Razvojnou strategijom potvrdila usmjerenje na korištenju postojećih potencijala za ruralni razvoj i poljoprivredu, s posebnim **akcentom na razvoju specifične turističke ponude i integraciju poljoprivredne proizvodnje i ruralnog razvoja u turizam**, te diversifikaciju djelatnosti na selu, naglašavajući bogatstvo prirodnih resursa kojima raspolaže, od obradivih površina, pašnjaka, i šuma koje omogućavaju da se na samoodrživ način razvijaju obiteljska farmerska gazdinstva u oblasti voćarstva, povrtlarstva, ovčarstva, govedarstva i sakupljanja šumskih plodova. Ovo se poklapa i sa interesima mještana, ali aktivnosti i ulaganja Općine u ovaj kraj ne prate navedeno strateško opredjeljenje.

Naglašeno je da će se s jednakom pažnjom odnositi i na urbani razvoj i na ruralni razvoj, te da žele potaći razvijanje planinarskog, izletničkog, avanturističkog i ruralnog turizma. Problem u odnosima s mjesnim stanovništvom stvara opredjeljenost za izgradnju malih hidrocentrala koje mogu uništiti upravo potencijalne razvojne šanse najmnogoljudnije MZ. Također, nisu precizirane aktivnosti i potencijalni projekti kojima bi se postigao razvoj ovog kraja, osim što se često spominje razvoj hidro-energetskih projekata. To nam je potvrđeno i u razgovoru sa mještanima, s obzirom da u ove dvije MZ nije bilo značajnih ulaganja, a 2021. godine nije realizovan niti jedan prioritetni projekat od 10 predloženih koje MZ upućuju na godišnjoj osnovi prilikom redovne procedure konsultacija u vez donošenja budžeta. Općina Konjic je najviše usmjerena na razvoj turističkih potencijala Boračkog jezera i bilo bi poželjno da iskustva ali i podršku prošire i na druge krajeve. Na taj način bi Općina prije svega ulaganjem u infrastrukturu olakšala poduzetnicima na cijeloj svojoj teritoriji poslovanje i kretanje stanovništva, potakla daljnji razvoj i u konačnici ostvarili dodatne prihode u općinskom budžetu.

Veliki dio teritorija Konjica je skroz ruralno, privredno zapušteno područje te ne postoje adekvatne privredne aktivnosti koje bi omogućile oživljavanje ovog prostora, iako postoje

ogromne prilike i potencijali za oživljavanje općinskog zaleđa, te omogućavanje povratka života u ruralne dijelove općine Konjic. **Općina pruža novčanu podršku manifestacijama poput Dani poljoprivrede Buturović polje, a za 6 godina općinska sredstva su uložena u rekonstrukcija osnovnih škola i puteva MZ Neretvica u iznosu od 701.731,34 KM. Ulaganja bi trebalo bolje balansirati i ravnomjerno razvijati i zaleđe s obzirom da su u urbanoj sredini realizovani značajni projekti poput obnove Starog mosta u koju je uloženo cca 3.000.000,00 KM, ili uređenje terena za Drecelj - industrijsku i stambenu zonu gdje je uloženo cca 688.177,19 KM.**

Općina Konjic po svom je hidro potencijalu najbogatija općina u BiH sa 145 km riječnog toka i 14 km² jezerskih površina. Glavni dio vodnog režima čini rijeka Neretva, sa preko 50 km, u koju se ulijevaju brojne pritoke. Veće pritoke Neretve u ovom području su : Račica, Rakitnica, Ljuta, Trešanica, Kraljuštica i Neretvica sa desne strane, te Bijela, Šištica (koja ističe iz Boračkog jezera) i Baštica (Idbar) sa lijeve strane. Ovo bogatstvo prije svega žele upotrijebiti za hidro-energetske svrhe.

Za mHE je navedeno da uticaji koje ovi energetske objekti vrše na okoliš sigurno nije zanemariv i da **je alternativa da ih ne grade**, te možemo potvrditi da se stanovništvo slaže sa ovom tvrdnjom. Nekoliko puta je Općina naglasila da su projekti gradnje mHE na njihovom teritoriju od značaja za FBiH i da je Prostornim planom FBiH potvrđena gradnja 15 mHE na slivu rijeke Neretvice međutim tada u obzir nisu uzeta nova opredjeljenja vezana za gradnju malih hidrocentrala, jer je Parlament Federacije BiH usvojio Deklaraciju o zaštiti rijeka te je izglasao zaključak o potpunoj zabrani gradnje malih hidroelektrana (MHE) na području Federacije, a čeka se i zakonska potvrda ovog određenja.

U prostornom planu Općine Konjic je navedeno da studijska dokumentacija koja analizira uticaj hidroelektrana na okoliš u općini Konjic nije bila izrađena u periodu donošenja tog važnog planskog dokumenta i da će biti naknadno urađena kroz planske dokumente. Tako je u temeljnom razvojnom planskom dokumentu elegantno zaobiđen jedan od najvažnijih koraka u planiranju objekata koji mogu imati značajan uticaj na okoliš i zajednicu, naročito ako računamo njihov kumulativni uticaj, navođenjem da su to objekti od značaja za Federaciju BiH, te da će taj aspekt biti obrađen kroz potrebnu plansku i studijsku dokumentaciju. Bitno je naglasiti da je ovaj strateški dokument izrađen 2013. godine, a na njegovo se usvajanje čekalo 5 godine što znači da je **došlo do određenih promjena na terenu što se moglo odraziti na ulazne podatke korištene za izradu Plana**. S obzirom na promjenu društvene i političke klime vezane za gradnju mHE Općina bi energiju mogla preusmjeriti na strateški interes FBiH i izgradnju Vjetro elektrane Ivan Sedlo snage 20-30 MW, jer izgradnjom svih 44 planiranih MHE dobilo bi se 56,167 MW (Aneks 6.).

Što se **tiče pozitivnih primjera razvoja izdvojena je proizvodnja kestena**, u mjestu Klis godišnje se proizvede 300 tona, postoje otkupne stanice i sve se uspješno plasira na tržište. Od općinskih projekata naveden je pozitivan primjer pokrivanja repromaterijala za sjetvu gdje je općina pokrivala do 50% troškova za sjemena, ali je naznačeno da treba napraviti bolji sistem kontrole dodjele sredstava kako bi se izbjegle manipulacije.

U drvnoj industriji bi se trebalo fokusirati na proizvodnju poluproizvoda jer bi na taj način dobili 15 – 20 novih radnih mjesta. **Treba dodatno razviti manifestacije na kojim bi se promovirali domaći proizvodi i bogatstvo doline Neretvice.** Postoji jedna privatna hladnjača koja otkupljuje kesten i ljekovito bilje ali taj segment nije dovoljno sistematski uređen.

Prije je na ovom području postojala zadruga. Na području općine Konjic postoji 6 zadruga, ali ni jedna nije vezana za područje doline Neretvice nego se prvenstveno radi o boračkim zadrugama. Nije problem formirati zadrugu ali za takav oblik udruživanja bi im trebao, za njih značajan, početni kapital te je naveden primjer otkupa šumske borovnice za koju bi trebalo u startu 20 – 30 000 KM kako bi mogli dalje razvijati ovaj posao. Postoji nekoliko stotina registrovanih poljoprivrednih gazdinstva i 2-3% obrta. Među aktivnijim udruženjima su NVO Sin (za zaštitu historijskih spomenika i kulturnog nasljeđa), NVO Pusti me da tečem, Udruženje poljoprivrednika, Lovačko društvo Neretvica čiji se teritorij poklapa sa obuhvatom MZ te upravljaju sa 13 lovačkih kućica i Lovačkim domom. Od manifestacija izdvajamo Sajam poljoprivrede, Večer bečara i gange i Kestenijadu.

U Lokalnom akcionom planu zapošljavanja općine Konjic 2016. – 2018. navedeno je da je najveći broj nezaposlenih prema područjima rada (ako ne računamo lica bez zanimanja) evidentiran u trgovini, ekonomiji, pravu i administraciji dok u oblasti privrede najveći značaj za razvoj imaju industrija, turizam, građevinarstvo i poljoprivreda.

S obzirom da se određeni prijedlozi vezani za obogaćivanje turističke ponude tiču aktivacije mnogih područja i prirodnih prostranstava, treba ispitati da li postoje minirana područja i mapirati ih i jasno naznačiti, jer prema zvaničnim podacima na području Općine Konjic postoji 105 km² miniranog područja, a rizičnim se smatra 3,55 km² općine. Po pitanju zagađenosti minama posebno je ugrožen jugoistočni dio općine, do sela Ljute. Prema podacima BHMACA, sumnjiva površina iznosi čak 96,48 km², što je 7% od ukupne površine općine Konjic.

[Ključne informacije iz strateških dokumenata vezane za identifikovane probleme i prioritete zajednice doline Neretvice](#)

Klima

Područje općine Konjic pripada mediteranskoj regiji i regiji bosanskog visokog krša, a pod uticajem je izmijenjene jadranske klime i prepoznajemo tri klimatska pojasa: izmijenjene mediteranske, preplaninske mediteranske i planinske klime. Klimatske karakteristike su u sprezi sa geomorfološkim faktorima – raščlanjenim i raznovrsnim reljefom, pa se klimatske prilike na taj način usložnjavaju i stvaraju se mikroklima i prelazne klimatske zone. Prema lokalnom Ekološkom akcionom planu utvrđeno je da su mikroklimatski uslovi Općine vrlo izraženi što se manifestuje temperaturnim inverzijama, velikim razlikama u osunčanosti, različitu izloženost vjetrovima, neravnomjerno zadržavanje magle tokom dana. **Na mikroklimu je dodatno uticala i akumulacija Jablaničko jezero, a uticaj se odražava i na zdravlje autohtonih vrsta biljaka koje obolijevaju od bolesti kojima pogoduje visoka vlaga i magla.** U prilog ovome ide i tvrdnja da su razlike temperaturnih amplituda zraka za periode osmatranja 1961.-1990. godine od 60,5 °C u odnosu na period 1971. - 1980. godine od 54,9 °C je indikativan i upućuje na promjene klime nastale nakon izgradnje Hidroakumulacija na rijekama Neretvi i Rami.

Visoke temperature zraka, koje se u julu i avgustu mogu kretati u rasponu 34 – 39°C, te trajati duži vremenski period, mogu ugroziti poljoprivredna dobra, uzrokovati otežano vodosnabdijevanje, ugrožavanje flore i faune te pojavu šumskih požara, a suše dodatno utiču i na vodene akumulacije, izvorišta, te uzrokuju velike probleme u ruralnim područjima, gdje se stanovništvo snabdijeva putem lokalnih vodovoda ili bunara. Ovdje je **bitno naglasiti da je voda kao resurs veoma osjetljiva na efekte klimatskih promjena** koje značajno utiču na njenu dostupnost i kvalitetu što je dodatni argument protiv uništavanja elementarnog resursa za održanje svog života projektima poput gradnje mHE.

Korištenje voda

Kada je u pitanju ukupni bilans raspoloživih količina vode za područje Općine, na osnovu godišnjih prinosa obnovljivih vodnih resursa, godišnjeg riječnog protoka i godišnjeg crpljenja vode, također se može zaključiti kako je općina Konjic veoma bogata vodom, gdje godišnji obnovljivi resursi iznose 11 352 960 m³. Treba napomenuti kako u ovaj vodni bilans nisu uključene pritoke rijeke Neretve nizvodno od VS Konjic (Trešanica, Kraljušnica, Neretvica i Idbar) **zbog nedostatka podataka**, ali se procjenjuje da one povećavaju odtok Neretve u druge općine nizvodno, za oko 220 milijuna m³ vode godišnje. Ubroji li se i to u bilans, ukupni odtok sa prostora općine Konjic iznosi oko 2.112.912.000 m³ vode godišnje. **Čitanjem različitih službenih politika Općine Konjic dolazimo do zaključka da je korištenje vodnih resursa, osim za primarnu opskrbu stanovništva i industrije sanitarnom vodom, prvenstveno planirano u svrhu proizvodnje energije.** Međutim, sam Prostorni plan općine Konjic preporučuje korištenje izvora obnovljive energije, ali ponajprije sunčeve energije i energije vjetra, s naglaskom da proizvodni energetski objekat ne smiju narušavati ambijentalne vrijednosti naselja i okoliša - ostalo je samo deklarativno na papiru. Jablaničko jezero je vještačka hidroakumulacija, sa površinom od 14 m² i dubinom do 70 m te se u njega ulijevaju rijeke: Idbaštica, Kraljuštica, Neretvica i Trešanica. Dužina toka Neretvice iznosi 16.500 m. **Značajan je potencijal rijeka i jezera ovoga područja za bavljenje turizmom, odnosno rekreacijom na vodi**, a može se izdvojiti uzgoj riba kao jedna od grana djelatnosti koja je razvijena.

Vodosnabdijevanje

Vodovod Buturović Polje pušten je u funkciju 1982. godine, a voda se osigurava iz 3 kaptaze: Krupić, Cikuša i Skok. Zahvaćena voda na vodozahvatu Krupić u količini od 15 l/s vode se gravitacijom do rezervoara Buturović Polje kapaciteta 300 m³, odakle se snabdijeva istoimeno naselje. Kaptaze Cikuša i Skok čine jedan sistem. Zajedničkim magistralnim vodom vode se do tri rezervoara, Trusina (zapremina 100 m³), Seonica (zapremina 100 m³) i Gorica (zapremina 2x50 m³) koji opslužuju različite zone. Ukupna dužina cjevovoda je 9.400 m, a vodovod snabdijeva 1960 stanovnika. Vodovod Buturović polje i Seonica ima 273 priključka i mrežu dužine 23.500 m. Ostatak kraja ovisi o lokalnim vodovodima i nema uređen sistem vodosnabdijevanja (Aneks 8.).

Sistemi odvođenja otpadnih voda

U gradu Konjicu oko 75% stanovnika priključeno je na kanalizacijski sistem grada, dok su ostali stanovnici problem otpadnih voda riješili izgradnjom septičkih jama i to su većinom obodna naselja grada. Naselja Čelebići, Lisičići, Buturović polje, Glavatičevo kao i Boračko

jezero nemaju izgrađen kanalizacijski sistem, a otpadne vode ugrožavaju recipijente, tj. Jablaničko i Boračko jezero.

Šume

Površina šumskog zemljišta na području općine Konjic iznosi 50.901 ha te su uglavnom u privatnom sektoru i ono što je ostalo u društvenom sektoru je tokom rata posječeno tako da se vrši prirodno podmlađivanje uz nekontrolirani rast i gustina rasta. Općina Konjic je opredijeljena da zaštitu šuma treba provoditi nad svim skupinama, kao o vrijednoj prirodnoj baštini, neovisno o značenju u privrednom smislu. **Na prostorima šumskih površina mogu se graditi građevine u funkciji zaštite i korištenja ovih prostora (šumarska kuća, lovačka kuća, istraživačke stanice)** što može biti jedna od aktivnosti u razvojnoj perspektivi doline Neretvice.³⁴

Za sva pošumljavanja su planirane autohtone vrste šumskog drveća kao osnovne, a voćkarice i alohtone vrste šumskog drveća kao primjese. Za pošumljavanje i podsijavanje će se koristiti certificiran sadni i sjemeni materijal domaće proizvodnje, povremena radna snaga i priručni alati. Na ovom području postoji jedan rasadnik za proizvodnju sadnog materijala i to Rasadnik "Boračko jezero" sa površinom od 21.000 m² u kojem se proizvode sadnice raznih vrsta drveća. **U dolini Neretvice je također razvijena praksa sadnje mladica kestena sijanca, te su na oglednim primjerima dobili izvrsne rezultate i njime žele obnoviti šume gdje je bilo bolesti kestenove kore ili gdje su bili požari kako bi obnovili šumski fond, a ovu aktivnost bi trebala biti podržana od Općine s obzirom da je u skladu sa njihovim strateškim opredjeljenjem.**

Ljekovito bilje, gljivarenje i pčelarstvo

Uvijek je naglasak i prvenstvo zaštite prirode ispred svih ostalih djelatnosti, ali se mogu uspostaviti sistemi „pametnog gospodarenja“, koji će biti glavna ili sporedna djelatnost lokalnog stanovništva, koje na taj način može ostvariti zaradu. Samo prikupljanje proizvoda, kao i kod svih drugih djelatnosti poljoprivrede, nema svoju pravu svrhu ako ne postoje sistemi plasmana i otkupa proizvoda. **Prema Planu Općine u tercijarnim centrima se mogu smještati male otkupne stanice ili zadruge, koje će koristiti zainteresovanom lokalnom stanovništvu i u pogledu prikupljanja i plasmana, ali i pomoći i savjeta za ovu vrstu djelatnosti.** Također, u ovim centrima, ovakva djelatnost može biti pokretač razvoja ruralnog turizma ili gastronomskog turizma, gdje će posjetioци dolaziti ponukani mogućnošću kušanja ili kupovine zdravih proizvoda od lokalnog stanovništva. Pčelarenje ima dugu tradiciju u Konjicu, a u planskom periodu se ono treba zaštititi kao brend u ovoj općini.

Poljoprivreda, voćarstvo i stočarstvo

Što se tiče poljoprivrede i klimatskih uslova prema rejonizaciji Općina spada u III (planinski) rejon, po temperaturama zraka, a dio teritorije u dolini rijeke Neretve uz Jablaničko jezero, ima povoljnije toplotne uslove nego II (brdski) poljoprivredni rejon. Zbog ove klimatske specifičnosti, Konjic i prisojni brdski i planinski obronci između 270-500 m, a negdje i do 750 m n.v. izdvojeni su kao posebna mikroklimatska enklava na prelazu iz brdsko-planinskog u

³⁴ Odluka o provođenju prostornog plana općine konjic 2013. – 2033.

mediteranski rejon i svrstani su u zonu (područje) submediteranske klime. Iznad ovih nadmorskih visina vlada umjereno kontinentalna klima sve do 1000 m n.v., a iznad 1000 m planinska klima. I sami mještani kažu da sve dobro uspijeva i da **pored uzgajanja tradicionalnih kultura poput paradajza i luka, koji su ključni proizvodi, i ostali dobro uspijevaju** – tako da je ovo prednost ako bi se htjelo krenuti sa uzgojem određenih vrsta koje su traženije na tržištu. Što se tiče poljoprivrednog zemljišta radi racionalnog korištenja i stimuliranja procesa ukрупnjavanja poljoprivrednog zemljišta u Hercegovačko-neretvanskom kantonu, može se vršiti zamjena poljoprivrednog zemljišta u državnom vlasništvu za poljoprivredno zemljište u privatnom vlasništvu, odnosno zamjena poljoprivrednog zemljišta u privatnom vlasništvu za poljoprivredno zemljište u državnom vlasništvu, ali isključivo u svrhu bavljenja primarnom poljoprivrednom proizvodnjom. Prema podacima Općinske službe za privredu, financije i društvene djelatnosti od ukupnih raspoloživih površina 5158 ha obrađuje se 19,50 % što ukazuje na mali interes poljoprivrednih proizvođača da se bave poljoprivrednom proizvodnjom kao osnovnom djelatnošću. Ovako mali procent korištenja poljoprivrednog zemljišta može se opravdati nelojalnom konkurencijom, nedovoljnim i neredovnim federalnim poticajima i uvoznom politikom države. Strategijom razvitka poljoprivrede u ruralnim područjima HNK–a, ističe se potreba za uzgojem povrća u kontroliranim uslovima staklenika ili plastenika, čime se osigurava proizvodnja tokom cijele godine.

U sektoru voćarstva, sa raspoloživim sortimentom voća za ovo područje, primjetan je pad proizvodnje. Mogućnosti za proizvodnju kvalitetnih sorti voća, a u odnosu na pedološke i klimatske uslove, nisu adekvatno iskorištene. **Uglavnom se uzgaja šljiva, jabuka, kruška, orah i kesten. Prostornim planom Općine je prepoznato da treba podsticati uzgoj autohtone sorte šljive, potom jabuke i oraha, koji su nekada bili vrlo rasprostranjeni na području općine Konjic, što je zapravo u skladu i sa mišljenjem mještana iznesenim na fokus grupi.** Uzgoj ovih vrsta treba brendirati i razvijati daljnju obradu, gdje se voćke trebaju unutar općine dalje prerađivati, što podrazumijeva otvaranje pogona za obradu i preradu. Iz dokumenta *Podrška unaprijeđenu poljoprivredne proizvodnje u periodu 2019. – 2021.* strateško opredjeljenje je bilo da se investira sredstva za izgradnju hladnjače za skladištenje jagodičastog voća u iznosu od 320 000 KM.

Mljekarstvo nije razvijeno zbog skupe stočne hrane, nesigurnog plasmana mlijeka kao i niskom novčanom podrškom koja je također i neredovna. Osim kravljeg mlijeka, manje količine mlijeka proizvode se od ovaca i koza. Ove vrste mlijeka se prodaju na pijacama ili se vrši manja prerada. Ova je općina bogata pašnjacima i kvalitetnim vodama na planinskim masivima, što je ključno za razvoj stočarstva ali nedostaje uređen sistem podsticaja i otkupa sirovina. Perspektiva je prepoznata u uzgajanju ovaca i koza s obzirom na topografski povoljne preduslove, ali je neophodno obezbijediti poticaje za lokalno stanovništvo i edukaciju. Navedeno je i oživljavanje nekadašnje tradicije uzgoja konja, kroz osnivanje konjičkih klubova ali i obnova fonda divljih konja u budućim zaštićenim područjima. Paralelno bi se mogla razvijati ponuda sportsko – rekreativnog, terapijskog jahanja, razvoj turizma (fotosafari) i sl. aktivnosti.

Ribogojstvo

Čista voda, autohtone vrste i tradicija ribogojstva u Konjicu su jedna od glavnih potencijalnih grana razvoja. Pored toga što već postoje manji ribnjaci, ali i intencija za otvaranjem novih, što treba biti podržano, ali i popraćeno odgovarajućom studijskom i projektnom dokumentacijom, sa naglaskom na zaštitu okoliša, ribogojstvo ne može biti kvalitetno i u svom punom kapacitetu razvijeno, ako ne postoje sistemi prerade i obrade ribe i ribljih proizvoda.

Turizam

Razvojnom strategijom za planski period 2018. – 2027. je naglašeno opredjeljenje Općine da se u budućnosti potrebno okrenuti ka zadržavanju turista na području ove općine. Od preduslova ponude su navedeni, između ostalog, lovište LU “Neretvica“, mogućnosti za razvoj sportskog ribolova na Boračkom i Jablaničkom jezeru, kao i na rijeci Neretvi i njenim pritokama. Najperspektivnija turistička destinacija na Jablaničkom jezeru je Buturović polje, udaljeno 7 km od Ostrošca, za koje je općina Konjic izradila idejni regulacioni plan kojim su predviđena značajna ulaganja u infrastrukturu međutim do sad nisu pokrenute značajnije aktivnosti na realizaciji predviđenih projekata.

Sport

Općina Konjic je u cilju omasovljenja bavljenja sportom opredijeljena za gradnju igrališta za djecu, te je u svakoj MZ predvidjela postavljanje asfaltne površine i igrališta za košarku, rukomet i nogomet kako bi u toku osnovnog školovanja uključivali djecu u sportske programe i kroz redovno bavljenje tjelesnom vježbom i sportskim aktivnostima uticali na stvaranje navika zdravog načina življenja.

Okoliš

Lokalni ekološki akcioni plan (LEAP) 2015. - 2020. navodi da se osnovni okolišni problemi manifestiraju, između ostalog, u sljedećim oblastima:

- Nezaštićeni vodni resursi i onečišćenja
- Devastacija i kontaminacija tla, erozija i klizišta
- Velike količine nezbrinutog komunalnog i industrijskog otpada, te posebnih vrsta otpada (toksičnog otpada)
- Pravilno korištenje šumskih ekosistema i urbanog zelenila,
- Utjecaj privrednih i industrijskih aktivnosti na okoliš

Navodi se i načelo održivog razvoja koje možemo promatrati kroz 3 glavna međusobno povezana aspekta: okolišni, ekonomski i socijalni. Okolišni aspekt podrazumijeva upravljanje prirodnim resursima i zaštitu okoliša; ekonomski se odnosi na razvoj, rast i uspjeh; socijalni na smanjenje siromaštva i postizanje jednakosti među ljudima. Ekonomski ciljevi poput produktivnost i konkurentnost, moraju biti prilagođeni ekološkim ciljevima kao što su integritet ekosistema, biološka raznolikost i sl. bez obzira što se često nalaze u koliziji. Što se tiče socijalnih zahtjeva za humanizaciju rada, zajedničko upravljanje, kulturni identitet, socijalnu pokretljivost i društveno staranje oni su u stalnoj međusobno isprepletenoj interakciji. **Ne postoji opšte pravilo kako se uspostavlja relacija među ovim komponentama razvoja, nego svaka sredina treba da iznađe svoje vidove održivog razvoja**, zavisno od socijalnog stanja, ekonomske snage, nivoa društva, uslova i zahtjeva koje postavlja priroda.

Odvoz smeća i upravljanje otpadom

U najvećem dijelu općine Konjic otpad se prikuplja u kontejnere 1,1 m³, a odvoz otpada se iz prigradskih i padinskih dijelova grada i udaljenijih naselja vrši po planu – jedanput, eventualno dva puta sedmično, zavisno od potrebe. Zbog udaljenosti, nepristupačnosti i neposjedovanja odgovarajuće opreme, JKP Standard ne vrši odvoz smeća iz jednog dijela općine, među kojima su MZ Jasenik i dio MZ Neretvica. Postoji 10-tak divljih deponija i primijetili su pozitivan trend boljeg odlaganja smeća kada se kontejneri češće prazne i postavljaju na odgovarajuća mjesta. U sastavu otpada, najveći udio zauzima bio-otpada od hrane i vrtova (43%), potom karton sa 15%, ostali otpad (prašina, kamenčići, pepeo itd.) sa 11% i plastika sa 8%. Navedeni procenti reciklažnih sirovina jasan su pokazatelj mogućnosti potencijala odvojenog prikupljanja organskog otpada u svrhu kompostiranja te reciklabilnih sirovina (papir/karton, plastika, metal i staklo) u svrhu reciklaže, čime se značajno mogu smanjiti količine otpada za finalno odlaganje.

Javna rasvjeta

Prema podacima iz razvojne strategije stepen pokrivenosti javnom rasvjetom općine Konjic u baznoj 2014. godini iznosi 85% urbanog dijela i 0% ruralnog dijela što pokazuje vrlo slabo razvijenu mrežu javne rasvjete, mada je nakon ove godine rađeno na projektima unaprjeđenja pokrivenosti LED rasvjetom. Razlog slabe pokrivenosti, odnosno nepokrivenosti ruralnih naselja je prije svega velika površina općine, velike udaljenosti naseljenih mjesta i male gustine naseljenosti.

Istraživanja

Kako je Konjic, pa i ovo područje od davnina bilo na putu od Mediterana prema kontinentu, pohodili su ga mnogi znameniti putnici. Među njima bili su i razni botaničari i prirodoslovci - zaljubljenici u carstvo biljaka. **To je uticalo da je ovaj prostor još odavno, a naročito u vrijeme austrougarske vladavine, bio često posjećivan, te intenzivno istraživano. Sa ovoga terena skupljeni su primjerci rijetkih i endemičnih biljaka čiji se primjerci danas nalaze u najpoznatijim evropskim herbarijima.** Na ovom prostoru, nisu samo pojedine biljne vrste endemične. Takva je i vegetacija. Čine je prekrasne šume crnog bora Pinus nigra J.F.Arnold subsp. austriaca sa medonosnom crnjušom Erica carnea. Nužno je raditi na dodatnim istraživanjima biodiverziteta doline Neretvice, u samom rijeci je potvrđeno prisustvo endemske vrste raka čije stanište ne smije biti narušeno.

Kulturno-istorijsko naslijeđe

Općina Konjic ima **izuzetno bogato kulturno naslijeđe** poput nekropola stećaka i utvrđenja, srednjovjekovnih gradova i sakralnih objekata. O historijskim zbivanjima, narodnom životu i običajima, o značajnim događajima, ljudima i legendama svjedoče i pričaju oko 3.500 stećaka na 150 registriranih nekropola. Komisija za zaštitu nacionalnih spomenika proglasila je ukupno 50 nacionalnih spomenika dok se dva nalaze na Privremenoj listi i ovo naslijeđe predstavlja značajan resurs za razvoj turističke ponude ovog kraja.

Obnovljivi izvori energije i problem malih hidrocentrala

Akcioni plan održivog upravljanja energijom i prilagođavanja klimatskim promjenama (SECAP) Općine Konjic za period do 2030. godine navodi lokaciju Ivan Sedlo (20-30 MW), sa dobrim potencijalom za korištenje energije vjetra za proizvodnju električne energije. Na

području Općine Konjic, prema Strateškom planu i programu razvoja energetskog sektora FBiH, u prosjeku godišnje ima 2.352,5 sati sunčanih te bi za korištenje ovog resursa trebalo izgraditi foto naponske elektrane koje bi bile isplative. U prilog razvoju ovog segmenta obnovljivih izvora svakako ide i trend opadanja investicionih troškova izgradnje.

Trenutno je opredijeljenost Općine na iskorištavanju hidro potencijala gradnjom mini hidroelektrana, prije svega na slivu Neretvice sa pritokama, slivu Ljute sa pritokama, Kraljušćici, Bijela, Trešanica, Seončica, Baščica, Lađanica i još velikom broju malih pritoka i potoka sa određenim hidroenergetskim potencijalima koji se, kako je navedeno, mogu iskoristiti u svrhu proizvodnje električne energije za vlastite potrebe lokalnog stanovništva. Ovo bi se moglo riješiti na način da se lokalno stanovništvo podrži da koristi druge izvore obnovljive energije, poput solarne energije.

Rude

Na području općine eksploatiraju se pirofilit, kvarcit, te dolomit. Čest je problem ne saniranja „prostornih ožiljaka“ po završetku eksploatacije, iako je to zakonska obaveza. Rudu barit nalazimo na području Zec planine, te za područje sela Koto. Od rudarenja barita već je odustala jedna kompanija u Varešu, kako navode zbog toga što: „Tržište nema kapacitet za količine barita koje možemo da proizvedemo, a i cijena je takva na tržištu da je to neisplativo da se radi“³⁵.

Primjeri iz prakse – stanje u Bosni i Hercegovini, iskustva iz regiona i koje perspektive zaštita područja nudi za stanovništvo doline Neretvice

S obzirom na to da je pravnim analizom utvrđena realna mogućnost za proglašenje sliva rijeke Neretvice zaštićenim pejzažom kao kategorija Va zaštite, što se podudara sa nivoom zaštite koji je prethodno opisan na primjeru Kruščice i Pejzažnog park Kolpa, u ovom djelu ćemo se više osvrnuti na greške koje bi se trebale izbjeći i koji su ključni koraci pri izradi nacrtu politika s kojima će se regulirati upravljanje ovim potencijalnim zaštićenim područjem.

Turizam u BiH posljednjih godina bilježi značajan rast, u smislu dolazaka i noćenja turista. Tako je u 2019. godini broj dolazaka dosegao 1.641.000, što 25,6% više u odnosu na 2017. godinu, a broj noćenja iznosio je 3.371.000. Europski turisti činili su 65% svih dolazaka i 68% svih noćenja, dok su turisti iz Azije bili na drugom mjestu s 29% ukupnih međunarodnih dolazaka turista. Treba uzeti u obzir da je na ovaj trend negativno uticala pandemija virusa COVID-19, mada je zbog ove vanredne situacije dosta više domaćih turista uživalo u ljepotama BiH. Možemo zaključiti da se je primarno tržište za bh. turizam Europa, a da na kratko zadržavanje turista utiče nerazvijena ponuda, infrastruktura pa i mali procent zaštićenih područja u BiH (manje od 3% u odnosu na standarde i preporuku Evropske unije od 10%). U smislu održivog razvoja, BiH je tek u početnoj fazi i njegova načela u turizmu ovisiće o

³⁵ Izvor: <https://www.oslobodjenje.ba/dosjei/intervjui/adnan-teletovic-trziste-ceka-srebro-proizvedeno-u-varesu-u-narednih-12-mjeseci-ce-se-zaposliti-dodatnih-250-do-300-ljudi-701801>

kapacitetu zemlje da razvije nove i učinkovite održive politike, uključujući ekonomske politike (npr. eko-porezi, korisničke naknade, financijski poticaji), regulatorne politike (kvote i zoniranje) i institucionalne instrumente (npr. eko-oznake). **Zaključak je da razvoj jedinstvenih i autentičnih turističkih proizvoda i iskustava temeljenih na bogatstvu kulturnog i prirodnog naslijeđe je prilika za bh. turizam da poveća svoju konkurentnost na globalnom tržištu i prinese ekonomsku i društvenu korist lokalnom stanovništvu.**³⁶

Nacionalni parkovi Una i Kozara ostvaruju 15% od ukupnih godišnjih turističkih posjeta (150.000 turista) u BiH, a turizam u zaštićenim područjima općenito se promatra kao promicatelj razvoja drugih sektora kao što su tradicionalna poljoprivreda i proizvodnja hrane. U Nacionalnom parku Una i zaštićenom krajoliku Bijambare, mještani koji žive u tim zaštićenim područjima i oko njih prepoznali su važnost poslova kao i potencijala za razvoj lokalne ekonomije. Sve više pojedinaca, poduzeća i civilnih organizacija prepoznaje NP Una kao temelj za razvoj novih djelatnosti i poslovnih ideja. Svoje domaće proizvode, rukotvorine, suvenire nude unutar granica nacionalnog parka ili pored značajnih putnih dionica koje vode do njega. Oni koji imaju više kapaciteta, znanja, ideja i poticaja razvijaju smještajnu ponudu (iznajmljuju sobe i stanove) ili mjesta za kampiranje. Sam razvoj aktivnosti unutar zaštićenog područja povećava i broj ljudi koji posjećuju područje, dolazi do povećanja vidljivosti mjesta³⁷.

Analize pokazuju da vrijednost usluga ekosustava ekološke mreže Natura 2000 (koherentna europska ekološka mreža osnovana s ciljem održavanja i/ili regeneracije prirodnih staništa i vrsta) iznose od 200 do 300 milijardi eura godišnje, a procjenjuje se da ih posjeti od 1,2 do 2,2 milijarde turista, stvarajući ekonomske koristi u vrijednosti između 5 i 9 milijardi eura godišnje.³⁸

Za procjenu ekonomskog učinka turizma u zaštićenim područjima potrebno je procijeniti izravan i neizravni doprinos turizma gospodarskom rastu. Izravni doprinosi se ogledaju u potrošnji posjetitelja na usluge Parka (npr. ulaznice, smještaj, suveniri i sl.) dok su neizravni doprinosi oni koji nastaju korištenjem usluga drugih lokalnih proizvođača. Ne postoji jedinstven model za procjenu nego se prilagođavaju okolišnom i društvenom kontekstu za područje za koje se radi analiza. Ključno je da se planovima upravljanja zaštićenim područjima potaknu lokalne zajednice da podrže očuvanje prirode. Američki model nacionalnih parkova je primijenjen i u NP Plitvice. Prije nego se osvrnemo na ovaj regionalni primjer još kratko ćemo se zadržati u Americi. Velika depresija je 1933. g. ostavila oko 25% Amerikanaca bez posla, a kriza je u narednim godinama pojačana prirodnim katastrofama (suše, požari, erozija tla). Jedna od mjera je bilo ulaganje u javne radove, te je tako osnovan i Korpus za zaštitu javnih dobara (CCC). Iako su bili plaćeni samo 1\$ po danu, imali su besplatan smještaj, hranu te stručnu obuku što se odrazilo i na porast samopoštovanja. Tijekom devetogodišnjeg djelovanja CCC-a, zapošljavao je otprilike 5 posto američke muške radne snage (oko tri milijuna ljudi) i doveo je do stvaranja i širenja nacionalnog sustava državnih parkova radeći na akcijama poput

³⁶ Izvor: https://eu4business.ba/wp-content/uploads/2021/07/EU4B_Tourism-Analysis_ENG_short.pdf

³⁷ Izvor: https://natureforpeople.org/protected_areas/pa_bat_report_bih_en_web.pdf

³⁸ Hrelja, Edin. "Modeli održivog upravljanja zaštićenim prirodnim područjima Bosne i Hercegovine." Disertacija, Sveučilište u Zagrebu, Prirodoslovno-matematički fakultet, 2017. 34. <https://urn.nsk.hr/urn:nbn:hr:217:901078>

pošumljavanja ili čišćenja. Ovim se radovima pokušali ispraviti i godine lošeg upravljanja šumama koje su za posljedicu imale totalno krčenje šuma i degradaciju zemljišta. Ovim su radovima zapravo stvoreni preduslovi za današnje nacionalne parkove koji primaju više od 320 milijuna posjetitelja godišnje koji potroše oko 21 milijardu \$, za njih je vezano više od 340.500 radnih mjesta, a generiraju 41,7 milijardi \$ ekonomske proizvodnje.³⁹

Iz prethodnog primjera uviđamo da pametno kreirane politike mogu doprinijeti razvoju lokalne zajednice, ali i očuvanju okoliša. Zahvaljujući dugogodišnjem radu NP Plitvice možemo pratiti koje su politike bile ključne za njegov razvoj. Tako je do značajnog porast turističkog prometa došlo sredinom 1970-ih godina nakon rekonstrukcije mreže saobraćajnica, a samim tim je došlo do ubrzanog povećanja broja posjetitelja od cca 250.000 tranzitnih gostiju 1970. do danas više od milijun posjetitelja. Danas se negativni aspekt očituje u prevelikom broju posjetitelja, koji je daleko iznad kapaciteta prostora, čija koncentracija opterećuje prostor i okoliš, s odgovarajućim učincima na sve aspekte održivog razvoja zaštićenog područja. Turisti se kratko zadržavaju, zbog tranzitne pozicije Parka. Zaključak je da, iako je turizam snažan generator financijskih sredstava na području NP Plitvička jezera, on sam po sebi nije stabilizator sociokulturne održivosti, zbog pretpostavki da turizam ovog intenziteta sama po sebi nije dovoljna za postizanje demografske održivosti, a drugi mogući razlog može biti u nedovoljnoj uključenosti lokalnog stanovništva kao ključnih dionika u upravljanju područjem, koje je još uvijek prilično centralizirano, a ne pridaje dovoljno pažnje održivosti lokalnih zajednica.⁴⁰

S obzirom na to da se mještani Neretvice tek nalaze pred izborom na koji način zaštititi dolinu i rijeku i koji nivo zaštite primijeniti vjerujemo da regionalna ali i lokalna iskustva mogu biti značajna u procesu donošenja odluka. Izdvajamo i nekoliko faktora koji utiču na negativne promjene u zaštićenim područjima širom naše zemlje. Učićemo iz primjera NP Una. Najveći negativni uticaj na vegetacijski pokrov ima neselektivna sječa šumskih resursa, formiranje pašnjaka i poljoprivreda (kroz kultiviranje parcela i razvoja poljoprivrede na pretežno poljoprivrednim zemljištima na većim područjima). Problem predstavlja korištenje umjetnih gnojiva i agrokemijska sredstva (herbicidi i insekticidi), koji se procjeđuju u podzemlje. Prilikom gradnje objekata ne poštuju se definirane zone zaštite Planom upravljanja za Nacionalni park Una⁴¹. Vodeni tokovi i izvori nizvodno od naseljenih mjesta uglavnom su onečišćeni otpadom i fekalnim vodama od kućanstava, a dodatni problem je nekontrolirano i neprikladno odlaganje otpada. Planirana eksploatacija rudno-mineralnih resursa (ponajviše kamen i gips) predstavlja izrazit problem s obzirom na to da ova aktivnost podrazumijeva otvaranje površinskih i podzemnih kopova, dolazi do povećavanja buke (miniranjem i mehanizacijom), zagađivanje tla, vegetacije i vode (naftom i mazivima), zagađivanje zraka ispušnim plinovima motora (mehanizacije u pogonima) i povećavanjem količine lebdećih

³⁹ Cijeli paragraf je baziran na radu Banking on Protected Areas - Promoting sustainable protected area tourism to benefit local economies. 2021 International Bank for Reconstruction and Development / The World Bank.

⁴⁰ Cijeli paragraf je baziran na radu: Marković Vukadin, Izidora & Pejnović, Dane & Boranić-Žovoder, Snježana. (2013). Influence of tourism development on sustainability of local communities in natural protected areas, case study of Plitvice lakes National park. 10.13140/2.1.3470.6241.

https://www.researchgate.net/publication/270757448_Influence_of_tourism_development_on_sustainability_of_local_communities_in_natural_protected_areas_case_study_of_Plitvice_lakes_National_park

⁴¹ Plan upravljanja za Nacionalni park Una, 2011. godina: <http://nationalpark-una.ba/addDocuments/uploads/1468403097332966158.pdf>

čestica (prašine), što ima direktni i indirektni utjecaj na kvalitetu očuvanja i zaštite zaštićenog prirodnog područja.⁴²

Kako bi izbjegli navedene propuste u upravljanju ključno je da prilikom uspostave zaštićenog područja od samog početka, ali u svim narednim fazama, bude uključena javnost kako bi se izbjegle potencijalne nesuglasice između različitih aktera i interesa koje zastupaju. Izdvajamo primjer NP Plitvička jezera za koji se navodi da današnju uspješnost duguje upravo dugotrajnim planskim gospodarskim, ekonomskim i infrastrukturnim projektima. Važnu ulogu u nastanku i razvoju turizma na području Plitvičkih jezera imala je i lokalna zajednica, a komunalni projekti i infrastruktura su u većoj mjeri pratili razvoj turizma od proglašenja područja nacionalnog parka (na tom i okolnom, kontaktnom području).

Pozitivna iskustva razvijenijih država svijeta, izvaneuropskih, europskih i zemalja u okruženju, pokazuju da je održivi razvoj zaštićenih prirodnih područja moguće ostvariti dosljednom primjenom standarda Međunarodne unije za zaštitu prirode (IUCN)⁴³, odnosno načela održivog razvoja te integralnim razvojem u okviru nosivosti ekosustava i kombiniranim upravljanjem takvim područjima. Temelji na kombinaciji različitih tipova upravljanja od državnoga (čiji su nositelj nacionalna ili federalna ministarstva, odnosno agencije), preko angažiranja stanovništva i lokalne zajednice, do partnerskog upravljanja. Najrazvijeniji je državni model upravljanja koji doprinosi jakoj zakonskoj i financijskoj potpori održivom razvoju zaštićenih prirodnih područja.⁴⁴

⁴² Čitav paragraf je baziran na doktorskoj disertaciji: Hrelja, Edin. "Modeli održivog upravljanja zaštićenim prirodnim područjima Bosne i Hercegovine." Disertacija, Sveučilište u Zagrebu, Prirodoslovno-matematički fakultet, 2017. <https://urn.nsk.hr/urn:nbn:hr:217:901078>

⁴³ Osnovne informacije o IUCN standardima: <https://portals.iucn.org/library/sites/library/files/documents/2020-020-Sr.pdf>

⁴⁴ Hrelja, Edin. "Modeli održivog upravljanja zaštićenim prirodnim područjima Bosne i Hercegovine." Disertacija, Sveučilište u Zagrebu, Prirodoslovno-matematički fakultet, 2017. 237 – 238. <https://urn.nsk.hr/urn:nbn:hr:217:901078>

Preporuka Obogaćivanje turističke ponude

Kako bi privukli, ali i zadržali posjetioce potrebno je obogatiti ponudu ovog kraja. Za neke aktivnosti moguće je potraživati i budžetska sredstva općine Konjic, s obzirom da je uporište pronađeno u njihovim strateškim dokumentima, ili od drugih nivoa vlasti. Trebalo bi razmišljati o značajnijoj saradnji sa dijasporom, a s obzirom da su se pojedini članovi pokreta za spas Neretvice već okušali u pisanju i implementiranju projekata, za manje aktivnosti bi se mogla tražiti i podrška donatora apliciranjem na grantove. Nužno je uraditi dodatna istraživanja vezano za postojeće resurse kako bi se napravile projekcije i prioriteta za razvoj ponude. Trenutno se radi na markaciji planinarskih staza. Osim NVO-a, koje bi mogle osmisliti i realizirati projekte, ove aktivnosti treba podržati i lokalna samouprava, a može se tražiti i podrška viših nivoa vlasti (vlade kantona i nadležnih ministarstava, Vlade Federacije i federalnih ministarstava). Za manje akcije koje ne iziskuju značajnija sredstva može se tražiti donacija od lokalnih privrednih subjekata s obzirom na to da na taj način i oni grade pozitivan imidž jer vraćaju nešto zajednici u kojoj posluju.

Potencijalne aktivnosti i projekti:

- Razvoj vještina pisanja projekata i *fundrsisinga* (prikupljanja donatorskih sredstava)
- Razvoj lovnog turizma, raftinga, kanoning (*Canyoning*), organizacija turističkih tura (uz Neretvu), uređenje obala, uređenje biciklističkih staza, staze za trail, kampovanje. Glavno usmjerenje bi trebalo biti na razvoju rekreativnog turizma.
- Uređenje izletišta, potencijalni komercijalni projekt – primjer dobre prakse Izletišta Bistovo, Kruščica
- Put Kestena ili Put borovnice – specijalizirane šumske i planinarske staze na kojima se nalaze i mogu vidjeti vrste koje su prepoznatljive u tom kraju, primjer dobre prakse Put gljiva, jezero Balkana, Mrkonjić Grad
- Škola šumskog bilja (a može se raditi i o drugim karakterističnim biljnim i životinjskim vrstama) – edukativna aktivnost uz odlazak u prirodu i učenje o biljkama, njihovom očuvanju i upotrebi. Primjer dobre prakse – Mala škola gljivarstva, Visitor centar Pecka
- Trim staza – Općinskim akcionim planom 2019. – 2021. planirana je izgradnja trim i staze za brdski biciklizam u brdskim područjima ukupno i to 300.000 KM. Bez obzira na podršku općine ovo bi mogla biti jedna od aktivnosti za obogaćivanje ponude.
- Obogaćivanje sportskih sadržaja - Općinskim akcionim planom 2019. – 2021. planirano je 315.000 KM dok je za organizaciju izabranih sportskih događaja općina je u istom periodu godišnje izdvajala 10 000KM.
- Popularizacija Zec planine - Na planini raste bosanskohercegovački endem bijelo vraničko zvonce. Na obroncima planine Zeca, na 1430 metara nadmorske visine, nalazi se utvrda i ljetnikovac bosanskih kraljeva Kozograd. Na Zec planini nalaze se Veliko i Malo jezero. Zec planina je poput obližnjih Bitovnje i Ivan-planine vodomeđa tj. razvodna planina. S njihovih istočnih, sjevernih i sjeverozapadnih strana svi su izvori, potoci i rijeke pritoci rijeke Bosne, a s jugozapadnih padina u Vrbas, koje obje

utječu u Savu (Crnomorski sliv). Naprotiv izvori, potoci i rijeke s južne i jugozapadne strane ovih planina (poput Neretvice) su pritoci rijeke Neretve. Iako rijeka Neretvica izvire pod padinama obližnje planine Vitreuše, prvi kilometar, dva, ona dotiče jugoistočne obronke planine Zec. Dalje se probija kroz velike provalije i duboke prosjeke, dok se konačno ne spusti kod sela Podhuma u ravnicu, odakle teče mirno sve do svoga ušća u Neretvu kod Ostrošca.

- Vođene ture – koje bi mogli voditi mještani s obzirom da najbolje poznaju prirodno i kulturno nasljeđe svoga kraja, potrebno ih je educirati, napraviti promo materijale sa opisom tura koje govore o njihovim naporima za spas rijeke i djelovanju u zajednici.
- Promatrališta za ptice (promatranje ptica je jedna od najbrže rastućih grana turizma s tim da organizovanje tura podrazumijeva i educiranog vodiče za promatrače ptica, koji mora poznavati i strane jezike, za početak ova aktivnost se može raditi s ciljem prikupljanja podataka o bioraznolikosti ptičjeg fonda).

Preporuka Istraživanja biodiverziteta

Ova aktivnost je nužna kako bi se utvrdilo koje sve vrste obitavaju na području doline Neretvice. Ovo predstavlja i razvoj specifične vrste turističke ponude. Važno je raditi i na razvijanju svijesti građana o važnosti njihovog očuvanja, dobrobiti koju zajednica može imati od takvih aktivnosti i promociji vrsta koje se nalaze na tom području. Ovo se može raditi u suradnji s NVO sektorom i putem projekata koji imaju za cilj podizanje ekološke svijesti građana. Također, postoji i posebna grana naučno – istraživačkog turizma koji bi mogao biti jedan od pravaca prema kojem se ide. Neistražena flora i fauna, prirodni resursi i kulturno-istorijski spomenici dobra su osnova razvoja ovog vida turizma.

Preporuka Interaktivni online herbar

Iako djeluje kao skromna aktivnost nudi mogućnost za promociju biljnog i šumskog bogatstva doline Neretvice, a mogao bi biti i koristan alat za edukaciju. Također, online herbar bi na svojevrsan način obogatio i turističku ponudu ovog kraja. Kako je i prethodno navedeno, sa ovoga terena skupljeni su primjerci rijetkih i endemičnih biljaka čiji se primjerci danas nalaze u najpoznatijim evropskim herbarijima. U ankesu 7. ove analize nalazi se spisak Šumskih proizvoda, aromatičnog i ljekovitog bilja, šumskih plodova i gljiva. Ova aktivnost može biti realizovana kao projekat jednog od registrovanih udruženja, a za njegove potrebe bi se mogla planirati i dodatna istraživanja. Nužno je angažovanje dizajnera i zakup doemene (hosting).

Preporuka Brendiranje proizvoda iz doline Neretvice

Ovaj kraj je poznat po proizvodnji šljive, jabuke, kruške, oraha, kestena, paradajza i luka ali su geografski i klimatski uslovi takvi da se može uzgajati skoro sve. Kako bi proizvodi bili

prepoznatljivi na tržištu, ali i iskorištena pažnja koju je ovaj kraj dobio zbog borbe za spas rijeke Neretvice, može se osmisliti jedinstveno dizajnersko rješenje koje će na vizualno privlačan način biti svojevrsni pečat ovog kraja i da svi lokalni proizvođači budu okupljeni u ovoj inicijativi, kako bi se osigurao jedinstven plasman proizvoda. Potrebno je napraviti i internetsku stranicu na kojoj bi se mogle naći sve informacije o dolini Neretvice i njenim proizvodima, ali i turističkoj ponudi. Danas postoje i besplatne platforme za pravljenje internetske stranice, te se za promociju mogu koristiti i društvene mreže. Daljnji razvoj bi podrazumijevao osnivanje zadruge ili obrta ili pravnog lica kako bi se omogućilo i dobivanje potrebne mehanizacije i sigurnosti okupljenih proizvođača i njihovih proizvoda. Za ovu aktivnost je potrebno obezbijediti početni kapital.

Preporuka Razvoj nasada i očuvanja autohtonih kultura

Već postoji uspješan ogledni nasad kestena, a postoji 15 - 20 ljudi zainteresiranih za ovu aktivnost. Najveći izdaci se ogledaju u nabavci sistema za navodnjavanje. Iako ovi sistemi nisu jeftini, korist bi bila višestruka jer bi se ove sadnice mogle koristiti širom BiH za pošumljavanje oboljelih kestenovih šuma ili onih uništenih u požarima. Slično se može raditi i sa drugim vrstama, poput šljive požegače kojoj prijete izumiranje zbog magli i vlage koje pogoduju javljanju bolesti. Ovu aktivnost mogu sprovesti lokalna udruženja koja okupljaju poljoprivrednike ili zadruga, a za financijsku podršku bi se mogli obratiti općinskim i kantonalnim vlastima ili organizacijama koje okupljaju dijasporu koja želi da ulaže u privredne aktivnosti.

Preporuka Jačanje svijesti o važnosti zaštite i očuvanja životne sredine

Uz pomoć vanjskih suradnika i angažmana lokalnih organizacija putem različitih aktivnosti - edukacije, kampanja, javnih tribina ali i druženja, jačati svijest kod lokalnog stanovništva o važnosti rijeke Neretvice, zašto je važno da zaštitimo prirodu i održivo koristimo prirodne resurse, koje su dobrobiti tog pristupa i koje su perspektive moguće u smislu radnih mjesta i oživljavanja ekonomije ovog prostora. Ovo je aktivnost za NVO-e, ne zahtijeva značajna sredstva i mogu se pronaći apliciranjem na domaće i međunarodne pozive ili za manje akcije/aktivnosti može se tražiti i podrška lokalnih privrednika.

Preporuka Tura električnim brodom

Mada bi realizacija ove aktivnosti više bila usmjerena na mjesta koja se nalaze uz Jablaničko jezero, prije svega Buturović Polje. Uvođenje kružne ture s električnim brodom po jezeru bi mogla biti izvrsna za promociju naselja i ljepota kraja koja nisu toliko blizu jezeru. Sredstva za realizaciju projekta bi se mogla tražiti od Općine i Elektroprivrede, s ciljem promocije obnovljivih izvora energije, što je izvrsna reklama za lokalnu samoupravu ali i Javno

preduzeće. Ovim bi obogatili turističku ponudu ali i dobili izvrstan kanal za promociju s obzirom da se jezero nalazi uz glavnu putnu komunikaciju.

Preporuka Promocija kulturno-historijskog naslijeđa

S obzirom na veliko bogatstvo spomeničke kulture, koje je i formalno zaštićeno, i potencijalima za razvoj tura za obilazak ovih magičnih lokaliteta bitno je raditi na promociji bogatstva ovog kraja u ovom segmentu. Mogu se izraditi posebni vodiči koji bi predstavili sve što ovaj kraj nudi u ovom aspektu – od zaštićenih spomenika, ostataka kula i sakralnih objekata, nekropola stećaka, do posebnosti poput gangi ili tradicionalnog načina košenja planinske trave. Štampane materijale mogu pratiti i ture za obilazak nekih od lokacija. Poznato je da je put iz Splita i Duvanjskog polja vodio preko Prozora prema izvorištu Neretvice pa sve do kreševskih i fojničkih rudnika i ovo je samo jedan od primjera na kojem se mogu ilustrovati priče iz davnina vezane za dolinu Neretvice. Aktivnost ne zahtjeva velike izdatke, mogu se potraživati sredstva putem projektnog prijedloga, a aplicirati mogu lokalna udruženja.

Preporuka Istraživanja vezana za razvoj održive poljoprivrede

S obzirom na izrazito povoljan geografski i klimatski položaj i bogatstvo vode, nužno je napraviti usmjerena istraživanja tržišta i lokalnih potencijala za podizanje voćnjaka i rasadnika, plastenika, povrtlarskih rasadnika, rasadnika za ukrasno i dekorativno bilje i dr. kako bi se vidjelo u kom pravcu može ići razvoj ove grane privrede. Ovu aktivnost bi trebala prije svega podržati općinske ili kantonalne vlasti, nevladin sektor i MZ može biti podrška pri organiziranju istraživanja i participativnih događaja, a ako vlasti nemaju predviđen novac isti se može tražiti od međunarodnih donatora.

Preporuka Lokalni info pult/štanđ sa domaćim proizvodima

Ova aktivnost ne podrazumijeva značajna sredstva, a mogla bi doprinijeti promociji ovog kraja. Na jednom mjestu bi se našle sve informacije o bogatstvu ovog kraja, turističkoj ponudi, prirodnim ljepotama i kulturnom naslijeđu a mogli bi se probati i ponuditi domaći i lokalni proizvodi. Bilo bi dobro uz proizvode da se odmah distribuiraju i informativni i protivni letci, vodiči i sl. Jedina prepreka je zastupanje proizvoda koji nisu registrovani (obrt, zadruga, pravno lice), ali dok se ne pokrenu aktivnosti na formalnom organizovanju proizvodnje može se projekat implementirati u fazama – prvo da se ponude samo informativni materijali, a potom proizvodi.

Preporuka Vratiti pravni subjektivitet Mjesne zajednice i ojačati njenu ulogu

Istinski interes Općine Konjic bi trebao biti izražen i pri podršci radu mjesnih zajednica, s obzirom da su one pravna lica koja su najbliža građanima i mogu imati daleko značajniju ulogu od organizovanja sporadičnih zborova građana. Uključenjem MZ-a u svoj rad Općina bi pokazala i proaktivno djelovanje na području participacije i direktnog uključenja građana

u procese donošenja odluka, što je osnovni stub demokratskih procesa, a i donatori ovakve aktivnosti gledaju kao prednost. Prije svega, MZ bi trebalo vratiti pečat koji se nalazi u općini, udaljenim MZ-ima ovo predstavlja veliki problem, a iziskuje i dodatne troškove za prijevoz. Budžetska podrška bi trebala da se ogleda u financiranju prioritetnih projekata koje MZ delegiraju na godišnjoj osnovi. Potrebno je uraditi posebnu analizu pravnog okvira koji je vezan za organizovanje lokalne samouprave s fokusom na mjesne zajednice, napraviti prijedlog pravnih koraka za rješavanje ovog pitanja kao i zagovaračku kampanju kako bi se ovaj problem riješio. Podsjećamo da MZ predstavlja najniži oblik neposrednog učestvovanja građana i građanki u odlučivanju o lokalnim poslovima i oblik lokalne samouprave koji im je najbliži. Ovo pitanje je bitno što prije riješiti s obzirom da MZ mogu biti vrlo aktivni subjekti u namicanju sredstava i implementaciji projekata iz oblasti turizma. Aktivnosti bi trebala pokrenuti mreža MZ-a koje imaju slične probleme, a pomoći im mogu nezavisne NVO koje bi mogle imati ulogu u procesu zagovaranja, kampanje pa čak ako treba i vršiti medijaciju. Postoji veliki interes međunarodnih donatora za pitanje mjesnih zajednica u BiH.

Preporuka Edukacija o održivoj poljoprivredi/organskoj proizvodnji/održivim prehranbenim sistemima/certificiranju organske proizvodnje i sl. temama

[Strategija „od polja do stola”](#) u središtu je pažnje evropskog zelenog plana, te se radi o novom sveobuhvatnom pristup vrednovanju održivosti hrane u Europi, a smatra se da će stvaranje povoljnog prehranbenog okruženja koje olakšava odabir zdrave i održive prehrane pridonijet poboljšanju zdravlja i kvalitete života potrošača, a bazira se na porastu potražnje za svježom, manje prerađenom hranom iz održivih izvora. U sadašnjoj krizi uzrokovanoj pandemijom potreba za kraćim lancima opskrbe postala je još izraženija. S obzirom na blizinu tržišta i procesa pristupanja EU ovu strategiju možemo posmatrati kao svojevrsne smjernice što se tiče prehrane, te bi edukacije iz ovog aspekta mogle usmjeriti djelovanje stanovništva u smislu proizvodnje (održive) hrane. Kako bi im se približile mogućnosti privređivanja u skladu s očuvanjem okoliša, potrebno je organizirati serije edukacija ne samo o temama poput održive poljoprivrede ili [organske proizvodnje](#), nego i o širim gledištima vezanim za proces proizvodnje hrane. Tako je u BiH primjetan i problem vezan za pravilan način korištenja umjetnih gnojiva i agrokemijska sredstva (herbicidi i insekticidi), te je nužno proširiti edukaciju i na uticaj ovih sredstava na okoliš. Ovo pitanje je važno problematizirati jer se pri uzgoju organske hrane ne upotrebljavaju pesticidi, dok se organska poljoprivreda oslanja na prakse i principe koji imaju za cilj smanjenje negativnog utjecaja na životnu sredinu uz što prirodnije funkcioniranje poljoprivrednog sistema. S obzirom na to da je organska poljoprivreda dobro rješenje za mala porodična gazdinstva (velika imanja specijalizovana za određeni vid uzgoja teško mogu prilagoditi svoju mehanizaciju i opremu za biološki koncept) iz tog razloga još je važnije educirati mještane ruralnih zajednica o potencijalnim šansama i sadašnjim problematičnim praksama.

Edukacije može organizovati nevladino udruženje (NVO), a finansijska podrška se može tražiti projektnim apliciranjem na javne pozive (općine, kantona, ministarstava, međunarodnih donator).

Preporuka Saradnja s Gradskom pijacom

Nakon što se odlučite za model registracije koji najbolje odgovara vašim kapacitetima (zadruga, obrt ili dr.) potrebno je osigurati plasman proizvoda. Pošto u Konjicu na atraktivnoj lokaciji postoji Gradska pijaca koja je relativno nedavno rekonstruirana trebalo bi poduzeti aktivnosti da se nađe model saradnje – jedan štand ili jedan dan koji bi bio rezerviran za prodaju proizvoda vašeg kraja. S obzirom na to da je Općina financirala ovaj projekat, a pijacu održava javno komunalno preduzeće nužna je saradnja s lokalnim vlastima. Ove aktivnosti treba da predvode lokalni privrednici koji bi plasirali svoje proizvode.

Malo drugačiji primjer dobre prakse nalazimo u Sarajevskom naselju Dobrinja, općina Novi grad Sarajevo, u kojoj je otvorena Bosanska tržnica - jedinstven privredni projekt koji je obuhvatio domaću proizvodnju, zaposlenje i iskorištavanje napuštenog prostora nekadašnjeg skloništa. Povratničke zadruge i firme iz Srebrenice, Višegrada, Stoca, Modriče, Zvornika, Žepe i Rogatice, kao i dvije sarajevske firme plasiraju svoje proizvode. Otvoreno je 15 radnih mjesta, uglavnom su zaposlene osobe s Biroa za zapošljavanje. Za ovaj projekt vezano je čak 40.000 ljudi koji će imati koristi od ove tržnice. Sigurno da vrijedi istražiti da li postoji još slično koncipiranih tržnica s čijom bi upravom mogli pregovarati da i vaši proizvodi budu zastupljeni.

Preporuka Model dobrog seoskog domaćinstva

Ovaj model je naveden kao jedan od pravaca u kojem bi razvoj ruralnih mjesta na području Općine Konjic mogao ići. Za početak bi trebalo napraviti istraživanje, mapirati ako ima očuvanih domaćinstava i prezentirati javnosti saznanja. Istraživanja mogu biti i dobra aktivnost za uključivanje i informiranje zajednice o vašim ciljevima, naročito ako imaju pozitivan aspekt kao što je promocija kulturno-istorijskog naslijeđa. Osim što bi dobili još jednu lijepu priču za promociju, sigurno da bi u toku istraživanja saznali i za još neke prakse i zanimljivosti, a projekat se može raditi u fazama, da nakon istraživanja i promocije slijedi i uspostavljanje jednog takvog domaćinstva koje bi bilo otvoreno za javnost, poput lokalnog muzeja koji može pratiti i gastronomska ponuda. Istraživanje i promocija rezultata bi mogli biti i projektna aktivnost lokalnih NVO-a dok bi za daljnje faze trebala ozbiljnija finansijska podrška.

Oblasti bitne za provođenje preporuka u zajednicama doline rijeke Kruščice i doline rijeke Neretvice

Financiranje i uvezivanje

Sigurno da je jedan od najvećih izazova kako naći financijska sredstva za planirane aktivnosti i preporuke. Pored učestvovanja na javnim raspravama o općinskom budžetu putem kojih možete tražiti podršku (NVO, lokalno stanovništvo) za aktivnosti koje su u skladu s strateškim politikama općine, bitno je pratiti institucionalne javne pozive ili aplicirati na međunarodne fondove. Potraživanje većih sredstva uglavnom podrazumijeva zahtjevnije aplikacije ali to vas ne treba obeshrabriti, možete razvijati svoje interne kapacitete ulaganjem u edukaciju ili imati vanjskog suradnika za pisanje projektnih prijedloga. Također, umrežavanje sa drugim NVO-ima, platformama ili udruženjima pruža vam mogućnost da učite iz iskustva drugih ali i gradite vlastitu mrežu suradnika i partnera, a mreže služe i za prevladavanje nedostatka kapaciteta, materijalnih, ili ako nemate specifična znanja i vještine mreže su tu itekako korisne. Kada ste član mreže možete da podijelite teret rada i bolje se pozicionirate, bilo kao NVO, privrednik ili pojedinac koji želi da se bavi nekim vidom obrta.

Za privrednike aktivno umrežavanje može biti i jedna od marketinških metoda za promociju proizvoda. Postoje i platforme koje okupljaju bh. dijasporu, jedna od njih je i i-platforma koja, pored toga što podržava projektne aktivnosti ima i veliku bazu stručnjaka iz raznih područja s kojima se možete povezati (<https://www.i-platform.ch/bhs>). Uvijek možete poslati otvoreno pismo/upit donatorima ili javnim institucijama i tražiti uputu kako se aplicira ili kada imaju otvoren javni poziv za financiranje projekata. Važno je da dobro mapirate potencijalne donatore u skladu s misijom i vizijom vašeg djelovanja (NVO) ili privredne aktivnosti kojom se bavite. Što se tiče mogućnosti za proizvođače i otkup njihovih proizvoda tu spadaju najčešće veliki tržišni lanci, kompanije (npr. <https://beemed.ba/otkup/>), a postoje i platforme koje ciljano otkupljuju proizvode od malih proizvođača. Za primjer izdvajamo trgovinu [ŠPAJZ.ba](https://www.spaiz.ba) koja je rezultat rada njemačke nevladine organizacije Help-Hilfe Sarajevo i njene saradnje s lokalnim udruženjem za razvoj i afirmaciju društva NODAS, kako bi se osigurao plasman proizvoda malih proizvođača i pristup tržištu. Svi proizvodi koje nude su proizvedeni bez upotrebe umjetnih dodataka, a kvalitetu i ispravnost kontrolira Zavod za javno zdravstvo Kantona Sarajevo i Veterinarski fakultet u Sarajevu. Standarde određuje i kontrolira menadžment Špajza. Cijene proizvoda su formirane tako da budu dostupne širokom krugu kupaca, a ponuda se prilagođava njihovima zahtjevima. Vremenom su prepoznali da su restorani dobri kupci i pospješili su saradnju s njima.

Postoje i fondovi na koje možete aplicirati ako se udružite sa općinom, javnim institucijama ili privatnim subjektima, s obzirom na to da se radi o kompleksnijim projektnim prijedlozima i procedurama nije loše da partneri, naročito ako imaju iskustva, budu vodeći aplikanti. Primjer jednog takvog poziva otvorenog za obrte, poduzetnike, zadruge i preduzeća je EU4Business koji su zajednički implementirali GIZ, UNDP i ILO, u periodu od četiri godine podržani su projekti ukupne vrijednost 16,1 miliona eura. Neki od odabranih projekata koje su podržali su: Feel Kozara (vodeći aplikant – Agencija za ekonomski razvoj grada Prijedora “PREDA-PD”);

Zelene destinacije (vodeći aplikant – Opština Mrkonjić Grad); Staza stare pruge (vodeći aplikant – Regionalna razvojna agencija REZ); Magična penjališta” (vodeći aplikant – Fakultet sporta i tjelesnog odgoja Sarajevo); Više o svakom od navedenih projekata možete pronaći na interaktivnoj mapi projekata: <https://eu4business.ba/interaktivna-mapa/>

Korisni izvori informacija o donatorima i pozivima za projekte:

Lista donatora - <http://donatori.snagalokalnog.ba/public/>

Pozivi za projekte: <https://www.mreza-mira.net/kategorija/vijesti/pozivi-za-projekte/>

Registriranje obrta

Pošto pojedine mjere i preporuke, naročito one vezane za prodaju proizvoda ili usluga, podrazumijevaju neki vid formalne registracije poslovanja potrebno je razmisliti o najpogodnijim oblicima, a u brošuri *Osnaživanje žena poduzetnica u ruralnim sredinama u BiH*, udruženja *Green Councils* preporučeni oblici registracije poslovanja su obrt ili preduzeće (pravno lice). Prije donošenja odluke uzmite u obzir faktore poput resursa kojim raspolazete, kapaciteta, obim kupaca, prodajne mogućnosti, visinu prihoda, visinu rashoda. Savjet o zakonskom okviru za registraciju biznisa za obrt i/ili preduzeće može vam dati nadležna općinska služba (Općina Vitez – Služba za poduzetništvo i lokalni razvoj Općina Konjic - Služba za privredu, finansije i društvene djelatnosti), računovođa, nadležne komore, sud, nadležni registri, advokati. Bitno je naglasiti da su svi potrebni obrasci za registraciju obrta dostupni u općinskom organu uprave i besplatni su. Općina Konjic omogućila je i elektronski pristup potrebnim obrascima: <https://www.konjic.ba/ba/uprava/opcinske-sluzbe/obraci-opcinskih-sluzbi/category/8-sluzba-za-privredu-finansije-i-drustvene-djelatnosti.html>

U septembru 2021. godine je usvojen [novi Prijedlog zakona o obrtu i srodnim djelatnostima u Federaciji BiH](#), a kako navode iz Federalnog ministarstva razvoja, poduzetništva i obrta, brojne su pogodnosti obrtnicima ponuđene novim Zakonom od kojih izdvajamo:

- ukinuta je podjela obrta na vezane i posebne obrte čime je po prvi put omogućeno obavljanje pojedinih vrsta obrta i bez stručne spremne, koja je velikim dijelom sprječavala osobe, posebno mlade ljude da registričaju željeni obrt, a bez nepotrebnih administrativnih prepreka;
- skraćena procedura i pojednostavljena registracija obrta;
- ograničeno je izvršenje nad imovinom obrtnika;
- obrtniku je omogućeno obavljati i druge djelatnosti, koje služe obavljanju osnovne djelatnosti ili se uobičajeno obavljaju uz djelatnosti obuhvaćene rješenjem;
- omogućeno je fizičkim osobama i umirovljenicima obavljanje obrta u vidu dodatnog i dopunskog zanimanja;
- kada je riječ o prestanku obrta ako se utvrdi da obrtnik koji nije koristio privremenu obustavu rada ne radi duže od 6 mjeseci i ne ostvaruje prihod od prometa, te ako duže od 6 mjeseci ne obračunava i ne plaća porezne obaveze, po sili zakona obrt će biti ugašen na osnovu zahtjeva Porezne uprave FBiH;

- visina članarine Obrtničkoj komori je značajno umanjena i ne može biti u iznosu većem od 0,50 % od osnovice za obračun doprinosa za prethodnu godinu koju objavljuje Federalno ministarstvo financija (u skladu sa postojećim Zakonom iznos je 1%).

Iz *Green Councila* nadalje navode i ključne prednosti obrta iz perspektive osoba koje se tek počinju baviti biznisom. Kod obrta koji se obavlja kao osnovno zanimanje, vlasnik je ujedno i zaposlenik i svoju djelatnost obavlja u punom radnom vremenu. Vlasnik može zaposliti druga lica prema potrebi. Obrt kao dopunsko zanimanje se može obavljati isključivo samostalnim radom i to najduže 20 sati sedmično. Da bi registrirali obrt kao dopunsko zanimanje, potrebno je da je vlasnik već u radnom odnosu ili da je u penziji. Obrt kao dodatno zanimanje se obavlja isključivo putem uposlenika koji mora biti u radnom odnosu kod vlasnika dodatnog obrta. Obrt se može obavljati i kao sezonski obrt i to najduže šest mjeseci unutar jedne kalendarske godine, a u to vrijeme obrtnik uspostavlja svojstvo osiguranika. Sezonsko obavljanje obrta upisuje se u registar. Zahtjev za upis povlači za sobom i uplatu određenih taksi o čemu možete dobiti informaciju u nadležnoj općinskoj službi. Obrtom se smatra i obavljanje domaće radinosti, odnosno djelatnost izrade i dorade predmeta kod kojih prevlađuje ručni rad i usluge u domaćinstvu. Ovakav obrt obavlja se samostalno ili uz pomoć članova zajedničkog domaćinstva.

Prednost obrta u odnosu na pravna lica je u nižim troškovima i jednostavnijem postupku registracije od onog koji je potreban za osnivanje pravnog lica koja često uključuje usluge advokata ili notara. Poslovne knjige se vode po načelu jednostavnog knjigovodstva, što znači da ih možete voditi samostalno, a i jeftinije su usluge knjigovođe. Od financijskih izdataka mjesečno se uplaćuje paušalni porez na dobit, uplate doprinosa u određenim postocima na osnovice koje vlada određuje, obaveze prema radnicima. Kao obrtnik niste u sistemu PDV, što ne znači da to ne možete postati, ukoliko ocijenite da vam je to bolje zbog povrata poreza, a u sistem automatski ulazite ako godišnje ostvarite promet viši od 50.000 KM. Poželjno je da svoje poslovanje uredite odgovarajućim ugovorima, posebno sa dobavljačima i tu je dobro da se savjetujete sa iskusnijima ili tražite odgovarajuću stručnu pomoć. Prema navodima autorice Lejle Hasnić-Spahić, iznos troškova registracije svakako varira od općine do općine ili od kantona do kantona, kao i od iznosa nekih usluga koje se plaćaju (ovjere, kopiranja, izrada pečata i sl.), a u svom [blogu](#) je navela približnu procjenu:

Take prilikom podnošenja zahtjeva za otvaranje obrta 30 - 80 KM

Ovjere i kopiranja 50 KM

Ljekarsko uvjerenje 40 - 50 KM

Uvjerenje o nekažnjavanu 10 KM

Izrada pečata 30 – 50 KM

Fiskalna kasa/printer i fiskalizacija 600 – 700 KM

Ukupno oko 760 – 940 KM

Danas postoji i dosta projekata koji daju novčanu podršku za registraciju obrta, naročito za podršku ženskom poduzetništvu.

Važno je navesti i da se obrtničke komore kantona osnivaju u cilju zastupanja interesa svih obrtnika i lica koja obavljaju srodne djelatnosti na području jednog kantona, preporučujemo da se pored Općinskih službi obratite i [Obrtničkoj komori HNK/Ž](#) odnosno [Obrtnička komora SBK / KSB](#).

Zadrugarstvo

Na našim prostorima poljoprivredno zadrugarstvo nije novina i ovaj model postoji nekih stotinjak godina. Danas se susreće sa dosta izazova, a potrebno je unaprijediti i zakonski okvir koji ga regulira kako bi se riješili uočeni nedostaci. Trenutno, proizvodne poljoprivredne zadruge teško dolaze do kreditnih sredstva a izazov predstavljaju ulaganja u neophodna sredstva za rad (opremu skladišta, hladnjača, pakeraja, prerađivačkih kapaciteta). Mada se zadrugarstvo posmatra kao potencijalna razvojna šansa, naročito za unaprjeđenje organske proizvodnje, pogotovo u ruralnim sredinama, kao i udruživanje porodičnih farmi na lokalnom području sa ciljem povećanja količine proizvoda, edukacije potrošača, ostvarivanja konkurentnosti, standardizacije kvaliteta, brendiranja proizvoda, te organizovanog izlaska na domaće i strano tržište.⁴⁵

Registracija zadruge je kompleksnija u odnosu na obrt, a procedura izrade zakonski potrebnih dokumenata za osnivanje zahtjeva određen stepen pravnog znanja i može se desiti da vam treba više vremena da prikupite i pravilno pripremite potrebnu dokumentaciju. Zadrugu registrirate na Općinskom sudu, a prema zakonu potrebno je sljedeće:

1. Ugovor o osnivanju;
2. Zadržna pravila;
3. Rješenje porezne uprave da su osnivači izmirili porezne obaveze;
4. Izjava osnivača da nisu osnivači ni jedne druge zadruge ni pravne osobe na teritoriji BiH;
5. Donošenje Odluka za izbor predsjednika Skupštine, članova Upravnog odbora, članova Nadzornog odbora, direktora i Odluke o usvajanju Zadržnih pravila i ovjeren izjave članova organa da prihvataju funkcije.
6. Izjava (ovjerenjena) v.d. direktora da prihvata funkciju direktora
7. Ovjereni potpisi osoba za zastupanje u zemlji i inostranstvu
8. Popunjeni obrasci.⁴⁶

Ovaj oblik udruživanja nosi i dosta prednosti, te u nastavku izdvajamo nekoliko uspješnih priča. Zadruga Provita iz općine Prozor-Rama je osnovana prije ? s ciljem rješavanja nezaposlenosti žena u ruralnim zajednicama, a osim što otkupljuju voće i povrće od svoji članica, angažuju ih i tokom berbe samoniklog bilja te prerade sirovina u tradicionalne proizvode. Sve proizvode izrađuju na ekološkim principima, što znači da oni ne sadrže nikakve

⁴⁵ Nacrt Strategije poljoprivrednog i ruralnog razvoja FBiH: <https://fmpvs.gov.ba/wp-content/uploads/2022/01/04-Nacrt-Strategija%20poljoprivrede%20i%20ruralnog%20razvoja-Federacije-BiH-21-27%20-Prvi%20dio-2.pdf>

⁴⁶ Izvor: <https://www.farmer.ba/novost/3-sta-je-potrebno-da-se-pokrene-zadruga-u-bih-ili-fbih/342>

datke (konzervanse, aditive i sl.). Dugoročni cilj im je izgradnja modernog mini pogona sa hladnjačom i prelazak s sezonske na cjelogodišnju proizvodnju. U svom radu koristili su pomoć stručnjaka (prehrambeni tehnolog) i radili su analize tržišta zbog potencijalnih mogućnosti izvoza proizvoda. Vješto su koristili međunarodnu podršku (osnovana je uz pomoć Švicarske ambasade u BiH), a kasnije su uz pomoć donacija dobili i jedan dio vrijedne opreme.⁴⁷

Poljoprivrednu zadruga Klekovača osnovalo je 6 mladih ljudi 2015. godine. Početak nije bio lagan, lokalno stanovništvo je bilo nepovjerljivo, ali su upornim radom, poštujući i doprinoseći budžetima domaćinstava uspjeli pridobiti povjerenje da bi danas imali 50 kooperanata. Orijentirani su na domaće tržište, s ciljem ponude široke lepeze proizvoda koje dobiju eko uzgojem od starih sorti. Proizvode plasiraju u supermarketima banjalučke regije, a planiraju i širiti svoju proizvodnju. Za promociju koriste društvene mreže i platforme za komuniciranje, a Facebook i Viber su im najvažniji instrumenti prodaje. Smatraju da je zadrugarstvo dobar model za održanje sitnih poljoprivrednih proizvođača, koji su sve više i više pogođeni tržišnom konkurencijom jer bi mogle osigurati otkup proizvoda i dohodak.⁴⁸

⁴⁷ Izvor: <https://www.agroklub.ba/eko-proizvodnja/u-zadruzi-provita-velik-potencijal-vide-u-uzgoju-i-preradi-sipurka/72454/>

⁴⁸ Izvor: <https://www.agroklub.ba/eko-proizvodnja/pz-klekovaca-gledali-su-ih-s-podsmijehom-a-danas-imaju-50-kooperanata/49860/>

Pojmovnik:

Koncept održivog razvoja na globalnom nivou javlja se kao odgovor na izrazito brz porast svjetskog stanovništva, povećanje razlika u društveno-gospodarskom razvoju i intenzivnoj degradaciju okoliša. Izazov provedbe ovog koncepta mogu predstavljati kratkoročni ekonomski interesi koji ne uzimaju u obzir dugoročnu dobiti od zaštite okoliša.

Održivi turizam u potpunosti uzima u obzir trenutne i buduće gospodarske, društvene i okolišne učinke, brine se o potrebama posjetitelja, sektora, okoliša i destinacije uz optimalno korištenje okolišnih resursa. Poštivati društveno-kulturnu autentičnost destinacije, očuvati njihovo izgrađeno i živo kulturno nasljeđe i tradicijske vrijednosti, te doprinosti međukulturalnom razumijevanju i toleranciji te osigurati da su gospodarske aktivnosti održive i dugoročne. UNWTO (Svjetska turistička organizacija) definira 12 ciljeva održivog razvoja turizma:

1. **Ekonomska održivost:** Osiguravanje održivosti i konkurentnost turističkih destinacija i poduzeća kako bi bila u stanju dugotrajno napredovati i osiguravati korist.
2. **Boljitak lokalne zajednice:** Maksimiziranje doprinosa turizma gospodarskom napretku destinacije uključujući lokalno zadržavanje udio potrošnje posjetitelja.
3. **Kvaliteta radnih mjesta:** Poboljšanje količine i kvalitete lokalnih poslova stvorenih radi turizma i koje turizam održava, uključujući razinu plaće, uvjete rada i dostupnost svima bez diskriminacije na temelju spola, rase, invaliditeta ili bilo koje druge osnove.
4. **Društvena pravednost:** Težnja uspostavljanju opsežne i pravedne raspodjele gospodarskih i društvenih koristi ostvarenih turizmom u čitavoj destinaciji, uključujući povećanje prilika, prihoda i usluga dostupnih siromašnima.
5. **Zadovoljstvo posjetitelja:** Osigurati sigurno, zadovoljavajuće i ispunjavajuće iskustvo posjetiteljima, dostupno svima bez diskriminacije vezano uz spol, rasu, invaliditet ili bilo koju drugu osnovu.
6. **Lokalno upravljanje:** Davanje prava glasa lokalnim zajednicama i njihovo uključivanje u planiranje i donošenje odluka o upravljanju i budućem razvoju turizma u njihovome području u suradnji s ostalim dionicima.
7. **Blagostanje zajednice:** Održavanje i poboljšanje kvalitete života lokalnih zajednica, uključujući društvene strukture i pristup resursima, pogodnostima i sustavima održavanja života, a izbjegavajući bilo koji oblik društvene degradacije ili iskorištavanja.
8. **Kulturno bogatstvo:** Poštivanje i poboljšavanje povijesnog nasljedstva, autentične kulture, tradicija i osebnosti destinacija.
9. **Fizički integritet:** Održavanje i poboljšanje kvalitete krajobraza, kako urbanog tako i ruralnog, i izbjegavanje fizičke i vizualne degradacije okoliša.
10. **Biološka raznolikost:** Podržavanje očuvanja prirodnih područja i staništa te biljnoga i životinjskog svijeta i minimiziranje njihovog oštećivanja.

11. **Učinkovito korištenje resursa:** Minimiziranje korištenja rijetkih i neobnovljivih izvora u razvoju i radu turističkih objekata i usluga.
12. **Čistoća okoliša:** Svođenje na najmanju razinu zagađenje zraka, vode i zemlje te stvaranje otpada koje uzrokuju turistička poduzeća i posjetitelji.

Turistička nosivost prostora (koja je ključna za planiranje održivosti i zaštite područja) podrazumijeva maksimalan broj turista koji mogu posjetiti turističku destinaciju u isto vrijeme, a da pri tome ne uzrokuju negativne fizičke, ekonomske i sociokulturne promjene prostora, kao ni smanjenje kvalitete zadovoljstva posjetitelja. Proračun turističkih kapaciteta u zaštićenim prirodnim područjima mora se temeljiti na procjeni kapaciteta zone temeljnog fenomena (ekološkog kapaciteta) za istovremeni prihvat posjetilaca u određenoj sezoni ili u jednom satu.

Eko - turizam je odgovorno putovanje u prirodna područja, kojim se vodi računa o očuvanju okoliša i promiče dobrobit lokalnoga stanovništva. Doprinosi očuvanju prirodnih i kulturnih resursa, nudi edukaciju i zabavne sadržaje u prirodi, pomaže u podizanju svijesti o potrebi zaštite prirode kod turista i lokalnog stanovništva, podržava i unapređuje život lokalnih zajednica, te služi kao generator novih poslovnih mogućnosti.

Održiva poljoprivredna proizvodnja može se definirati kao integrirani sistem biljnih i stočarskih proizvodnih praksi koji dugoročno zadovoljavaju potrebe ljudi za hranom, čuvaju kvalitetu životne sredine i prirodnih resursa, imaju visoku ekonomsku vrijednost i unapređuju kvalitetu života farmera, lokalne zajednice i društva u cjelini. Održiva poljoprivreda obuhvata tri isprepletene aspekta održivosti: socijalnu, ekonomsku i očuvanje kvaliteta životne sredine a podrazumijeva i da poljoprivrednici aktivno učestvuju u procesu donošenja odluka i imaju konkretne koristi od ekonomskog razvoja.

Organska proizvodnja je cjelovit sistem upravljanja proizvodnjom hrane, koji kombinuje najbolju ekološku praksu, visok stepen biološke raznolikosti (biodiverziteta), očuvanje prirodnih resursa, primjenu visokih standarda dobrobiti životinja i način proizvodnje u skladu sa očekivanjima potrošača, pri čemu se koriste prirodne supstance i postupci. Organska proizvodnja tako ima dvojnu društvenu ulogu. S jedne strane, obezbjeđuje javna dobra koja doprinose zaštiti životne sredine i dobrobiti životinja, a s druge, doprinosi razvoju seoskih područja (Regulativa EZ br. 834/2007).

Organska poljoprivreda je specifičan poljoprivredni proizvodni sistem koji predstavlja sistematski i sveobuhvatni pristup održivom preživljavanju, gdje se uzimaju u obzir faktori koji utiču na održivi razvoj i ranjivost na fizičkom, ekonomskom i društveno-kulturnom nivou. Prema pisanju autora s portala Agroklub, organska poljoprivreda u našoj zemlji i pored brojnih problema, velika je šansa i dobro rješenje za mala porodična gazdinstva.

Reference

Stručna literatura i zakoni

Banking on Protected Areas - Promoting sustainable protected area tourism to benefit local economies. 2021 International Bank for Reconstruction and Development / The World Bank.

Biodiverzitet Krušćice. Merdan S., Aljukić M., Tomić S., Jukić N., Pranić K., et al. (2018). Centar Dr. Stjepan Bolka uz finansijsku pomoć Švedske međunarodne razvojna agencija Sida (Swedish International Development Agencija za saradnju), te uz podršku WWF Adria, Dinarica i Ekološko udruženje "Bistro." Preuzeto 21.11.2021. sa: < [2 biodiverzitet Krušćice print \(1\).pdf](#)>.

Influence of tourism development on sustainability of local communities in natural protected areas, case study of Plitvice lakes National park. Marković Vukadin, Izidora & Pejnović, Dane & Boranić-Žovoder, Snježana. (2013).10.13140/2.1.3470.6241.

https://www.researchgate.net/publication/270757448_Influence_of_tourism_development_on_sustainability_of_local_communities_in_natural_protected_areas_case_study_of_Plitvice_lakes_National_park

"Modeli održivog upravljanja zaštićenim prirodnim područjima Bosne i Hercegovine." Hrelja, Edin. Disertacija, Sveučilište u Zagrebu, Prirodoslovno-matematički fakultet, 2017. 237 – 238. <https://urn.nsk.hr/urn:nbn:hr:217:901078>

Morfometrijske karakteristike i kondicioni indeks Austropotamobius pallipes iz sliva rijeke Neretve; Sadbera Trožić-Borovac, Armin Macanović, Rifat Škrijelj.

Projekat malih hidroelektrana na rijeci Neretvici, Dopunska procjena uticaja na okoliš i društvo; Mott MacDonald.

Rijeka Neretvica, Hidroekološke odlike; Muriz Spahić, Selma Šljivo.

Zakono o provedbi odluka Komisije za zaštitu nacionalnih spomenika uspostavljenog prema Aneksu 8 Općeg okvirnog sporazuma za mir u Bosni I Hercegovini (Sl. novine FBiH, br. 2/02, 27/02, 6/04).

Zakona o zaštiti prirode FBiH <http://extwprlegs1.fao.org/docs/pdf/bih143206.pdf> (31.10.2021.)

Strateško-planska dokumentacija

Nacrt Strategije poljoprivrednog i ruralnog razvoja FBiH: <https://fmpvs.gov.ba/wp-content/uploads/2022/01/04-Nacrt-Strategija%20poljoprivrede%20i%20ruralnog%20razvoja-Federacije-BiH-21-27%20-Prvi%20dio-2.pdf>

Odluka o provođenju prostornog plana općine konjic 2013. – 2033.

Plan upravljanja za Nacionalni park Una, 2011. godina: <http://nationalpark-una.ba/addDocuments/uploads/1468403097332966158.pdf>

Prostorni plan Općine Konjic za period 2013-.2033.; Ipsa Institut Sarajevu

Strategija razvoja općine Vitez 2014-2020. Preuzeto sa

<http://www.opcinavitez.info/dokumenti>

Strategija i akcioni plan za zaštitu biološke raznolikosti Bosne i Hercegovine (2015-2020). MOFTER. Str. 86, dostupna na

https://www.fmoit.gov.ba/upload/file/okolis/NBSAP%20BiH_20160315_bos.pdf

Uredba o izradi strateških dokumenata u FBiH:

<http://www.fbihvlada.gov.ba/bosanski/zakoni/2019/Uredbe/10.htm>

On-line izvori:

Adnan Teletović: Tržište čeka srebro proizvedeno u Varešu, u narednih 12 mjeseci će se zaposliti dodatnih 250 do 300 ljudi, 2021.

<https://www.oslobodjenje.ba/dosjei/intervjui/adnan-teletovic-trziste-ceka-srebro-proizvedeno-u-varesu-u-narednih-12-mjeseci-ce-se-zaposliti-dodatnih-250-do-300-ljudi-701801>

Communicating values and benefits of protected areas in Europe, Edited by Sue Stolton, 2009. godina, izvor: http://www.europarc.org/wp-content/uploads/2015/05/communicating_values_and_benefits_workshop_April-09.pdf

Da li će se krenuti u realizaciju izgradnje hidroeketrane Kruščica? Focus. (2017).

Preuzeto 11.11 2021. sa: <https://www.fokus.ba/vijesti/B&H/da-li-ce-se-krenuti-u-realizaciju-izgradnje-hidroelektreane-kruscica/869675/>

ANALYSIS OF THE TOURISM SECTOR IN BOSNIA AND HERZEGOVINA-SHORT VERSION, May 2021. https://eu4business.ba/wp-content/uploads/2021/07/EU4B_Tourism-Analysis_ENG_short.pdf

Hrabre žene Kruščice. Omerčaušević, M. (2017). *Kontra Press*. Preuzeto 19. 10. 2021. sa: <http://www.kontrapress.com/clanak.php?url=Hrabre-zene-Kruscice>

Infografika: Zaštićena područja u Evropi – Slovenija u vrhu, BiH

na dnu. Henić E. i Softić I. (2021). *ALJazeera*. Preuzeto 22.11.2021. sa:

<https://balkans.aljazeera.net/interactives/2021/1/16/infografika-zasticena-podrucja-u-evropi-slovenija-u-samom-vrhu-bih-na-dnu>

Izrada nove općinske strategije Općine Vitez: <https://centralna.ba/marjanovic-pokrenuo-aktivnosti-na-izradi-nove-strategije-razvitka-opcine-vitez/>

Ministartstvo prosvjete i kulture RS.(2021). Propisi. Preuzeto 20.11.2021. sa: <https://nasljedje.org/propisi-2/>

Most hrabrih žena Kruščice-zemlja apsurdna. *Priroda i ljudi*. Šermet Z. (2018). Preuzeto 22.10.2021. sa: < <https://natureforpeople.org/articles/the-bridge-of-the-brave-women-of-kruscica-land-of-absurdity/>> .

Na granici Slovenije i Hrvatske: dom vidri, čaplji i orlova. Golob D. (2015). *Vijesti na engleskom*. Preuzeto 20.11.2021. sa: < <https://www.rtvlo.si/news-in-english/on-the-border-between-slovenia-and-croatia-home-of-otters-herons-and-eagles/363094>> .

Osnovne informacije o IUCN standardima:
<https://portals.iucn.org/library/sites/library/files/documents/2020-020-Sr.pdf>

Prirodni parkovi Slovenije. (2021). Pejzažni park Kolpa. Preuzeto sa: <https://www.naravniparkislovenije.si/en/nature-parks/kolpa-landscape-park> .

PROGRAM DELA IN FINANČNI NAČRT za leto 2021, Javni zavod KRAJINSKI PARK KOLPA: https://www.kp-kolpa.si/wp-content/uploads/2021/06/P_Program-JZ-KPK-2021- sprejet-na-seji-sveta.pdf

Protected Areas Benefit Assessment (PA-BAT) in Bosnia and Herzegovina, WWF, 2016. https://natureforpeople.org/protected_areas/pa_bat_report_bih_en_web.pdf

PZ Klekovača: Gledali su ih s podsmijehom, a danas imaju 50 kooperanata, 2019: <https://www.agroklub.ba/eko-proizvodnja/pz-klekovaca-gledali-su-ih-s-podsmijehom-a-danas-imaju-50-kooperanata/49860/>

Šta je potrebno da se pokrene zadruga u BiH, odnosno FBiH?, izvor: <https://www.farmer.ba/novost/3-sta-je-potrebno-da-se-pokrene-zadruga-u-bih-ili-fbih/342>

Šumskoprivredno društvo “Srednjobosanske šume.” (2021). O nama. Preuzeto 21.11.2021. sa:<https://www.sumesbk.ba/about/> .

U Zadruzi ProVita velik potencijal vide u uzgoju i preradi šipurka, 2021: <https://www.agroklub.ba/eko-proizvodnja/u-zadruzi-provita-velik-potencijal-vide-u-uzgoju-i-preradi-sipurka/72454/>

Aneksi – pravna analiza

Aneks 1. – Pravni propisi iz oblasti zaštite prirode

PROPIS	KRATAK SADRŽAJ PROPISA
Ustav FBiH	Definisanje federalnih i kantonalnih nivoa nadležnosti u zaštiti okoliša, uključujući biološku raznolikost i očuvanje prirode
Zakon o zaštiti prirode FBiH (Sl.novine FBiH 66/13)	Ovim Zakonom uređuju se nadležnosti tijela koja vrše poslove zaštite prirode, opšte mjere očuvanja prirode, ocjena prihvatljivosti zahvata u prirodi, tipovi staništa i ekološki značajna područja, vrste i podvrste, zaštita divljih ptica, zaštita i očuvanje biodiverziteta, šumskih ekosistema, krških ekosistema, vode i vlažnih staništa, zaštita morskih i obalnih prirodnih vrijednosti, uspostava evropske ekološke mreže posebno zaštićenih područja - Natura 2000, mjere zaštite vrsta i podvrsta, prekogranični promet zaštićenim divljim vrstama i podvrstama, mjere zaštite minerala i fosila, zaštićene prirodne vrijednosti, naknada štete, podsticajne mjere, davanje prijedloga za koncesije na zaštićenim prirodnim vrijednostima i zaštićenim prirodnim objektima, planiranje i organizacija, inventarizacija i monitoring, pristup informacijama i sudjelovanje javnosti, znak zaštite prirode, promocija odgoja i obrazovanja u zaštiti prirode, priznanja i nagrade za postignuća u zaštiti prirode, finansiranje zaštite prirode, inspekcijski nadzor, kaznene odredbe, prelazne i završne odredbe.
Zakona o Nacionalnom parku „Una“ („Službene novine Federacije BiH“, broj 44/08)	Ovim Zakonom osniva se Nacionalni park "Una", uređuju se pitanja zaštite, unapređenja i korištenja Nacionalnog parka "Una", upravljanja Nacionalnim parkom, te propisuju prekršaji i određuju upravne mjere za nepoštivanje odredaba ovoga Zakona.

<p>Pravilnik o uspostavljanju sistema namjernog držanja i ubijanja zaštićenih životinja (Sl.novine FBiH 46/05)</p>	<p>Ovim pravilnikom se uređuje i organizuje rad stručne službe koju su lovačka društva, ribolovna društva, zoološki vrtovi, naučne i naučnoistraživačke institucije, nevladine organizacije i druga pravna lica koja se bave biotaksonomskim i idioekološkim istraživanjima dužna imati za obavljanje poslova provođenja navedenog sistema</p>
<p>Pravilnik o uspostavljanju i upravljanju informacijskim sustavom za zaštitu prirode i vršenje monitoringa (Sl.novine FBiH 46/05)</p>	<p>Pravilnikom se uređuje uspostavljanje i upravljanje informacionim sistemom za zaštitu prirode i vršenje monitoringa, te praćenje, prikupljanje, registrovanje i analiziranje podataka, činjenica i drugih relevantnih informacija o stanju i korištenju prirode i mjerama preduzetim od organa uprave, privrednih društava i drugih organizacija. Informacionim sistemom se vrši formiranje, klasifikovanje, održavanje i prezentacija opisnih, numeričkih i prostornih baza podataka o stanju i korištenju prirode.</p>
<p>Pravilnik o sadržaju i načinu izrade plana upravljanja zaštićenim područjima (Sl. novine FBiH 65/06)</p>	<p>Ovim Pravilnikom uređuje se sadržaj i način izrade Plana upravljanja zaštićenim područjima.</p>
<p>Pravilnik o novim mjerama za istraživanje ili očuvanje kako bi se spriječio značajan negativan utjecaj na životinjske vrste namjernim hvatanjem ili ubijanjem (Sl. novine FBiH 65/06)</p>	<p>Pravilnikom se utvrđuju nove mjere za istraživanje ili očuvanje životinjskih vrsta kako bi se spriječio značajan negativan uticaj na vrste namjernim hvatanjem ili ubijanjem vrsta.</p>
<p>Pravilnik o sadržaju i načinju vođenja registra zaštićenih područja (Sl. novine FBiH 69/06)</p>	<p>Ovim pravilnikom uređuju se sadržaj i metode vođenja registara zaštićenih područja.</p>
<p>Pravilnik o uvjetima pristupa zaštićenim područjima (Sl. novine FBiH 69/06)</p>	<p>Pravilnik definiše uvjete za pristup zaštićenim područjima i obveze vlasnika zemljišta i imanja na teritoriji zaštićenog područja.</p>
<p>Uredba o programu Natura 2000 (Sl. novine FBiH 41/11)</p>	<p>Uredba se odnosi na evropski program Natura 2000 u cilju formiranja ekološke mreže zaštićenih prirodnih tipova staništa i vrsta na području Federacije BiH i uključivanja određenih područja u međunarodnu ekološku mrežu zaštićenih prirodnih staništa i staništa</p>

	vrsta, sadržava ciljeve očuvanja područja Nature 2000 i neophodne mjere zaštite za očuvanje ili dostizanje povoljnog stanja populacija divljih biljnih i životinjskih vrsta u prirodi, njihovih staništa i tipova staništa, čije održavanje je u interesu Evropske unije, prenosi dio Direktive o očuvanju prirodnih životnih staništa i divljih životinjskih i biljnih vrsta(92/43/EEC) od 21. maja 1992. godine sa Anexima i dio Direktive o zaštiti divljih ptica (79/409/EEC) od 2. aprila 1979. godine sa Anexima.
Crvena lista ugroženih divljih vrsta i podvrsta biljaka, životinja i gljiva (Sl. novine FBiH 7/14)	Crvena lista ugroženih biljaka, životinja i gljiva u Federaciji Bosne i Hercegovine, bazirana na naučno utvrđenim stručnim podlogama
Uredba o organizaciji, načinu rada i ovlastima nadzorničke službe zaštite prirode (Sl. novine FBiH 14/16)	Ovom uredbom uređuju se pitanja organizacije, načina rada i ovlasti nadzorničke službe zaštite prirode, koja štiti zaštićene prirodne vrijednosti
Pravilnik o načinu provođenja procjene rizika i izrade studije procjene rizika uvođenja, ponovnog uvođenja i uzgoja stranih svojti i postupak izdavanja dozvole za unošenje stranih svojti u Federaciju Bosne i Hercegovine (Sl. novine FBiH 102/15, 78/19).	Ovim Pravilnikom propisuje se način izrade i provođenja studije o procjeni rizika, uvođenja stranih divljih svojti u prirodu, ponovnog uvođenja nestalih zavičajnih divljih svojti u prirodu, te uzgoju stranih divljih svojti
Pravilnik o mjerama zaštite za strogo zaštićene i zaštićene vrste i podvrste (Sl. novine FBiH 21/20)	Ovim pravilnikom proglašavaju se divlje vrste biljaka, životinja i gljiva radi očuvanja biološke raznolikosti, prirodnog genofonda, odnosno vrste koje imaju poseban značaj sa ekološkog, ekosistemskog, biogeografskog, naučnog, zdravstvenog, ekonomskog i drugog aspekta za Federaciju Bosne i Hercegovine, kao strogo zaštićene divlje vrste ili zaštićene divlje vrste i utvrđuju se mjere zaštite zaštićenih vrsta i njihovih staništa.
Zakon o zaštiti okoliša (Sl.novine FBiH 33/03; 38/09)	Ovim zakonom uređuje se: očuvanje, zaštita, obnova i poboljšanje ekološkog kvaliteta i kapaciteta okoliša, kao i kvalitet života; mjere i uvjeti upravljanja, očuvanja i racionalnog

	korištenja prirodnih resursa; pravne mjere i institucije očuvanja, zaštite i poboljšanja zaštite okoliša; finansiranje aktivnosti vezanih za okoliš i dobrovoljne mjere i poslovi i zadaci organa uprave na različitim nivoima vlasti
Zakon o lovstvu (Sl. novine FBiH 4/06, 8/10, 81/14)	Ovim zakonom uređuje se utemeljenje i dodjela lovišta, uzgoj, zaštita, lov i korištenje divljači i njezinih dijelova, katastar lovišta, lovnogospodarska osnova i planiranje, lovočuvarska služba, upravni i inspeksijski nadzor nad provedbom ovog zakona, kaznene odredbe i druga pitanja od značenja za oblast lovstva na teritoriju Federacije Bosne i Hercegovine
Zakon o veterinarstvu FBiH (Sl. novine FBiH 46/00)	Ovim zakonom uređuje se zaštita zdravlja životinja, veterinarsko-zdravstvena preventiva u prometu i proizvodnji, veterinarska zaštita dobrobiti životinja, organizacija i provođenje veterinarske djelatnosti, naknade i troškovi, nadzor nad provođenjem zakona, kazne i druga pitanja od značaja za organizaciju i funkcioniranje veterinarstva na teritoriju Federacije Bosne i Hercegovine
Pravilnik o uvjetima i načinu uspostavljanja i vođenja katastra speleoloških objekata u Federaciji BiH („Službene novine Federacije BiH“, broj 28/21)	Ovim pravilnikom propisuje se uvjeti i način uspostavljanja i vođenja katastra speleoloških objekata u Federaciji Bosne i Hercegovine. Speleološki katastar služi za prikupljanje, objedinjavanje i korištenje podataka identifikovanih speleoloških objekata na području Federacije Bosne i Hercegovine.
Pravilnik o organizaciji, načinu rada i ovlastima nadzorničke službe zaštite prirode NP „Una“ („Službene novine Federacije BiH“, broj 33/13)	Ovim pravilnikom uređuju se pitanja organizacije, načina rada i ovlasti nadzorničke službe zaštite prirode u Nacionalnom parku "UNA" te upravni i inspeksijski nadzor.

Aneks 2. - Nedostajući provedbeni propisi po Zakonu o zaštiti prirode FBiH

Nedostajući provedbeni propisi po Zakonu o zaštiti prirode FBiH (Sl.novine FBiH 66/13)
Čl. 65. Kartiranje i procjenu stanja i ugroženosti tipova staništa, vrste tipova staništa, te ugrožene i rijetke tipove staništa utvrdit će Federalni ministar pravilnikom
Čl. 72 Federalni ministar, uz prethodno pribavljenu saglasnost Federalnog ministra poljoprivrede, vodoprivrede i šumarstva, propisat će pravilnikom načine, metode i tehnička sredstva koja neće ugroziti dobro stanje vrsta/podvrsta
Čl. 78. Radi sprečavanja nenamjernog unošenja alohtonih vrsta/podvrsta na području Federacije BiH, Federalni ministar će, uz saglasnost Federalnog ministra poljoprivrede, vodoprivrede i šumarstva, pravilnikom propisati mjere preventivne zaštite
Čl. 87. Vlada Federacije BiH će svojim propisom odrediti potrebne mjere kako bi održala populaciju svih vrsta ptica koje se prirodno pojavljuju u divljem stanju na evropskom teritoriju na nivou koji odgovara naročito ekološkim, naučnim i kulturnim zahtjevima
Čl 93. Vlada Federacije BiH će osigurati da praksa lova, uključujući i lov sa sokolovima, bude u skladu sa naučnim podlogama i monitoringa, kontrole vrsta ptica na koje se to odnosi i da je ta praksa kompatibilna u vezi populacije tih vrsta, a naročito migratornih vrsta, sa mjerama koje su propisane u članu 87.
Čl. 98. Mjere za očuvanje i način praćenja povoljnog stanja staništa vrste/podvrste iz stava 1. ovog člana, koje se primjenjuju u prostornom uređenju i korištenju prirodnih dobara, Federalni ministar će propisati pravilnikom
Čl. 99. (cites) Vrste/podvrste za koje se donosi rješenje ili daje saglasnost iz stava 1. ovog člana, postupak i uslove donošenja rješenja i izdavanja saglasnosti, sadržaj i način podnošenja zahtjeva, sadržaj i način podnošenja obavijesti o uvozu, opšta i posebna ograničenja pri uvozu, način obilježavanja životinja ili pošiljki, način zbrinjavanja oduzetih primjeraka, tijela nadležna za provođenje i nadzor, način provođenja nadzora, vođenje evidencije, izradu izvještaja te druge uslove za odvijanje prekograničnog prometa divljim vrstama/podvrstama u skladu sa međunarodnim ugovorom kojeg je Bosna i Hercegovina članica, propisuje Federalni ministar pravilnikom
Čl. 112. Federalni ministar će pravilnikom propisati, na selektivnoj osnovi i ograničeno, uzimanje, držanje i ostalo razumno korištenje nekih strogo zaštićenih divljih vrsta/podvrsta, pod uslovima strogog nadzora radi održavanja povoljnog stanja vrste
Čl. 116. Postupak i uslove za izdavanje dozvole za trgovinu strogo zaštićenim životinjama, gljivama i biljkama Federalni ministar će propisati pravilnikom, kao i način obilježavanja
Čl. 121. Načine korištenja ugroženih autohtonih odomaćenih vrsta/podvrsta koji nisu propisani posebnim zakonom proglasit će zaštićenima Federalni ministar pravilnikom

Čl. 122. Uslove i način uzimanja genetičkog materijala iz prirode Federalni ministar će propisati pravilnikom

Čl. 124. Uslove i kriterije za uspostavljanje banke gena te način za dodjelu ovlaštenja propisat će Federalni ministar posebnim pravilnikom

Čl. 204. Izgled znaka, postupak i uslove za njegovo nošenje i korištenje Federalni ministar će propisati pravilnikom

Čl. 207. Vrste, postupak, način i uslove za dodjelu priznanja i nagrada u području zaštite prirode Federalni ministar će propisati pravilnikom

Aneks 3. Kategorija Ia: Strogi rezervat prirode

Kategorija Ia je strogo zaštićeno područje, izdvojeno za zaštitu biodiverziteta i eventualno geološko/geomorfoloških pojava, u kome su posjete, korištenje i uticaji strogo kontrolisani i ograničeni u cilju osiguranja zaštite prirodnih vrijednosti. Takva zaštićena područja su nezamjenjiva referentna područja za naučna istraživanja i monitoring.

Primarni cilj

Zaštita regionalnih, nacionalnih ili globalno istaknutih ekosistema, vrsta (pojedinačnih ili grupisanih) i /ili posebnosti geodiverziteta: ovi atributi će biti održani većinom ili potpuno bez ljudskih aktivnosti, a bit će degradirane ili uništene čak i uz vrlo slabe ljudske uticaje.

Ostali ciljevi

- očuvanje ekosistema, vrsta i geomorfoloških posebnosti u stanju koje ne ometaju ljudske aktivnosti, koliko je to moguće;
- očuvanje primjera prirodnog okoliša za naučna istraživanja, ekološki monitoring i edukaciju, obuhvatajući dodirna područja preko kojih se mogu izbjeći uticaji;
- minimiziranje smetnji kroz brižljivo planiranje i implementaciju istraživanja, kao i drugih dozvoljenih aktivnosti;
- očuvanje sadržanih kulturalnih i duhovnih vrijednosti.⁴⁹

Kategorija Ib: Područje divljine

Kategorija Ib je zaštićeno područje koje je u cjelini nepromijenjeno ili vrlo malo promijenjeno, koje je zadržalo svoj prirodni karakter i uticaje, u kojem se ne nalaze stalna ili značajna ljudska naselja, a kojim se upravlja u cilju zaštite i očuvanja njegovih prirodnih uslova.

Primarni cilj

Dugoročna zaštita ekološkog integriteta prirodnih područja, koja nisu ometana značajnim ljudskim aktivnostima, bez savremene infrastrukture, u kojima su dominantne prirodne sile i procesi, te sadašnje i buduće generacije imaju mogućnost da ih dožive kao takve.

Ostali ciljevi

- uvođenje javnog pristupa na nivou i po tipu koji će održati kvalitete divljine područja za sadašnje i buduće generacije;
- omogućavanje lokalnim zajednicama da održe tradicionalni način života vezan za divljinu, te običaje života u malim naseljima, uz korištenje dostupnih resursa na način kompatibilan sa ciljevima očuvanja;

⁴⁹ Član 135. Zakona o zaštiti prirode FBiH

- zaštita relevantnih kulturalnih i duhovnih vrijednosti, te drugih nematerijalnih dobara za lokalnu i širu zajednicu, kao što su osamljivanje, poštivanje svetih mjesta, poštovanje predaka itd;
- omogućavanje minimalno invazivnih edukacijskih i naučno-istraživačkih aktivnosti, kada one ne mogu biti provedene izvan područja divljine⁵⁰.

Kategorija II: Nacionalni park

Zaštićena područja Kategorije II su prostrana prirodna ili skoro prirodna područja, izdvojena za zaštitu ekoloških procesa šireg ranga, te relevantnih vrsta i ekosistema karakterističnih za područje, koji predstavljaju osnovu za duhovne, naučne, edukacijske, rekreacijske i turističke potencijale, kompatibilne sa zaštitom kulturnog i prirodnog nasljeđa.

Primarni cilj

Zaštita prirodnog diverziteta zajedno sa sadržanim ekološkim strukturama i pratećim ekološkim procesima uz promociju edukacije i rekreacije.

Ostali ciljevi:

- Upravljanje područjem u cilju održivog očuvanja prirodnog stanja koliko je to moguće, kao reprezentativnim primjerom fiziografije regiona, životnih zajednica, genetičkih resursa i netaknutih prirodnih procesa.
- Očuvanje životnih i ekoloških funkcija populacija i prirodnih grupa vrsta, pri onoj gustini populacija koja može očuvati integritet i elastičnost ekosistema za duži period.
- Poseban doprinos očuvanju široko rasprostranjenih vrsta, regionalnih ekoloških procesa i migratornih puteva vrsta.
- Upravljanje posjetama u inspiracijske, edukacijske, kulturalne i rekreacijske svrhe na nivou koji neće prouzrokovati značajnu biološku ili ekološku degradaciju prirodnih resursa.
- Podrška potrebama lokalne zajednice, koja uključuje održivo korištenje resursa, u onoj mjeri koja neće uticati na primarni cilj upravljanja.
- Doprinos lokalnoj ekonomiji kroz turizam u skladu sa Zakonom i Planom upravljanja Nacionalnog parka⁵¹.

Kategorija IIIa: Park prirode

Park prirode je prostrano prirodno ili dijelom kultivirano područje kopna i/ili mora s ekološkim obilježjima međunarodne, federalne ili kantonalne važnosti s naglašenim pejzažnim, odgojno obrazovnim, kulturno-istorijskim i turističko rekreacijskim vrijednostima. U parku prirode dopuštene su privredne i druge djelatnosti i radnje kojima se ne ugrožavaju njegove bitne odlike

⁵⁰ Član 136. Zakona o zaštiti prirode FBiH

⁵¹ Član 137. Zakona o zaštiti prirode FBiH

i uloga. Način obavljanja privrednih djelatnosti i korištenje prirodnih dobara u parku prirode utvrđuje se uslovima zaštite prirode.

Kategorija IIIb: Spomenik prirode i prirodnih obilježja

Zaštićeno područje Kategorije IIIb je izdvojeno u cilju zaštite specifičnih prirodnih obilježja, kao što su posebni oblici kopnenog reljefa, morski grebeni, podmorske pećine, geološke forme kao pećine ili čak oblici života kao što su prašume. Generalno, to su manja zaštićena područja, često sa visokim turističkim potencijalom.

Primarni cilj

Zaštita izraženih specifičnih prirodnih obilježja i njima pridruženog biodiverziteta i staništa.

Ostali ciljevi

- Zaštita biodiverziteta u kopnenim i morskim pejzažima, koji bi inače trpili značajne promjene.
- Zaštita specifičnih prirodnih lokaliteta sa duhovnim i/ili kulturnim vrijednostima, sa također prisutnim vrijednostima biodiverziteta.
- Očuvanje tradicionalnih duhovnih i kulturnih vrijednosti na njihovim lokalitetima.⁵²

Kategorija IV: Područje upravljanja staništima/vrstama

Zaštićeno područje IV kategorije je izdvojeno u cilju zaštite pojedinačnih vrsta ili staništa, što je prioritet u upravljanju. Mnoga zaštićena područja ove kategorije trebaju redovnu aktivnu intervenciju u cilju ispunjenja ekoloških zahtjeva pojedinih vrsta ili za održavanje staništa, ali to ne potpada pod uslove proglašavanja zaštićenog područja.

Primarni cilj

Održavati, očuvati ili oporaviti populacije vrsta i staništa

Ostali ciljevi

- Zaštita vegetacije ili drugih oblika biodiverziteta kroz tradicionalni pristup u upravljanju.
- Zaštita fragmenata staništa kao komponenta strategije očuvanja kopnenog ili morskog pejzaža.
- Razvoj javne svijesti o datim vrstama i staništima.
- Poboljšanje kontakta sa prirodom za urbano stanovništvo.⁵³

⁵² Član 138. Zakona o zaštiti prirode FBiH

⁵³ Član 139. Zakona o zaštiti prirode FBiH

Kategorija Va: Zaštićen pejzaž

Kategorija Va je zaštićeno područje nastalo kroz interakciju ljudi i prirode tokom vremena, a karakteriše se značajnim ekološkim, biološkim, kulturnim i estetskim vrijednostima. Očuvanje interakcije ljudi i prirode je od vitalnog značaja za zaštitu i održivost područja, sa pridruženim prirodnim i drugim vrijednostima.

Primarni cilj

Zaštita i održanje važnih kopnenih, morskih pejzaža i parkova prirode sa vrijednostima koje su nastale interakcijom ljudi i prirode kroz tradicionalnu praksu upravljanja.

Ostali ciljevi

- Održanje uravnotežene interakcije prirode i ljudske kulture kroz zaštitu kopnenog/morskog pejzaža i parka prirode pridruženih tradicionalnih načina upravljanja, društvenih, kulturnih i duhovnih vrijednosti.
- Generalni doprinos očuvanju biodiverziteta kroz upravljanje vrstama u okviru kulturnog pejzaža i kroz poboljšanje mogućnosti očuvanja u teško iskorištavanim pejzažima.
- Poboljšane mogućnosti za uživanje, blagostanje i socioekonomske aktivnosti kroz rekreaciju i turizam.
- Korištenje prirodnih proizvoda i funkcija okoline.
- Uspostava okruženja koje će podstaći uključivanje lokalne zajednice u upravljanje vrijednim kopnenim, morskim pejzažima i parkovima prirode te prirodnim i kulturnim vrijednostima unutar njih.
- Podrška očuvanju agrobiodiverziteta i akvatičnog biodiverziteta.
- Uspostava održivih modela očuvanja biodiverziteta koji služe kao primjer za širu primjenu.

Kategorija Vb: Regionalni park

Regionalni park je prostrano prirodno ili dijelom kultivisano područje kopna i/ili mora s ekološkim obilježjima međunarodne, federalne ili kantonalne važnosti i pejsažnim vrijednostima karakterističnim za područje na kojem se nalazi. U regionalnom parku dopuštene su privredne i druge djelatnosti i radnje kojima se ne ugrožavaju njegove bitne odlike i uloga⁵⁴.

Kategorija VI: Zaštićena područja sa održivim korištenjem prirodnih resursa

Zaštićeno područje kategorije VI će očuvati ekosisteme i staništa zajedno sa pridruženim kulturnim vrijednostima i sistemom tradicionalnog upravljanja prirodnim resursima. Generalno, to su široka područja, sa većinom teritorija pod prirodnim uslovima, čiji su dijelovi

⁵⁴ Član 140. Zakona o zaštiti prirode FBiH

pod održivim upravljanjem. Održiva upotrebe prirodnih resursa neindustrijskog tipa je jedan od glavnih ciljeva upravljanja.

Primarni cilj

Zaštita prirodnih ekosistema i održiva upotreba prirodnih resursa se dopunjuju uz obostranu korist.

Ostali ciljevi

- Promocija održive upotrebe prirodnih resursa, koja podrazumijeva ekološku, ekonomsku i socijalnu dimenziju.
- Promocija socijalne i ekonomske dobiti za lokalnu zajednicu, gdje je to relevantno.
- Uspostava dugoročne sigurnosti za život lokalne zajednice kroz održivu upotrebu biodiverziteta.
- Integrisanje različitih kulturnih pristupa, vjerskih sistema i svjetonazora unutar socio-ekonomskog pristupa očuvanju prirode.
- Doprinos razvoju i održanju uravnoteženih relacija između ljudi i prirode.
- Doprinos održivom razvoju na nacionalnom, regionalnom i lokalnom nivou (posebno za lokalnu zajednicu koja zavisi od korištenja resursa).
- Podrška naučnim istraživanjima i monitoringu okoliša.
- Napredak u prepoznavanju koristi od zaštićenih područja, prije svega za lokalne zajednice, koje žive u blizini, unapređenje rekreacijskih i lokalnih turističkih aktivnosti.⁵⁵

⁵⁵ Član 141. Zakona o zaštiti prirode FBiH

Aneks 4. – Drugi relevantni zakoni i propisi

Drugi relevantni zakoni i propisi:

<u>Zakon o zaštiti životne sredine</u> RS	“Službeni glasnik Republike Srpske” broj: 71/12, 79/15, 70/20
<u>Zakon o nacionalnim parkovima</u> RS	“Službeni glasnik Republike Srpske” broj: 75/10
<u>Strategija zaštite prirode</u>	“Službeni glasnik Republike Srpske” broj: 65/11

Podzakonski akti - zaštita prirode

<u>Pravilnik o registru zaštićenih prirodnih dobara</u>	“Sl. glasnik RS” broj:55/15
<u>Pravilnik o izgledu znaka zaštite prirode, postupku i uslovima za njegovo korišćenje</u>	“Sl. glasnik RS” broj:50/16
<u>Pravilnik o načinu obilježavanja zaštićenih područja</u>	“Sl. glasnik RS” broj:3/18
<u>Pravilnik o izmjeni i dopuni Pravilnika o načinu obilježavanja zaštićenih područja</u>	“Sl. glasnik RS” broj:116/20
<u>Pravilnik o uslovima koje treba da ispunjava upravljač zaštićenog područja</u>	“Sl. glasnik RS” broj:65/19
<u>Pravilnik o načinu uspostavljanja i upravljanja informativnim sistemom za zaštitu prirode i sistemu praćenja</u>	“Sl. glasnik RS” broj:85/05
<u>Pravilnik o unutrašnjem radu u nacionalnom parku</u>	“Sl. glasnik RS” broj: 83/11
<u>Pravilnik o službenoj uniformi, legitimaciji i upotrebi službenog naoružanja službe nadzora u nacionalnom parku</u>	“Sl. glasnik RS” broj: 83/11
<u>Pravilnik o sadržaju, utvrđivanju i sprovođenju mjera upravljanja u zaštićenim područjima</u>	“Sl. glasnik RS” broj: 83/15
<u>Pravilnik o projektima za koje se sprovodi procjena uticaja na životnu sredinu i kriterijumima za odlučivanje o potrebi sprovođenja i obimu procjene uticaja na životnu sredinu</u>	“Sl.glasnik RS” broj: 124/12
<u>Pravilnik o postrojenjima koja mogu biti izgrađena i puštena u rad samo ukoliko imaju ekološku dozvolu</u>	“Sl. glasnik RS” broj: 124/12
<u>Uredba o Crvenoj listi zaštićenih vrsta flore i faune Republike Srpske</u>	“Sl.glasnik RS” broj: 124/12
<u>Uredba o strogo zaštićenim i zaštićenim divljim vrstama</u>	“Sl. glasnik RS” broj: 65/20
<u>Pravilnik o Inventaru objekata geonasljeđa</u>	“Sl. glasnik RS” broj: 65/21

Akti za zaštitu područja (zakoni, odluke, rješenja)

<u>Odluka o zaštiti Strogog prirodnog rezervata "Prašuma Janj"</u>	"Sl. glasnik RS" broj:123/12
<u>Odluka o zaštiti Strogog prirodnog rezervata "Prašuma Lom"</u>	"Sl. glasnik RS" broj: 39/13
<u>Zakon o Nacionalnom parku "Sutjeska"</u>	"Sl. glasnik RS" broj: 124/12
<u>Zakon o Nacionalnom parku "Kozara"</u>	"Sl. glasnik RS" broj: 124/12
<u>Zakon o Nacionalnom parku "Drina"</u>	"Sl. glasnik RS" broj: 63/17
<u>Odluka o zaštiti Spomenika prirode "Pećina Ljubačevo"</u>	"Sl. glasnik RS" broj: 36/08
<u>Odluka o zaštiti Spomenika prirode "Pećina Orlovača"</u>	"Sl. glasnik RS" broj: 117/11
<u>Odluka o zaštiti Spomenika prirode "Žuta bukva"</u>	"Sl. glasnik RS" broj: 30/12
<u>Odluka o zaštiti Spomenika prirode "Pećina Rastuša"</u>	"Sl. glasnik RS" broj: 87/12
<u>Odluka o zaštiti Spomenika prirode "Jama Ledana"</u>	"Sl. glasnik RS" broj: 93/12
<u>Odluka o zaštiti Spomenika prirode "Vaganska pećina"</u>	"Sl. glasnik RS" broj: 21/13
<u>Odluka o zaštiti Spomenika prirode "Pećina Đatlo"</u>	"Sl. glasnik RS" broj: 35/13
<u>Odluka o zaštiti Spomenika prirode "Pavlova pećina"</u>	"Sl. glasnik RS" broj: 50/13
<u>Odluka o zaštiti Spomenika prirode "Girska pećina"</u>	"Sl. novine Grada I. Sarajevo" broj: 12/15
<u>Odluka o zaštiti Spomenika prirode "Pećina pod lipom"</u>	"Sl. novine Grada I. Sarajevo" broj: 12/15
<u>Odluka o zaštiti Spomenika prirode "Pećina Ledenjača"</u>	"Sl. glasnik Opštine Foča" broj: 7/15
<u>Odluka o zaštiti Spomenika prirode "Velika pećina"</u>	"Sl. glasnik Opštine Bileća" broj: 8/15
<u>Odluka o zaštiti Spomenika prirode "Pećina Kuk"</u>	"Sl. glasnik Opštine Bileća" broj: 2/18
<u>Odluka o proglašenju Spomenika prirode "Lijevčanski knez"</u>	"Sl. glasnik Grada Gradiška" broj: 11/19
<u>Odluka o proglašenju Spomenika prirode "Vrela Sane"</u>	"Sl. glasnik RS" broj: 92/21
<u>Odluka o proglašenju Zaštićenog staništa "Gromiželj"</u>	"Sl. glasnik RS" broj: 19/18
<u>Odluka o proglašenju Zaštićenog staništa "Tišina"</u>	"Sl. glasnik RS": 83/19
<u>Odluka o proglašenju Parka prirode "Cicelj"</u>	"Sl. glasnik RS" broj: 87/18
<u>Odluka o proglašenju Parka prirode "Una"</u>	"Sl. glasnik RS" broj: 79/19
<u>Odluka o proglašenju Parka prirode "Orjen"</u>	"Sl. glasnik RS" broj: 93/20
<u>Odluka o proglašenju Parka prirode "Prača"</u>	"Sl. glasnik RS" broj: 33/21
<u>Odluka o zaštiti Spomenika parkovske arhitekture "Univerzitetski grad"</u>	"Sl. glasnik Grada Banja Luka" broj: 39/16
<u>Odluka o proglašenju Park-šume "Slatina"</u>	"Sl. glasnik RS" broj: 67/16
<u>Odluka o proglašenju Park-šume "Jelića brdo"</u>	"Sl. glasnik Opštine Laktaši" broj: 10/18

Aneks 5. – Upitnik za stručnu javnost - Kruščica

Poštovani, upitnik koji smo pripremili je dio istraživanja o ekološkim i turističkim potencijalima, a dobivene informacije će koristiti i za produbljenje argumentacije o očuvanje rijeke ali i analizu razvojnih alternativa za lokalitete doline Kruščice. Zahvaljujemo vam se na izdvojenom vremenu. Informacije prikupljene ovim upitnikom biće korištene samo za svrhu ovog istraživanja, a svi lični podaci zaštićeni.

- 1. Ime i prezime, dob i zanimanje**
- 2. Kraj rijeke uživam da**
- 3. Kraj rijeke se ne smije/ne bi trebalo**
- 4. Podržao/la bih sljedeću/e investiciju/e kraj rijeke (MOŽETE I VIŠE OPCIJA ODABRATI, OZNAČITI SA X)**

Male hidroelektrane (MHE)	
Eko selo sa posebno određenim mjestom za parking	
Zona rekreacije i sportske aktivnosti (rafting, kajakarenje, pecanje i sl.) sa posebnim parking prostorom	
Restoran sa parking prostorom	
Hotel sa parking prostorom	
Benzinska pumpa	
Naselje	
Pilana	
Fabrika-proizvodni pogon	
Shopping centar	
Planinarski dom	
Privredne aktivnosti (poljoprivreda, stočarstvo, ratarstvo, pčelarstvo, vinogradarstvo)	
Istraživački centar za biodiverzitet	
Ne želim ništa da se gradi kraj rijeke	
Ostalo (upiši)	

- 5. Vaša vizija očuvanje rijeke Kruščice u narednih 5 godina?**
- 6. Ni pod razno ne bih podržao/la sljedeće investicije kraj rijeke:**

7. Da li biste podržali turističke aktivnosti kraj rijeke Kruščice (DA/NE):
8. Kako biste predstavili rijeku Kruščicu domaćoj i inostranoj javnosti i posjetiteljima
9. Da li smatrate da treba uvesti veći nivo zaštite Kruščice? U tabeli su zakonski opisi 6 nivoa zaštite, a trenutno je važeći “Prostorni plan posebnog obilježja zaštićenog pejzaža/krajolika planine Kruščice” te taj nivo nismo naveli. (ODGOVOR OZNAČITI SA X)

Strogi rezervat prirode/područje divljine - nije dopušteno ništa graditi, čak je i posjeta ograničena	
Nacionalni park- zabranjena gradnja i upravljanje posjetama u inspiracijske, edukacijske, kulturalne i rekreacijske svrhe na nivou koji neće prouzrokovati značajnu biološku ili ekološku degradaciju prirodnih resursa	
Park prirode - U parku prirode dopuštene su privredne i druge djelatnosti i radnje kojima se ne ugrožavaju njegove bitne odlike i uloga.	
Spomenik prirode i prirodnih obilježja- to su manja zaštićena područja, često sa visokim turističkim potencijalom	
Područje upravljanja staništima/vrstama- održavati, očuvati ili oporaviti populacije vrsta i staništa	
Regionalni park- je prostrano prirodno ili dijelom kultivisano područje kopna i/ili mora s ekološkim obilježjima međunarodne, federalne ili kantonalne važnosti i pejzažnim vrijednostima karakterističnim za područje na kojem se nalazi. U regionalnom parku dopuštene su privredne i druge djelatnosti i radnje kojima se ne ugrožavaju njegove bitne odlike i uloga	
Zaštićeni pejzaž je dovoljan nivo zaštite! (ovaj nivo zaštite podrazumijeva održanje uravnotežene interakcije prirode i ljudske kulture kroz zaštitu kopnenog pejzaža i parka prirode pridruženih tradicionalnih načina upravljanja, društvenih, kulturnih i duhovnih vrijednosti)	
Treba mi više informacija o ponuđenim stepenima zaštite i šta oni znače za zajednicu kako bih mogao/mogla odlučiti	

10. Navedite barem 3 primjera (lokaliteti, atrakcije, projekti i sl.) koje smatrate najvažnijim turističkim vrijednostima doline Kruščice ili konkretno vašeg naselja:

11. Navedite barem 3 primjera (lokaliteti, atrakcije, projekti i sl.) za koje smatrate da ograničavaju turistički razvoj doline Kruščice ili konkretno vašeg naselja:
12. Ako uzmete u obzir opšte potrebe naselja Kruščica, kakva rješenja i kakvu vrstu sadržaja biste predložili? (npr. igralište, rasvjeta, putna komunikacija, društvena infrastruktura, rekonstrukcija škole, ambulanta, smještajni kapaciteti, zaštita kulturno-istorijskog naslijeđa itd.)
13. Kako biste na skali od 1 do 5 ocijenili stepen uključenosti stanovništva u procese donošenja odluka o planiranju prostora, izgradnji infrastrukturnih projekta i zaštiti okoline u vašoj lokalnoj zajednici? (1 – vrlo nisko/5 – vrlo visoko)
14. Koja grana/grane privrede imaju najviše potencijala za razvoja – turizam, lov i ribolov, poljoprivreda, mljekarstvo, proizvodnja domaćih proizvoda i dr.
15. Šta za vas predstavlja održivi turizam?
16. Ako smo Vas nešto zaboravili pitati, a smatrate da je važno:

Aneks 6. – Upitnik za mještane - Kruščica

Poštovani mještani i mještanke, upitnik koji smo pripremili je dio istraživanja o ekološkim i turističkim potencijalima vašeg kraja, a dobivene informacije će koristiti za očuvanje rijeke, analizu ostalih razvojnih alternativa za dolinu Kruščice ali i u borbi protiv gradnje malih hidrocentrla.

Kako bi znali šta je zajednici prihvatljivo, u smislu zaštite rijeke Kruščice ali i razvoja ovog kraja, detaljno smo postavili pitanja. **NAPOMINJEMO, U SKLOPU OVOG ISTRAŽIVANJA ŽELIMO ISPITATI DA LI JE MOGUĆE UVESTI DODATNI NIVO PRAVNE ZAŠTITE KRUŠČICE.** Prednosti uvođenja određenog nivoa zaštite je dodatna argumentacija protiv gradnje malih hidrocentrala i razvoj turističke ponude (stavljanje na mapu zaštićenih područja).

Zahvaljujemo vam se na izdvojenom vremenu. Informacije prikupljene ovim upitnikom iskoristene samo za svrhu ovog istraživanja, a svi lični podaci zaštićeni.

1. Ime i prezime, dob i zanimanje (možete i anonimno, samo upišite spol, dob i zanimanje)
2. Da li smatrate da treba uvesti veći nivo zaštite Kruščice? U tabeli su zakonski opisi 6 nivoa zaštite, a trenutno je važeći “Prostorni plan posebnog obilježja zaštićenog pejzaža/krajolika planine Kruščice“ te taj nivo nismo naveli. (ODGOVOR OZNAČITI SA X)

Strogi rezervat prirode/područje divljine – nije dopušteno ništa graditi, čak je i posjeta ograničena	
Nacionalni park- zabranjena gradnja i upravljanje posjetama u inspiracijske, edukacijske, kulturalne i rekreacijske svrhe na nivou koji	

neće prouzrokovati značajnu biološku ili ekološku degradaciju prirodnih resursa	
Park prirode – U parku prirode dopuštene su privredne i druge djelatnosti i radnje kojima se ne ugrožavaju njegove bitne odlike i uloga.	
Spomenik prirode i prirodnih obilježja- to su manja zaštićena područja, često sa visokim turističkim potencijalom	
Područje upravljanja staništima/vrstama- održavati, očuvati ili oporaviti populacije vrsta i staništa	
Regionalni park- je prostrano prirodno ili dijelom kultivisano područje kopna i/ili mora s ekološkim obilježjima međunarodne, federalne ili kantonalne važnosti i pejzažnim vrijednostima karakterističnim za područje na kojem se nalazi. U regionalnom parku dopuštene su privredne i druge djelatnosti i radnje kojima se ne ugrožavaju njegove bitne odlike i uloga	
Zaštićeni pejzaž je dovoljan nivo zaštite! (ovaj nivo zaštite podrazumijeva održanje uravnotežene interakcije prirode i ljudske kulture kroz zaštitu kopnenog pejzaža i parka prirode pridruženih tradicionalnih načina upravljanja, društvenih, kulturnih i duhovnih vrijednosti)	
Treba mi više informacija o ponuđenim stepenima zaštite i šta oni znače za zajednicu kako bih mogao/mogla odlučiti	

3. **Koja grana/grane privrede imaju najviše potencijala za razvoja – turizam, lov i ribolov, poljoprivreda, mljekarstvo, proizvodnja domaćih proizvoda i dr ali i razvoj zanata, rukotvorina i sl.**
4. **Da istee podržali turističke aktivnosti kraj rijeke Kruščice (DA/NE):**
5. **Ako se na prethodno pitanje odgovorili sa DA, možete li nam kratko opisati koje ideje vi imate?**
6. **Da li ste se bavili do sada nekim vidom turizma ili bi se željeli baviti turizmom? (ako DA navedite kojim)**
7. **Kako biste predstavili rijeku Kruščicu i vaš kraj domaćoj i inostranoj javnosti i posjetiteljima (očuvana priroda, pitka voda, dobri domaćini, bogato kulturno naslijeđe i drugo.). Ako imaju neke interesantne priče o Kruščici molimo da ih podijelite s nama:**
8. **Ako uzmete u obzir opšte potrebe naselja Kruščica, kakva rješenja i kakvu vrstu sadržaja biste predložili? (npr. Igralište, rasvjeta, putna komunikacija, društvena infrastruktura, rekonstrukcija škole, ambulanta, smještajni kapaciteti, zaštita kulturno-istorijskog naslijeđa itd.)**

9. Kako biste na skali od 1 do 5 ocijenili stepen uključenosti stanovništva u procese donošenja odluka o planiranju prostora, izgradnji infrastrukturnih projekta i zaštiti okoline u vašoj lokalnoj zajednici? (1 – vrlo nisko/5 – vrlo visoko)

Aneks 7. – Upitnik za stručnu javnost – Neretvica

Poštovani, upitnik koji smo pripremili je dio istraživanja o ekološkim i turističkim potencijalima, a dobivene informacije će koristiti i za produbljenje argumentacije o očuvanje rijeke ali i analizu razvojnih alternativa za lokalitete doline Neretvice. Zahvaljujemo vam se na izdvojenom vremenu. Informacije prikupljene ovim upitnikom biće korištene samo za svrhu ovog istraživanja, a svi lični podaci zaštićeni.

- 1. Ime i prezime, dob i zanimanje**
- 2. Kraj rijeke uživam da**
- 3. Kraj rijeke se ne smije/ne bi trebalo**
- 4. Podržao/la bih sljedeću/e investiciju/e kraj rijeke**

(MOŽETE I VIŠE OPCIJA ODABRATI, OZNAČITI SA X)

Male hidroelektrane (MHE)	
Eko selo sa posebno određenim mjestom za parking	
Zona rekreacije i sportske aktivnosti (rafting, kajakarenje, pecanje i sl.) sa posebnim parking prostorom	
Restoran sa parking prostorom	
Hotel sa parking prostorom	
Benzinska pumpa	
Naselje	
Pilana	
Fabrika-proizvodni pogon	
Shopping centar	
Planinarski dom	
Privredne aktivnosti (poljoprivreda, stočarstvo, ratarstvo, pčelarstvo, vinogradarstvo)	
Istraživački centar za biodiverzitet	

Ne želim ništa da se gradi kraj rijeke	
Ostalo (upiši)	

5. Vaša vizija očuvanje rijeke Neretvice u narednih 5 godina?
6. Ni pod razno ne bih podržao/la sljedeće investicije kraj rijeke:
7. Da li biste podržali turističke aktivnosti kraj rijeke Neretvice (DA/NE):
8. Da li želite staviti pod zaštitu cijeli tok rijeke ili njen dio:
 Da, cijeli tok
 Da, ali dio rijeke
 Nikako je ne želim vidjeti pod zaštitom
9. Kako biste predstavili rijeku Neretvicu domaćoj i inostranoj javnosti i posjetiteljima
10. U koliko ste na pitanje broj 9 odgovorili sa DA, pod koju kategoriju zaštite želite podvesti rijeku ili dio Neretvice? (OZNAČITI SA X)

Strogi rezervat prirode/područje divljine - nije dopušteno ništa graditi, čak je i posjeta ograničena	
Nacionalni park- zabranjena gradnja i upravljanje posjetama u inspiracijske, edukacijske, kulturalne i rekreacijske svrhe na nivou koji neće prouzrokovati značajnu biološku ili ekološku degradaciju prirodnih resursa	
Park prirode - U parku prirode dopuštene su privredne i druge djelatnosti i radnje kojima se ne ugrožavaju njegove bitne odlike i uloga.	
Spomenik prirode i prirodnih obilježja- to su manja zaštićena područja, često sa visokim turističkim potencijalom	
Područje upravljanja staništima/vrstama- održavati, očuvati ili oporaviti populacije vrsta i staništa	
Regionalni park- je prostrano prirodno ili dijelom kultivisano područje kopna i/ili mora s ekološkim obilježjima međunarodne, federalne ili kantonalne važnosti i pejzažnim vrijednostima karakterističnim za područje na kojem se nalazi. U regionalnom parku dopuštene su privredne i druge djelatnosti i radnje kojima se ne ugrožavaju njegove bitne odlike i uloga	
Zaštićeni pejzaž je dovoljan nivo zaštite! (ovaj nivo zaštite podrazumijeva održanje uravnotežene interakcije prirode i ljudske kulture kroz zaštitu kopnenog pejzaža i parka prirode pridruženih	

tradicionalnih načina upravljanja, društvenih, kulturnih i duhovnih vrijednosti)	
Treba mi više informacija o ponuđenim stepenima zaštite i šta oni znače za zajednicu kako bih mogao/mogla odlučiti	

11. Navedite barem 3 primjera (lokaliteti, atrakcije, projekti i sl.) koje smatrate najvažnijim turističkim vrijednostima doline Neretvice ili konkretno vašeg naselja:

12. Navedite barem 3 primjera (lokaliteti, atrakcije, projekti i sl.) za koje smatrate da ograničavaju turistički razvoj doline Neretvice ili konkretno vašeg naselja:

12. Ako uzmete u obzir opšte potrebe naselja, kakva rješenja i kakvu vrstu sadržaja biste predložili? (npr. igralište, rasvjeta, putna komunikacija, društvena infrastruktura, rekonstrukcija škole, ambulanta, smještajni kapaciteti, zaštita kulturno-istorijskog naslijeđa itd.)

13. Kako biste na skali od 1 do 5 ocijenili stepen uključenosti stanovništva u procese donošenja odluka o planiranju prostora, izgradnji infrastrukturnih projekta i zaštiti okoline u vašoj lokalnoj zajednici? (1 – vrlo nisko/5 – vrlo visoko)

14. Koja grana/grane privrede imaju najviše potencijala za razvoja – turizam, lov i ribolov, poljoprivreda, mljekarstvo, proizvodnja domaćih proizvoda i dr.

15. Šta za vas predstavlja održivi turizam?

16. Ako smo Vas nešto zaboravili pitati, a smatrate da je važno:

[Aneks 8. - Upitnik za mještane – Neretvica](#)

UPITNIK - NERETVICA

Poštovani mještani, upitnik koji smo pripremili je dio istraživanja o ekološkim i turističkim potencijalima vašeg kraja, a dobivene informacije će koristiti za produbljenje argumentacije o očuvanje rijeke ali i analizu razvojnih alternativa za dolinu Neretvice.

Kako bi znali koji su prijedlozi prihvatljivi za zajednicu, u smislu zaštite rijeke Neretvice ali i razvoja ovog kraja, detaljno smo opisali šta koji nivo zaštite pravno podrazumijeva u smislu aktivnosti koje se mogu raditi u tom području. Napominjemo, zaštita se može uvesti samo za jedan dio rijeke (npr. izvor rijeke), a nivo može biti u skladu s aktivnostima koje zajednica odobrava. Prednosti uvođenja određenog nivoa zaštite je dodatna argumentacija protiv gradnje malih hidrocentrala i razvoj turističke ponude (stavljanje na mapu zaštićenih područja).

Zahvaljujemo vam se na izdvojenom vremenu. Informacije prikupljene ovim upitnikom biće korištene samo za svrhu ovog istraživanja, a svi lični podaci zaštićeni.

1. Ime i prezime, dob i zanimanje (možete i anonimno, samo upišite spol, dob i zanimanje)

**2. Da li bi vam bio prihvatljiv određen nivo zaštite rijeke ili dijela rijeke Neretvice?
Možete označiti više odgovora
(OZNAČITI SA X)**

Strogi rezervat prirode/područje divljine - nije dopušteno ništa graditi, čak je i posjeta ograničena	
Nacionalni park- zabranjena gradnja i upravljanje posjetama u inspiracijske, edukacijske, kulturalne i rekreacijske svrhe na nivou koji neće prouzrokovati značajnu biološku ili ekološku degradaciju prirodnih resursa	
Park prirode - U parku prirode dopuštene su privredne i druge djelatnosti i radnje kojima se ne ugrožavaju njegove bitne odlike i uloga.	
Spomenik prirode i prirodnih obilježja- to su manja zaštićena područja, često sa visokim turističkim potencijalom	
Područje upravljanja staništima/vrstama- održavati, očuvati ili oporaviti populacije vrsta i staništa	
Zaštićen pejzaž- održanje uravnotežene interakcije prirode i ljudske kulture kroz zaštitu kopnenog pejzaža i parka prirode pridruženih tradicionalnih načina upravljanja, društvenih, kulturnih i duhovnih vrijednosti	
Regionalni park- je prostrano prirodno ili dijelom kultivisano područje kopna i/ili mora s ekološkim obilježjima međunarodne, federalne ili kantonalne važnosti i pejsažnim vrijednostima karakterističnim za područje na kojem se nalazi. U regionalnom parku dopuštene su privredne i druge djelatnosti i radnje kojima se ne ugrožavaju njegove bitne odlike i uloga	
Ne podržavam niti jedan od ponuđenih nivou zaštite	
Podržavam zaštitu dijela rijeke Neretvice	
Podržavam zaštitu cijelog toka Neretvice	

Treba mi više informacija o ponuđenim stepenima zaštite i šta oni znače za zajednicu kako bih mogao/mogla odlučiti	
---	--

3. **Koja grana/grane privrede imaju najviše potencijala za razvoja – turizam, lov i ribolov, poljoprivreda, mljekarstvo, proizvodnja domaćih proizvoda i dr.**
4. **Da li biste podržali turističke aktivnosti kraj rijeke Neretvice (DA/NE):**
5. **Da li ste se bavili do sada nekim vidom turizma ili bi se željeli baviti turizmom? (ako da kojim)**
6. **Kako biste predstavili rijeku Neretvicu i vaš kraj domaćoj i inostranoj javnosti i posjetiteljima (očuvana priroda, pitka voda, dobri domaćini, bogato kulturno naslijeđe i drugo.):**
7. **Ako uzmete u obzir opšte potrebe naselja, kakva rješenja i kakvu vrstu sadržaja biste predložili? (npr. igralište, rasvjeta, putna komunikacija, društvena infrastruktura, rekonstrukcija škole, ambulanta, smještajni kapaciteti, zaštita kulturno-istorijskog naslijeđa itd.)**
8. **Kako biste na skali od 1 do 5 ocijenili stepen uključenosti stanovništva u procese donošenja odluka o planiranju prostora, izgradnji infrastrukturnih projekta i zaštiti okoline u vašoj lokalnoj zajednici? (1 – vrlo nisko/5 – vrlo visoko)**

Aneksi Neretvica – alternativni razvojni pravci za dolinu rijeke Neretvice

Aneks 1. – Spomenici

Na području općine Konjic Komisija/Povjerenstvo BiH za zaštitu nacionalnih spomenika proglasila je ukupno 50 nacionalnih spomenika⁵⁶, dok se 2 nalaze na Privremenoj listi:

- Arheološki spomenici u sklopu Parka na Vardi ispod Društvenog doma - [Dispozitiv Konjic arheoloski park Varda BOS.pdf](#)
- Blatačko jezero sa dijelom kanjona rijeke Rakitnice, prahistorijskim grobnim gomilama, nekropolama sa stećcima i nišanima, naselje Blace, kulturni pejzaž - [Konjic kult pejzaz Blace kompl BOS.pdf](#)
- Čaršijska (Junuz-Čauš) džamija, graditeljska cjelina - [Dispozitiv Konjic Carsijska dzamija BOS.pdf](#)
- Crkva sv Vasilija Velikog sa pokretnim naslijeđem (pet ikona), historijski spomenik
- Dolovi-Poljice, kulturni pejzaž- [Konjic Poljice Dolovi BOS.pdf](#)
- Dva stećka na lokalitetu “Gromile“ u zaseoku Račica, historijsko područje - [Konjic nekropola Gromile kompl BOS.pdf](#)
- Franjevački samostan, graditeljska cjelina - [Konjic_Franjevacki samostan BH.doc](#)
- Kozica kuća u Jasniku, historijski spomenik - [Konjic Kozica kuca u Jasniku kompl BOS.pdf](#)
- Kuća poznata kao Trnkina kula u Argudu, historijska građevina - [Konjic Trnkina kula u Argudu kompl BOS.pdf](#)
- Mural Zuke Džumhura - [Konjic mural Zuke Dzumhura kompl BOS.pdf](#)
- Nekropola sa dva sačuvana stećka, selo Krupac, historijsko područje
- Nekropola sa dva sačuvana stećka, selo Lađanica, historijsko područje
- Nekropola sa stećcima Česmina glava u Odžacima, historijsko područje - [Konjic nekropola Cesmina glava BOS.pdf](#)
- Nekropola sa stećcima Gradić u Odžacima, historijsko područje - [Konjic nekropola Gradic kompl BOS.pdf](#)
- Nekropola sa stećcima i grobovima u Gračanima, historijsko područje
- Nekropola sa stećcima i nišanima na lokalitetu Muzga Argud, historijsko područje - [Konjic Nekropola Muzge kompl BOS.pdf](#)
- Nekropola sa stećcima i ostaci crkve Grčka glavica u selu Biskup, historijsko područje - [dispBHBiskupnekropola.pdf](#)
- Nekropola sa stećcima i ostaci srednjovjekovne crkve na lokalitetu “Crkvina“ u Razićima, historijsko područje - [Konjic Razici kompl BOS.pdf](#)
- Nekropola sa stećcima Jesenice - Argud, historijsko područje - [Konjic Nekropola Jesenice kompl BOS.pdf](#)

⁵⁶ Na pobrojane spomenike primjenjuju se mjere zaštite utvrđene Zakonom o provedbi odluka Komisije za zaštitu nacionalnih spomenika uspostavljenog prema Aneksu 8 Općeg okvirnog sporazuma za mir u Bosni i Hercegovini (Sl. novine FBiH, br. 2/02, 27/02, 6/04).

- Nekropola sa stećcima na lokalitetima Kaursko groblje (Ciklice) i Brdo u Vrbljanima, historijsko područje - [Konjic Kaursko groblje Vrbljani BOS.pdf](#)
- Nekropola sa stećcima na lokalitetu Kaursko groblje u Borcima, historijsko područje - [Konjic Kaursko groblje Borci BH.pdf](#)
- Nekropola sa stećcima na lokalitetu Križevac u Doljanima, historijsko područje - [Konjic Nekropola Jesenice kompl BOS.pdf](#)
- Nekropola sa stećcima na lokalitetu Kunja u selu Argud, historijsko područje - [Konjic Nekropola Kunja BOS.pdf](#)
- Nekropola sa stećcima na lokalitetu Mašeti u području zaseoka Velika, Bradina, historijsko područje - [Konjic nekropola Maseti kompl BOS.pdf](#)
- Nekropola sa stećcima na lokalitetu Ograda (Vlah), historijsko područje
- Nekropola sa stećcima na lokalitetu Ravnice u Dubočanima, historijsko područje
- Nekropola sa stećcima Poljice, lokalitet Veliko Jezero, historijsko područje - [Konjic nekropola Poljice BOS.pdf](#)
- Nekropola sa stećcima u Glavatičevu, lokalitet Gajine, historijsko područje - [Konjic nekropola Gajine kompl BOS.pdf](#)
- Nekropola sa stećcima, na lokalitetu „Dub“, selo Bulatovići, historijsko područje
- Nekropola sa stećcima, na lokalitetu „Greblje“, selo Tuhobići, historijsko područje
- Nekropola sa stećcima, nišanima i krstačama u Gornjoj Bradini, historijsko područje - [Konjic Bradina Gornja BOS.pdf](#)
- Nekropola sa stećcima, selo Ribari, historijsko područje
- Nekropola sa stećcima, selo Zukići, historijsko područje
- Nekropole sa stećcima u selu Čičevo, povijesno područje
- Obri, historijsko područje
- Ostaci Starog kamenog mosta u Konjicu, historijska građevina - [Konjic mostBH.doc](#)
- Prahistorijski tumulus i nekropola sa stećcima na lokalitetu Dabića (Velika) poljana, na obroncima planine Bahtijevice, historijsko područje - [Konjic nekropola Dabici BOS.pdf](#)
- Pravoslavna crkva Svetih apostola Petra i Pavla u Borcima, istorijska građevina - [Konjic crkva u Borcima BH.pdf](#)
- Prirodno i historijsko područje u selu Gorani - [Konjic selo Gorani kompl BOS.pdf](#)
- Repovačka džamija, graditeljska cjelina - [Konjic Repovačka džamija BOS.doc](#)
- Šantića vila u Borcima, mjesto i ostaci historijske građevine - [Konjic Santica vila BH.pdf](#)
- Selo Lukomir (Gornji Lukomir), kulturni krajolik - [Konjic selo Lukomir BOS.doc](#)
- Stara džamija u Gornjoj Mahali, Seonica, historijska građevina - [Dispozitiv Konjic dzamija Seonica BOS.pdf](#)
- Šurkovića (Odžakovića) kula u Odžacima, historijska građevina
- Tekijska (Muhamed-Mehmed-Čauševa) džamija, graditeljska cjelina - [Dispozitiv Konjic Tekijska dzamija BOS.pdf](#)
- Zgrada Društvenog doma (Doma kulture)

Privremena lista:

- Prkanjska (Hadži Zulfikar) džamija
- Nekropola stećaka na Visočici

Lista peticija za proglašenje dobara nacionalnim spomenicima

- Crkva sv. Ilije Proroka u Solakovoj kuli
- Dvije nekropole stećaka u naseljenom mjestu Parsovići
- Džamija u Kruščici
- Džamija u Parsovićima
- Džamija u Podhumu
- Džamija u Bjelimićima
- Džamija u Donjoj Seonici
- Džamija u Čuhovićima
- Džamija u Glavatičevu
- Džamije u Idbru
- Džamija u Jaseniku
- Džamija u Repovcima
- Džamija u Studenčici
- Džamija u Tuhobiću
- Četiri nekropole stećaka u naseljenom mjestu Grušč
- Husein – begova (Vardačka) džamija
- Katolička crkva i nekropola stećaka u selu Obre
- Kula Tvrtkovića (devastirana džamija) u Orahovcima
- Kula u naseljenom mjestu Luka
- Lisička džamija
- Nekropola sa stećcima na Visočici
- Mihibijina (Džanićka) džamija
- Mustafića džamija u Kruščici
- Nekropola sa stećcima Gradac u Donjem selu
- Nekropola sa stećcima u Džajićima
- Nekropola sa stećcima u Ježeprisini
- Nekropola stećaka i ostaci grada u Ljutoj
- Nekropola stećaka na lokalitetu Delića Polje u Čuhovićima
- Nekropola stećaka na lokalitetu Čitluci u Ljutoj
- Nekropola stećaka sa pravoslavnim grobljem i crkvicom u Džepima
- Nekropola stećaka u Bijeljoj
- Nekropola stećaka u Čuhovićima
- Nekropola stećaka u Donjoj Mahali u Seonici
- Nekropola stećaka u naseljenom mjestu Džepi
- Nekropola stećaka u Čelini
- Nekropola stećaka u Kuli
- Nekropole sa stećcima na planini Visočici

- Nekropole stećaka u Barama
- Nekropole stećaka u Studenčici
- Partizansko groblje sa spomen pločom u Buturović polju
- Pećina Ševrljica i pećina Točilo
- Rodna kuća Zuke Džumhura
- Srednjevjekovna nekropola u Kostajnici
- Srednjevjekovna nekropola u Trešnjevici
- Srednjevjekovne nekropole u Spiljanima
- Stambena zgrada Miljević Hikmeta u Seonici
- Turbe i Kaursko groblje u Repovcima
- Vojni objekat Armijska rezervna komanda
- Zgrada Društvenog doma
- Zgrada katastarskog ureda na Varoši

Aneks 3. – Izdvojene relevantne informacije za dolinu Neretvice iz SWOT analize iz dokumenta „Strateški plan rada Općine Konjic za 2019. - 2021. godinu“

* SWOT analiza je najčešće korišteni alat za identifikaciju snaga (Strengths) i slabosti (Weaknesses), te prilika (Opportunities) i prijetnji (Threats) značajnih za razvoj jedne lokalne zajednice, u cjelini i po pojedinim područjima razvoja (ekonomski, društveni, okolinski). Prema početnim slovima engleskih riječi koristi se skraćenica za ovu vrstu analize: SWOT analiza.

	Interni faktori - SNAGE	Interni faktori - SLABOSTI
EKONOMSKI ASPEKT RAZVOJA	<ul style="list-style-type: none"> • Povoljan geoprometni položaj (M-Geografska pozicija na putu M17 • Blizina Mostara kao regionalnog središta i Sarajeva kao glavnog grada BiH • Izvanredne komparativne i kompetitivne prednosti i vrijednosti za razvoj mnogih oblika turizma • Potencijal za organizovanje najrazličitijih vidova primarne poljoprivredne i prehrambene proizvodnje • Očuvano i nezagađeno zemljište - <i>Nema velikih zagađivača i predstavlja resurs za razvoj ekološke poljoprivrede i proizvodnju organske hrane</i> 	<ul style="list-style-type: none"> • Usitnjenost poljoprivrednih površina • Visok udio sive ekonomija i formalne nezaposlenosti (<i>veliki dio ljudi radi na crno</i>) • Nedostatak klastera u turizmu i promocije turizma • Pretvaranje kvalitetnog poljoprivrednog i šumskog zemljišta u građevinsko • Niska prosječna primanja zaposlenih • Odliv kadrova i nizak prirodni priraštaj stanovništva; • Nedostatak radne snage određenih kvalifikacija; • Nedovoljna iskorištenost turističkih potencijala.
	Eksterni faktori - PRILIKE	Eksterni faktori - PRIJETNJE

	<ul style="list-style-type: none"> • Integracija u turističku ponudu Hercegovine (<i>stavljanje u turističku funkciju vlastitih potencijala</i>) • Poboljšana saradnja s organizacijama i institucijama iz BiH, kao iz R. Hrvatske kao članice EU • Učinkovito korištenje prirodnih resursa (<i>sunce, voda, tlo, kamen, šuma</i>) • Potražnja za specifičnim poljoprivrednim proizvodima (organsko, ekološko, ljekovito bilje...) • Pristupni fondovi EU i međunarodnih razvojnih agencija i institucija • Uspostavljanje komunikacije sa dijasporom: kulturna, sportska, poslovna, naučna 	<ul style="list-style-type: none"> • Izuzetno nestabilna politička situacija u državi (<i>politička, institucionalna, pravna, finansijska</i>) • Pogoršanje međunacionalnih odnosa u BiH • Nepostojanje jasnih strategija razvoja države • Sporost reformskih procesa u BiH i blokiranje EU integracijskog procesa • Nesigurna kretanja na globalnoj razini (<i>imigrantska kriza, ratovi u širem okruženju,...</i>)
	Interni faktori –SNAGE	Interni faktori-SLABOSTI
DRUŠTVENI ASPEKT RAZVOJA	<ul style="list-style-type: none"> • Vjerska i kulturna baština • Sport-javni interes • Aktivnosti iz oblasti kulture i sporta • Potencijal za razvoj zdravstvenog turizma, kulturnih, rekreacionih i sportskih aktivnosti • Kulturna povijest i zaštićen dio kulturno historijskog naslijeđa; 	<ul style="list-style-type: none"> • Neadekvatna opremljenost kulturnih i sportskih objekata • Participacija stanovništva I civilnog sektora
	Eksterni faktori-PRILIKE	Eksterni faktori - PRIJETNJE
	<ul style="list-style-type: none"> • Pristup međunarodnim fondovima • Razvoj socijalnog preduzetništva 	<ul style="list-style-type: none"> • Politička, ekonomska i finansijska nestabilnost • Pravni, finansijski i institucionalni okvir na višim nivoima vlasti za društveni razvoj na lokalnom nivou • Nizak nivo izdvajanja za socijalnu zaštitu
	Interni faktori-SNAGE	Interni faktori-SLABOSTI

OKOLINSKI ASPEKT RAZVOJA	<ul style="list-style-type: none"> • Prirodni kapital-očuvan okoliš i prostor raspoloživ za razvoj turizma • Proces povećanja energetske efikasnosti u javnim objektima 	<ul style="list-style-type: none"> • Relativno visoka i neracionalna upotreba energije • Niska svijest građana o značaju očuvanja okoliša kao jednog od ključnih resursa za ekonomski razvoj Općine Konjic • Mali broj projekata koji podrazumijevaju, participaciju, komunikaciju, koordinaciju I inkluziju svih građana u aktivnosti zaštite okoliša na lokalnom nivou • Bespravna sječa šuma
	Eksterni faktori-PRILIKE	Eksterni faktori-PRIJETNJE
	<ul style="list-style-type: none"> • Izgradnja pravnog, institucionalnog i finansijskog okvira za realizaciju projekata energetske efikasnosti, upravljanja otpadom, upravljanja vodama i zaštitu okoliša • Globalna orijentacija na očuvanje I zaštitu okoliša • Projekti u oblasti elektroenergetske efikasnosti 	<ul style="list-style-type: none"> • Aktiviranje klizišta, plavljenje I ugrožavanje materijalnih dobara usljed prirodnih nepogoda • Povećani promet tranzitnog saobraćaja kroz općinu • Rast cijena toplotne energije • Neadekvatna politika viših nivoa vlasti

Aneks 4. – Kategorizacija cesta

*Izvor: Javno preduzeće JP Ceste Federacije BiH su 2013-2014 godine investirale izradu "STUDIJE KATEGORIZACIJE CESTA F BiH" koja je urađena i za koju je donesena odluka Vlade FBiH o njenom usvajanju.

Redni broj	Nova oznaka ceste	Stara oznaka ceste	Dionica ceste
1.	M115 (magistralna cesta I reda)	M-17	Tarčin-Konjic-Ostrožac
2.	M220 (magistralna cesta II reda)	R437	Ostrožac-Buturović Polje- gr. Kantona – Fojnica
3.	M229 (magistralna cesta II reda)	R435 / R435a i R436	Konjic-Borci- Glavatićevo-granica Kantona
4.	R 701 (regionalna cesta I reda)	R418b	Mejnik-Solakova - Kula-Bilići
5.	R 702 (regionalna cesta I reda)	R418b	Buturović Polje – Konjic
6.	R 703 (regionalna cesta I reda)	R436	Glavatićevo-Odžaci- granica općine
7.	R 753 (regionalna cesta II reda)	Lokalna cesta	Živašnica-Lukomir-spoj sa R960
8.	R 754 (regionalna cesta II reda)	R435	Borci-Česim-gr. Entiteta (Nevesinje)
9.	R 790 (regionalna cesta II reda)	Lokalna cesta	G.Grkarica-Babin do- Šabići – Argud (spoj sa R 703)

Aneks 5. - Prirodno naslijeđe Biodiverzitet šumskih područja

Na području općine Konjic, a u odnosu na informacije koje donosi prethodni Prostorni plan opštine Konjic, 1986.godine, registrovano je 7 dobara prirodnog naslijeđa, sa ukupnom površinom od 269,4 ha, što je i tada smatrano veoma malom površinom u odnosu na stvarni potencijal. Oni su zaštićeni kao „prirodne rijetkosti“ rješenjima Zemaljskog zavoda za zaštitu spomenika kulture BiH.

Naziv dobra	Veličina (ha)	Godina zaštite	Vrsta naslijeđa
Dolomitno područje Vrtaljica	50	1956	Rezervat
Klisura Rakitnice	180	1966	Ostalo
Vodopad Šištica	1	1954	Spomenik prirode
Boračko jezero	28	1954	Spomenik prirode
Blatačko jezero	2	1957	Spomenik prirode
Pećina Vrpač	0,2	1966	Spomenik prirode
Zabrđanska pećina	2	1958	Spomenik prirode
UKUPNO	269,40		

Aneks 6. – Spisak planiranih hidrocentrala i malih hidrocentrala*Izvor: Prostorni plan općine Konjic 2013. – 2033.*

Hidrocentrale

Naziv objekta	Okvirna instalisana snaga (MW)	Okvirna godišnja proizvodnja (GWh)
HE Glavatičevo	28,5	108
HE Bjelimići	100	219
RHE Bjelimići	600	1029

Male hidrocentrale

Rb.	Sliv Rijeke	Naziv mHE	Projektirana snaga (MW)
1	Neretvica	Duboki potok 1	0,532
		Duboki potok 2	1,396
		Donji Obalj	1,200
		Mala Neretvica - ušće	1,018
		Godijeli	1,878
		Srijanski most	1,823
		Kunice	2,310
		Gorovnik ušće	1,000
		Parsovići	2,304
	Podhum	2,688	
	Mala Neretvica	Poželavka	0,475
	Crni potok	Plavuzi	0,414
		Ruste	0,486
		Crna rijeka	2,120
Gorovnik	Gorovnik	0,828	
Prolaz	Prolaz	0,482	
Obaščica	Obaščica	1,200	
2	Ljuta	Sastavci	0,748
		Ljuta	1,950
		Grebnik	0,890
		Memiškovići	4,000
		Srednja voda	0,282
		Mandin potok	0,412
		Mandin potok ušće	0,268
		Palež	1,070

		Palež ušće	0,842
		Lukavica most	0,672
		Lukavica ušće	0,833
		Kozica most	0,201
		Kozica ušće	0,403
		Zelomići	0,668
		Dindo	5,700
		Donje Luko	2,250
3	Bijela	B-1	0,510
		B-2	0,690
4	Trešanica	T-3	2,915
		T-4	1,218
		Veliki Duboki potok	0,500
		Duboki potok	0,998
5	Kraljušćica	K-1	0,717
		K-2	1,735
		K-3	2,195
		K-4	0,535
6.	Baščica	Baščica	0,811
UKUPNO		44	56,167 MW

PLANIRANE MHE (IZVOD IZ PPFBIH)

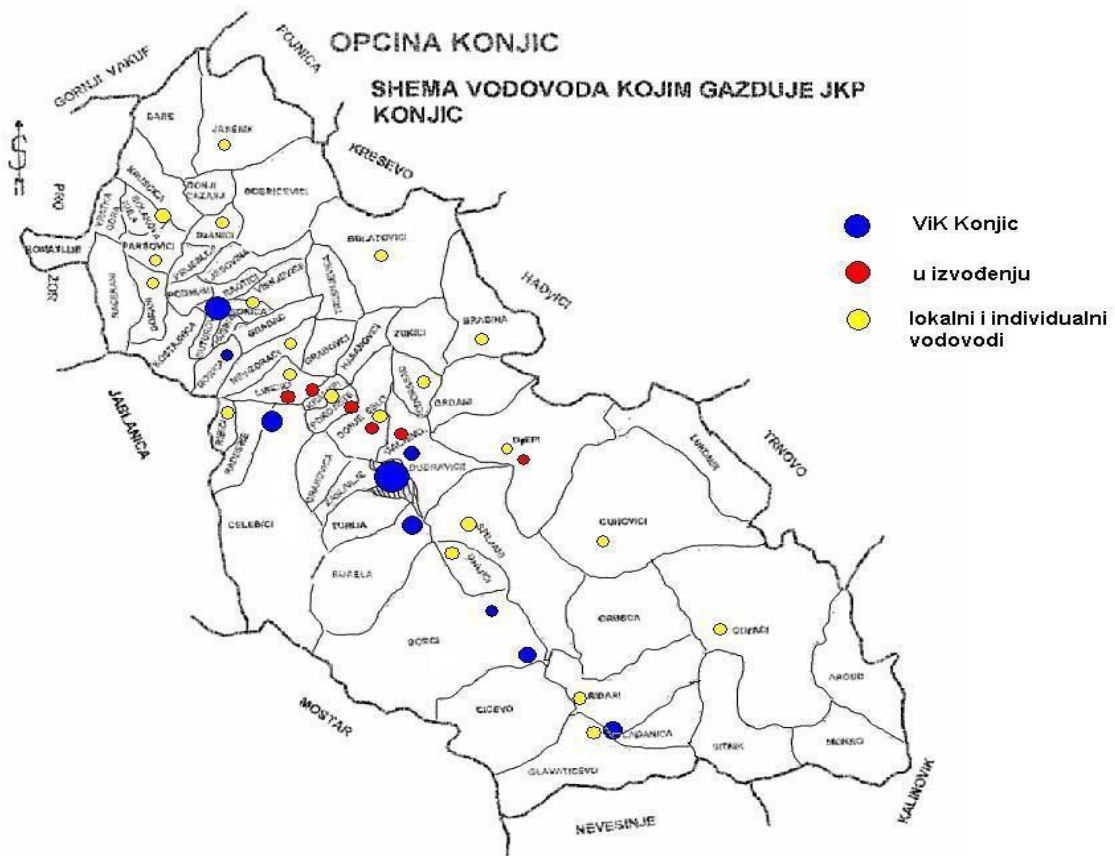
Naziv	Rijeka	EP BiH MW	Napomena
Neretvica 15 mHE	sliv Neretvice	26,1 MVA	Planirano postrojenje 110 kV

Aneks 7. – Šumski proizvodi, aromatično i ljekovito bilje, šumski plodovi i gljive

** Prilikom terenskih radova koji su poduzimani u svrhu evidentiranja drvene mase za potrebe izrade šumskogospodarskih osnova, prikupljeni su podaci o vrstama, brojnom stanju i rasprostranjenosti šumskih proizvoda, aromatičnog i ljekovitog bilja, šumskih plodova i gljiva na cjelokupnom šumskom području općine Konjic, te je utvrđeno prisustvo vrsta:*

1. Kantarion (*Hipericum Perforatum*),
2. Velebilje (*Atropa Belladona*),
3. Trava iva (*Teucrium Montanium*),
4. Odoljen (*Valeriana officinalis*),
5. Stolisnik (*Achillea Millefolium*),
6. Bijeli šljez (*Altreza Officinalis*),
7. Lazarkinja (*Asperula Odorata*),
8. Zdravčica (*Sanicula Europaea*),
9. Borovnica (*Vaccinium Myrtillus*),
10. Crna zova (*Sambucus Nigra*),
11. Aptika (*Sambucus Ebullus*),
12. Malina (*Rubus Idaeus*),
13. Kupina (*Rubus Frukticosus*),
14. Smreka (*Juniperus Communis*),
15. Crni trn (*Prunus Spinosa*),
16. Obični glog (*Crataegus Monosina*),
17. Krušina (*Rhamnus Frangula*),
18. Pasjakovina (*Rhamnus Cathartica*),
19. Rujevina (*Rus cotinus*),
20. Vrganj (*Boletus Edulis*)
21. Šumska pečurka (*Psaliota Silvatica*),
22. Blagva (*Amanita Caesarea*) i druge vrste.

Aneks 8. - Kartogram - Vodosnabdijevanja na području općine Konjic

DOLINE RIJEKA KRUŠČICE I NERETVICE - MOGUĆI RAZVOJNI PRAVCI U SKLADU S ZAŠTITOM PRIRODE

Napisale: Alma Midžić, Emina Veljović, Nina Kreševljaković

Dizajn: Amani Hrković

Izdavač: Fondacija Atelje za društvene promjene - ACT

<https://actbih.org/> Kontakt: info@actbih.org

Analiza izrađena uz podršku *The European Fund for the Balkans*.

Stavovi i mišljenja izneseni u ovoj publikaciji ne predstavljaju nužno stavove i mišljenja ove fondacije.

Materijal je dostupan za dijeljenje pod uslovima: *Creative Commons Attribution-Imenovanje-Nekomercijalno 4.0 međunarodna* (CC BY-NC 4.0)

